59.700

HERCZEG FERENC MUNKÁI

GYÜJTEMÉNYES DÍSZKIADÁS

1925

HERCZEG FERENC
MUNKÁI

GYÜJTEMÉNYES
DÍSZKIADÁS

XXXIX.

TANULMÁNYOK II.

B U D A P E S T
SINGER ÉS WOLFNER IRODALMI INTÉZET R.-T.
KIADÁSA

HERCZEG FERENC

TANULMÁNYOK
II.

BUDAPEST
SINGER ÉS WOLFNER IRODALMI INTÉZET R.-T.
KIADÁSA

A. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA

Fenntartunk minden jogot a fordítását is.

Copyright by Singer & Wolfner, Budapest.

R 2

R 196.5

59700 /39

3.519

M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA
I. Nyomt. Növedéknapló
1930 év 289 sz.

45689. — Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

KÖNYVEK

KÁROLYI MIHÁLY ÉS AZ IGAZSÁG

1.

A világháború megvert tábornokai sorra kiadják emlékirataikat. Az ilyen könyvek eleinte kapósak voltak, de ma már inkább raktáron dohosodnak, hiszen mindegyikben ugyanaz történik: egy Napoleon mutatkozik be, akit a mostoha sors megakadályozott abban, hogy megnyerje az austerlitzi csatát.

Ha a memoárírók különböző sztratégiai elvek szerint működtek is közre a háború elvesztésében, egy közös vonásuk mégis van: a jóstehetség, — egy vakséggal megvert világban egyedül ők voltak azok, akik beleláttak a jövőbe. Mindegyikük látta a katasztrófa felvonuló viharfelhőit, mindegyikük ismerte a menekülés útját és ha rájuk hallgattunk volna, akkor nem is dőlt volna meg a Habsburgok és a Hohenzollernek hatalma. Mért is nem hallgattunk rájuk ? !

Ilyenféle, a bukott diák szigorlat utáni bölcsesége jegyében fogant könyvet adott ki Károlyi Mihály is, a démoni dilettáns, a magyar történelem leggyászosabb csatavesztője, aki joggal elmondhatja, hogy az ő harcában minden elveszett, legelőbb a becsület. Visszafelé jövendőlni ő is tud és szinte csodálatos, milyen pontosan tudja bejelenteni az időközben bekövetkezett eseményeket.

Az eddig megjelent háborús memoárok szerény célja az volt, hogy tisztességes temetést biztosítsanak egy-egy veteránnak. Károlyi Mihály könyvében azonban a föltámadás vágya és reménye ficánkodik. Mi ugyan azt hittük, a félbemaradt Napoleon, aki az első összecsapásnál már terítékre került, mint sötét árnyék már csak a nemzet legkínosabb emlékei közt fog élni, úgy látszik azonban, a magyar sors újabb fordulatai megmozgatják a koporsófödeleket is.

Történelmünknek az a pár hónapja, amit a piruló Klio Károlyi-korszaknak kénytelen nevezni, romoknál és szennynél egyebet nem igen hagyott vissza az országban. Ezt mind eltakarítani és ujjáépíteni, ahhoz egy millió Károlyi Mihály is kevés volna, ő tehát úgy segít magán, hogy papírvirág-fűzérekkel ékesíti a fatális szemétdombokat. A könyv célja: szép szavakra váltani a hitvány cselekedeteket. Egy azonban bizonyos: ha Károlyi Mihály valóban lehetségesnek hiszi, hogy megismételje a maga történelmi epizódját, akkor kimondhatatlanul hitványnak kell tartania a magyar társadalmat.

2.

Ez a könyv alkalmasint a legmagyartalanabb gondolkodású írásmű, amely jó magyar nyelven valaha is megjelent. A céhbeli újságíró, Figaró rutinja, a professzor fennkölt tudatlansága az élet dolgaiban, a pesti entellektüell arrogáns csalhatatlansága, amely úgy turkál a teremtés titkai között, mint valami cédulakatalógusban, végül a Marx sziklazátonyain megfeneklett filiszter fogtak össze, hogy megszerkesszék Károlyi könyvét.

Azok, akik közelebbről ismerik a grófot és olvasták már egyikét az ő szakácsnő-ortografiával írott leveleinek, mosolyogva hárítják el a gondolatot, hogy ezt a könyvet ő írhatta volna. Ha valóban le style c'est l'homme, sokak állítása szerint Károlyi könyvéből akkor Lorsy emberi mivoltának kellene kibontakoznia. Nekem erről nincs véleményem, de ha a hang valóban Lorsyé, a szőrös kéz inkább Jászi Oszkáré lehetne, magam legalább a könyv olvasása közben állandóan lelki szemeim előtt láttam Jászi óriás és zordon papírmasé tankjainak vonulását.

Ezen különben nem érdemes vitatkozni. Károlyi, ha nem is tud írni, olvasni mindenesetre tud és ha ő a könyvre rányomatta a nevét, akkor mi is elfogadhatjuk, mint törvényes gyermekét.

A könyv propaganda-célokat szolgál és természetesen nem olyannak mutatja Károlyit, amilyen a valóságban, hanem amilyen lenni szeretne, helyesebben : amilyen vezérre az emigránsoknak ma, tekintettel módosult politikai céljaikra, szükségük volna. Az igazi Károlyi a propaganda-célokra hasznavehetetlen, tehát egy javított, a tömegízlésnek inkább megfelelő, olcsó és népies kiadásra volt szükség.

Károlyiék alkalmasint visszaemlékeztek az ő Rodostójukban, mennyi baj lett belőle, hogy ők mindenkor csak hadsereg nélkül való vezérkar maradtak, a néptömegeket pedig a munkásvezérek adták kölcsön fölmondásra. Érthető, hogy a jövőben a saját zászlójuk alatt szeretnének toborozni.

A magyarországi oktobristák némely köreiben talán pánikot keltene a hír, hogy Károlyi Mihály immár levonta degeneráltságából az utolsó politikai konzekven-

ciákat is és a marxisták szélső balszárnyán helyezkedett el. Ez az ember tud és mer akarni, ez tagadhatatlan, gondolkozni azonban rendesen a más fejével, mostanában úgy látszik a Jászi Oszkáréval szokott. Most már ő maga is idegenül és értelmetlenül áll szemben az ezeréves Magyarországgal; az ősi alkotmányban ő is csak a kapitalista kizsarolás és osztályuralom elnyomásának momentumát látja; a magyar nemzeti érzés az ő szemében is valami sajnálatos visszaélés, legjobb esetben barbárkori csökevény; ezzel szemben gyöngéd kegyelettel viselkedik Catilina, — igen Catilina! — valamint Liebknecht és Luxemburg Róza emléke iránt; tisztelettel és megértéssel emlékszik meg a bécsi Adler Friedrichről, aki tudvalevően úgy «tüntetett» a vérengző háború ellen, hogy pisztollyal fejbelőtte Stürgkh miniszterelnököt, midőn az a vendéglőben éppen marhahúst evett ecetes tormával; a mérsékelt német többségi szocialistákról alig titkolt megvetéssel emlékszik meg; a magyar munkásvezérekről pedig láthatóan az a véleménye, hogy lanyhák, megalkuvásra hajlamosak és így tovább.

A pesti Faubourg St. Germainbe vezető hidakat végleg fölégeti. Meg kell engedni: nem végez félmunkát. Egyenkint előállítja rokonait, gróf Károlyi Imrét, gróf Andrássy Gyulát, de olyanokat is, akik sohase szerepeltek a nyilvánosság előtt és olyan szörnyű meséket mond róluk, aminőket úgy látszik csak jócsaládok fiai tudnak mondani, azok is csak a saját rokonaikról. Egyáltalában a könyvben annyi az emberszólás, alig hihető, hogy egy ember győzte volna epével. Úgy képzelhetjük el a dolgot, hogy a bujdosók együtt üldögéltek hosszú téli estéken és közös erővel fölékesítették

a vezér könyvét, mint a karácsonyfát. Az otthon valóknak szóló ajándékokat rakták reá.

Vázsonyi Vilmosnak, a feudális reakció zsoldosának címét adományozzák, — íme, egyike a ritka alkalmaknak, midőn az eseményekben megszólalt az élet mélységes humora! Szterényi Józsefnek pedig a háborús uszítóét... De hiszen ez csak kóstoló, mert kijut gróf Apponyi Alberttől Friedrich Istvánig és herceg Windischgraetzig száz más embernek is, jóformán mindenkinek, aki még él, bár olykor egy-egy sírra is rárakják ellenszenvük szimbólumát. Az egykori Károlyipárt sem kap kegyelmet, a vezér elég világosan célozgat reá, hogy híveinek nem volt éppen specialitásuk az önzetlenség. Hiszen neki tudnia kellett!

De mintha az urak odakünn Rodostóban elfelejtették volna, hol lakik a jó Isten, a kelleténél jobban nekidühödnek és végül már gőzfecskendővel lövik Magyarországra az epét és a mérget.

3.

A műnek eddig csak az első kötete jelent meg, ez a *Harcom a békéért* alcímet viseli. Ha az olvasó a robbanó szavak füstje mögé tekint, akkor az, amit Károlyi a maga történelmi harcának hisz, sok izgatott lótásfutásra redukálódik. Ő beszélt a Házban, beszélt vidéki és budapesti népgyűléseken, ő értekezett Czerninnel, de a külügyminiszter minden találkozásuk alkalmával mást mondott és rendesen elfelejtette azt, amit Károlyinak igért, — ő Bernben is járt a béke ügyében, ott németekkel tárgyalt, azokat, persze, nem kellett semmiről sem meggyőznie, de beszélt egy jobbféle amerikai diplo-

matával és a francia sajtóiroda egyik újságírójával is. Más nem történt. Nem ? ! Ezt csak a jámbor olvasó látja így, maga Károlyi úgy tudja, hogy ő titáni harcot vívott egy egész világ ellen, miként könyvének címlapján mondja. Midőn belemélyedünk a részletekbe, megdöbbenéssel halljuk, hogy Magyarországon volt egy háborús párt, amely imperialista tervei szolgálatában provokálta a szörnyű vérontást, hogy Szerbiában és Romániában (Csehországban nem ?) területeket hódítson. (Igen, az öreg Ferenc József király a nyolcvanadik születésnapja óta szenvedélyes hódító volt.) A háborús uszítók feje ki lett volna, ha nem Tisza István ?

Hogy Szerajevóban gyilkosság történt, arról nem tudnak Károlyiék. Bár könyvük címlapján az 1923-i évszámot viseli, arról nem tudnak, hogy a koronatanácsban Tisza István volt a háború és később az annexiós gondolat ellenzője. És arra sem emlékeznek már, hogy a hadüzenet napján az egész ország — a szocialisták is — meg voltak róla győződve, hogy katonáink egy ránkkényszerített önvédelmi harcba indulnak. Aki csak Károlyi könyvéből ismerné a háború történetét, azt hihetné, hogy a jámbor szerbek gyanutlanul legeltették fehér báránykáikat a Sumadia zöldelő völgyeiben, midőn a kapitalista magyar bakák rájuk törtek. Mert azt már megtanulta Károlyi : a kapitalizmus a háború és aki elejét akarja venni a mészárlásoknak, annak előbb le kell törnie a kapitalizmust.

Azt hiszem, nagyon felháborodnék Károlyi Mihály, ha valaki arról akarná meggyőzni, hogy az ő békeakciója hozzájárult a háború meghosszabbításához. Pedig alighanem így volt. Az ő agitációjának híre mégis

csak kiszivárgott az ántánt-sajtóba, ahol mint a megindult bomlási folyamat jelét köszöntötték: és ha ettől fogva el is halkult a Durchhalten! jelszó, annál elszántabban harsogott a jusque au bout!

Szemmel látható, hogy Károlyi Mihály teljesen belezuhant Jászi Oszkár erősebb egyéniségének vonzási körébe. Mint Madách Ádámja Lucifer oldalán, úgy kering ő most a Jászi-féle ürben. Nekem az a benyomásom, hogy ha nem tagadja meg önmagát szégyenletes módon, akkor a Jászi ideológiájának papiros mennyországából nem fog többet visszatalálni az emberlakta földre, legalább is nem a magyar földre.

4.

A kirakat-grófot, akit a Károlyi-féle könyvben a publikum elé állítottak, tetőtől-talpig a polgári radikálisok ruhatárából öltöztették föl. A radikális pártnak tudvalevően Jászi Oszkár volt az elvszabója.

Ebből a brilliáns koponyájú, nagyszerű akaraterejű emberből talán kiváló magyar államférfi válhatott volna, ha az ítélőképessége nem volna homályosabb az átlagosnál és ha egyáltalában tisztába tudott volna jönni a magyar állam ezeréves valóságával. Ő azonban a lelki nomádok közül való, akik nem képesek megtelepedni a nemzet gondolat- és érzelemkörében és akik kóbor ösztönükből erényt, elvet, elméletet és politikát csinálnak. Ez az a pont, ahol a degenerált arisztokrata a degenerált zsidóval összetalálkozott és bizony egyikük sem kerülhetett volna rosszabb társaságba.

Jásziék intelligenciája egyébként éles szemmel fölismerte a régi Magyarország sok hibáját és bűnét,

diagnózisaik gyakran kifogástalanok voltak, csak a gyógymód, melyet javasoltak, volt megdöbbentően ostoba : a pácienst ki kell végezni és a Szent István-féle Magyarország helyébe a Jászi-féle Magyarországot kell állítani.

A Jászi-féle Magyarországot, melynek első polgára a Keleti Svájc nevét adta, a teremtés munkájába belekontárkodó dilettáns vakmerősége és a mániákus ember csökönyössége hozták tető alá. A Keleti papír-Svájc vereckei szorosában az új honszerzők lerakták a nemzeti érzést, mint a sárcipőt az előszobában. Ők egyébként is be tudták bizonyítani, hogy a magyar történelem hamisítások láncolata ; az úgynevezett történelmi osztályok, melyek többek között Széchenyinek, Kossuthnak, Deáknak (azonban igaz, hogy Károlyi Mihálynak is) életet adtak, a fejlődés által pusztulásra ítélt barbár sátoralja ; a hazafiság — hazugság.

A régi Magyarország néprétegei közül életjogosultságot csak azoknak koncedáltak, amelyek opponáltak a magyar államesmének és ágyútöltelékül kínálkoztak a Keleti Svájc honfoglaló csatáiban : tehát a szocialistáknak és a nem-magyar nemzetiségeknek.

5.

Találomra kiszedett idézetek Károlyi könyvéből : «... fönt (Bécsben) elismerték a magyar szupremácia jogosultságát ; megengedték, hogy a magyar uralkodóosztályok elnyomják a nem-magyar népfajokat ...» — «... olyan szabadkőműves és zsidó körökkel, amelyek, átlátva a nacionalista jelszavak hazug voltát, nacionalista sallang nélkül komolyan akarták a demokráciát ...»

— «. . . (Apponyi) szószólója volt annak az elméletnek, hogy a demokráciát Magyarországon a nemzetiségek kihagyásával kell és lehet megcsinálni...» — «1917-ben és 1918-ban nyiltan úgy beszélt a magyar képviselőház, mintha magától értetődnék még a nem-magyar nemzetiségűek számára is, hogy ők a hazának másodrendű polgárai.» És így tovább.

Mi meghajlunk minden meggyőződés előtt, ha jóhiszemű. Elfogadjuk a farkas jóhiszeműségét is : a birka arra való, hogy az ő fiait táplálja. A Károlyi—Jászi csoportban azonban még a farkasjóhiszeműség sincs meg. Ezt könnyű bebizonyítani.

A könyv szerzői éveken át az utódállamokban találtak menedéket. Gyakori hírlapi nyilatkozataikból tudjuk, hogy éber figyelemmel kísérték az ottani közállapotokat. Az eredmények, amelyekhez eljutottak, nevezetesek. Prágában ők, akik meg vannak győződve a magyar nacionalista jelszavak hazug voltáról, csudálatos emberi megértést mutattak az újonnan kreált csehszlovák nacionalizmus szélsőséges kilengései iránt. Abban, hogy Komáromban, Kassán cseh legionáriusok parancsolnak, ők dehogy is látnak imperializmust. Jugoszláviában a világért sem vettek volna tudomást arról, hogy a világ elismerten legszenvedélyesebb militaristáinak hazájában vannak, hanem állandóan a szalonnázó bicskáig lefegyverzett magyarság hódító hajlamairól értekeztek. A székely ember, akitől elvették ősrégi iskoláját és akit eltiltottak a magyar nótától, dehogy is juttatta volna eszükbe az egykori «magyar elnyomók» másodrendű polgárait. Olyan országokban éltek, amelyeknek nemzetiségi statisztikája kedvezőtlenebb, mint volt Magyarországon és ahol nemzeti minoritás

gyakorolja a szupremáciát, Jászinak azonban egyszer sem jutott eszébe az ő Keleti Svájca, amelyet pedig itthon úgy kínálgatott körül, mint a Vörös malom jó gazdasszonya az ő örökös párolt káposztáját.

Az emigránsok a kisántánt Himalája-csúcsain ülnek és állandóan a magyar vakandtúrások magasságán háborognak. Mi ez ? Nem nemzetköziség, hanem meztelen magyargyülölet, amely nemzetközi jelszavakkal takaródzik. Nem kutatom most a gyülölet eredetét, de emlékeztetek reá, hogy nem a fehér terror lobbantotta lángra, mert jó idővel a háború előtt sem jelentkezhetett a magyarságnak olyan külső vagy belső ellensége, akit tárt karokkal nem fogadtak volna a radikálisok.

Ki tud valamit Seaton Watsonról, a hírhedt Scotus Viatorról ? Az angol publicistát, aki nagy elmeéllel és egy természeti erő kegyetlen következetességével dolgozott azon, hogy megindítsa és a nyakunkba zúdítsa a szláv lavinát, annak idején hódoló, szinte meghatott tisztelettel fogadták Jásziék. Ferenc Ferdinánd főhercegről jól tudták, hogy feudális és antiszemita elveket vall, a XX. században mégis szinte már komikus tolakodással kínálkoztak föl neki, csak azért, mert tudták, hogy a főherceg is gyülöl mindent, ami magyar.

Egy helyen Károlyi könyve, miután élesen támadta a kiszenvedett munkapártot azért, mert egyik része — állítólag — rokonszenvezett Mitteleurópa ötletével, naivul bevallja, hogy Jászi Oszkár híve volt a Neumann-féle tervnek, de «nem azért, hogy a szlávok ellen való, vagy az országon belül a nemzetiségek ellen való politikát támogassa, hanem azt hitte, hogy a német birodalomhoz való gazdasági közeledés is megtöri a magyar dzsentri elmaradt politikáját».

Szóval : ők hajlandók voltak Ferenc Ferdinánd és Nagyporoszország zászlója alá szegődni a reakció és az imperializmus elleni harcban. Ki veszi ezt komolyan ? Nem, az igazság ennyi : ők ördöggel-pokollal is összefogtak volna a magyarság ellen.

6.

A világháború újabb alkalmat adott nekik, hogy sorakozzanak a nemzet érdekei ellen. A saját nyilatkozataikból is könnyen meg lehet állapítani, hogy ők nem békepártiak, hanem igenis ellenségpártiak voltak. A maguk módja szerint ők is militaristák voltak, csakhogy a tulsó oldalon szolgáltak. Lovászy Márton nevén nevezte a gyermeket, midőn belerikkantotta az október 18-iki ülés hangzavarába : «Vegyék tudomásul, hogy ántántpártiak vagyunk !»

Hogy miért voltak ántántpártiak, azt Károlyi meg is magyarázza könyvének egy szellemesnek éppen nem mondható passzusával : «. . . a németek győzelme esetén Középeurópa egyetlenegy kaszárnya lesz és pedig nemcsak a német uralkodóosztályok akaratából, hanem azért is, mert egy levert ántánt óhatatlan és állandó revánssszándékától való félelem is kaszárnyaéletre fogja a középhatalmakat kényszeríteni.»

Ettől a veszedelemtől szerencsésen megmenekültünk volna, az ántánt győzött és most már, ugyebár, Európában nincs szó revánsfélelemről, fegyverkezésről és erőszakról ? A valóság azonban ennyi : a francia győzelemért imádkoztak, mert a németekkel együtt a magyarok is győztek volna.

A szerb ultimátum idején Károlyiék éppen Ame-

rikában kóvályogtak. A vezér a szűkszavú táviratokból nem tudott kiokosodni, de azért rögtön védelmébe vette a szerbeket, kifejtvén egy népgyűlésen, hogy a konfliktus «végzetes Balkán-politikánk következménye, amely a Balkán népeit, különösen pedig a szerbeket, ellenségeinkké tette.»

Megtérve Európába, elszomorodva tapasztalta, hogy a szocialisták a háború kitörésekor szögre akasztották az osztályharcot. Fájdalmasan kiált feléjük; «Földönfutóvá tenni a szerb proletárt azért, hogy a magyar proletár egyszer talán kisebb nyomorban élhessen magyar földön: rossz számítás, gonosz számítás volt.»

A magyar proletárok «gonosz számítása» nem vált be. Károlyi azóta a maga szemével láthatta Jugoszláviában a földönfutóvá lett magyar proletárok földjére telepített szerb proletárok «kisebb nyomorát», benyomásairól azonban nem számol be könyvében.

Olaszország háborús politikáját senki sem érti meg jobban és senki sem méltatja lelkesebben, mint ő. «Ha valaki utolsó percben cserbenhagyja cinkostársait, akik gyilkolni mennek, a bíró nem fogja e miatt szigorúbban megbüntetni, ellenkezően: enyhítő körülményt fog látni benne.»

Nagy-Románia előtt így hajtja meg a radikális zászlót: «Hogy Wekerle, Andrássy, Tisza István, Bethlen István és Szterényi mindent elkövettek, hogy Romániával szemben mint hódítók és győztesek lépjünk föl és hogy Romániában a magyar állammal és a magyar politikusokkal szemben éppen azért minél több gyűlöletet és revánseszmét keltsenek föl, azt ismerve az ő ideológiájukat, nem lehetett csodálni.»

Azt hiszem, Franciaországban kisebb dolgokért

is főbelőttek már embereket... De igaz is, Franciaországról lévén szó, szerzőnk Párizs felé is szór egy marék illatos konfettit, midőn azt mondja: «... behívójukban (a francia katonákéban) volt egy rendelkezés, hogy minden tartalékos köteles elhozni bakancsát, takaróját. Én ebből arra következtettem, hogy a franciák most nem készültek háborúra.»

Károlyiék igazán megbízható emberek, nincs az a szalmaszál, amit ott hagynának az út szélén, ha arról van szó, hogy Magyarország alá tüzet kell rakni.

7.

Jászi Oszkárról egyebek közt azt mondja a könyv, hogy a magyar ifjúság bizonyos részére «olyan nagy hatást gyakorolt, amely hasonlít Masaryknak a cseh ifjúságra gyakorolt hatására.« A szerzők figyelmét itt elkerülte egy finom és mélabús árnyalat: Masaryk a cseh nemzeti gondolat mellett, Jászi pedig a magyar nemzeti gondolat ellen sorakoztatta ifjait. Mert Magyarország fővárosában szabadon élhetett, agitálhatott, sőt ifjúsági szervezeteket alakíthatott egy párt, amelynek elvi alapja a nemzeti gondolat tagadása, közvetlen célja a nemzeti szolidaritás szétrobbantása volt. Egy évtizeden át hol gúnnyal és kicsinyléssel, hol meg fellobbanó haraggal fogadták a nemzeti érzés minden megmozdulását, olykor még a magyarság etnográfiai sajátosságainak ártatlan megnyilatkozásait is. Bár látom szájukon a lenéző mosolyt, mégis fölvetem a kérdést: vajjon mivel páncélozták körül a szívüket, hogy nem tudott hozzáférkőzni a háborúelőtti magyar társadalom nobilis szabadelvűsége és természetes kedvessége?

8.

A katonai összeomlás romja közt izzó tömegszenvedélyeket a nemzeti tanács szította föl forradalommá. Inkább a puszta exisztenciájával, mint a szervező munkájával. Valljuk be: nagyon a kezére dolgozott az AOK, amely a világpusztulás napjaiban egy ott felejtett óramű lelketlenségével berregett tovább. Október végén még menetszázadokat irányított a frontra, pedig már minden magyar katona tudta, hogy semmi keresnivalója az ország határain kívül.

Az általános lázongó kedvnek a nemzeti tanács adott irányt. De miféle irányt?

A Jászi Oszkár szerkesztette Tizenkét pont között három olyan van, amely forradalmi célokat jelöl ki. Ezek: Magyarország függetlensége; különbéke a német szövetség fölbontásával; az ország demokratizálása.

A nemzeti függetlenség és a demokrata állam kiverekedéséért is érdemes forradalmat csinálni, hiszen a negyvennyolcasat is azért csinálták; a gyors békét forradalommal kikényszeríteni azonban polgári kötelesség, ha az elvakult háborús-párt vesztébe hajszolja a nemzetet.

A valóságban azonban Magyarország függetlenségét már elismerték az október 16-iki képviselőházi ülésen, midőn Wekerle miniszterelnök bejelentette a Háznak, hogy az ország a perszonális unió alapjára helyezkedett.

Ami a különbékét illeti: október 26-án IV. Károly király értesítette a német császárt, hogy különbékét kénytelen kérni. A gödöllői audiencia alkalmával azt mondta Károlyi Mihálynak: «Fenntartás nélkül el

kell fogadnunk Wilson jegyzékét.» Ha késett a fegyverszünet, az bizony nem szegény Károly királyon mulott, hanem az ántánton, amely tervszerűen szabotált, mert biztosra vette a középeurópai forradalmak kirobbanását.

És mi van a demokráciával ? Tudjuk, hogy a Ház utolsó ülésén Tisza István, addig a jogkiterjesztés legfélelmesebb ellensége, kijelentette, hogy az események nyomása alatt elfogadja az általános választójogot. Az összes ajtók tehát tárva-nyitva voltak, azokat már nem kellett döngetni.

Ha a nemzeti tanács a saját programmjának megvalósításáért csinál forradalmat, akkor ez a világtörténelem összes forradalmai között bárgyu unikum, mert fölösleges forradalom.

9.

Az őszirózsás forradalmárok azonban nem is az elintézett Jászi-féle pontokért, hanem a hatalomért harcoltak. Ezen ne akadjon fenn senki, parlamentáris felfogás szerint is joguk volt hozzá, hogy önmagukban jobban bízzanak, mint a konzervativokban, akik csak kénytelenségből vállalták az ő programmpontjaikat.

A harc, amelyet Károlyi Mihály a hatalomért vívott, annyira szívós volt, hogy imponáló volna, ha nem volna groteszk. Érzékenyebb arcbőrű ember pirulva olvashatja, hogy brüszk visszautasítások után miként tolta előtérbe újból és újból a maga miniszterelnökségét. Olyan fanatikusan és csüggedést nem ismerve várta a maga eljövetelét, mint a zsidók a Messiását. A hanyatló és bomladozó országban végül a Károlyi Mihály szörnyű hatalmi vágya volt az egyet-

len erő. Ez a vágy fölizgatta és magával sodorta a tömegeket, gondolkodóba ejtette a kételkedőket és lefegyverezte az ellenfeleket. Hátha az az ember mégis tud valamit, amit mások nem tudnak ?

Károlyi védekezik a vád ellen, mintha ő híresztelte volna, hogy neki előzetes megállapodásai vannak az ántánttal. Ugyan honnan egyszerre a nagy érzékenység ? Könyve egyik helyén ezt mondja : «. . . jogom volt hinni és hirdetni, hogy az ántánt szívesebben vesz egy ántántbarát, mint egy vele ellenséges alakulást, ezt talán nem fogják vitatni.» Ennyi éppen elég !

A hatalomért vívott harc erkölcsi hátterét élesen megvilágítja könyvének néhány sora. A forradalom hajnalán a főherceg őt végre kabinetalakítással bízta meg — az olvasó, még a megátalkodott reakciós is megkönnyebbülten fölsóhajt : Csakhogy végre ! — és az őszirózsák diadalmas hőse gyalogszerrel megy haza a budai várból. «Amikor a Várkert lépcsőjére léptem, — írja — gyönyörűen kisütött a nap. Ez a lassú séta a Várkert lépcsőin, ez legszebb emlékem a forradalomból. Őseimre gondoltam, nagyanyámra, Karolinra : milyen boldog lett volna, ha még megéri, hogy az ő unokája az, akinek nevével a magyar függetlenség diadalt arat.»

A Kárpátok hegylánca eltünt az ország ezeréves mappájáról, a tenger, melyet Kálmán király lovasai láttak meg elsőknek, ismét elenyészett a reménytelen messziségben, Magyarország egy kozmikus katasztrófa gócpontjává lett és az az ember, aki koponyájában és szívében hordta a nemzet sorsát, bárgyú mosollyal sétált a Várkertben és meghatottan gondolt az ő Karolin nagyanyjára.

10.

A Károlyi-könyv körülményesen bizonyítgatja, hogy ők jóhiszeműen sodródtak bele a forradalomba. De mi közünk az ő jóhiszeműségükhöz ? Nem tudom, a francia nagy forradalom karriercsinálói, kezdve a sort gróf Mirabeaun és végezve Bonaparte tábornokon, voltak-e olyan jóhiszeműek, mint gróf Károlyi és Linder Béla ezredes, de biztos vagyok benne, hogy Magyarország is jobban járt volna, ha a válságos napokban tehetséges férfiak állanak az első sorban.

A forradalmat, mint par excellence gyakorlatias vállalkozást, elért eredményei, nem pedig jószándékai és szép elvei után kell megítélni. A politikai elvek : közhelyek ; oly bőviben teremnek, mint a gomba az erdőn ; kiki annyit szedhet, amennyit akar. Minden politikai pártnak «szépek» az elvei. A felelősség nélkül opponálóknak mindenkor tökéletesebb elvkollekciójuk volt együtt, mint az élet nyomorúságos lehetőségeivel számoló lelkiismeretes politikusnak.

Végül is Carlyle-nek lesz igaza, aki nem tartott sokat elvekről és elméletekről, hanem azt mondta : «Az eszes ember az ügyek élén : ez minden alkotmánynak és forradalomnak végcélja.»

Egy nagyszerű koncepció kínálkozott föl a diadalmas forradalomnak, végrehajtása eszes emberekhez méltó : a frontokról hazaözönlő csapatokkal megteremteni a nemzeti hadsereget és lábhoz tett fegyverrel megalkudni az ántánttal. Katonai szakemberek állítása szerint a fajmagyar és sváb ezredekkel, amelyekre számítani lehetett, az akkori viszonyok között legyőzhetetlenné lehetett volna tenni Magyarországot.

Egy megvert hadseregbe lelket verni, ahhoz persze Carnot vagy Kossuth lángszelleme kell, — de ha a nemzeti tanácsban semmi sem volt az igazi forradalmárok szelleméből, hogyan mert akkor forradalmat csinálni?!

Úgy tudom, eddig minden forradalomnak az volt első igyekezete, hogy saját védelmére fegyveres erőt szervezzen magának. Csak az őszirózsás forradalom volt kivétel. Olyan napokban, midőn az egész magyarságnak egyetlen acéltömbbé forrva, talpig fegyverben kellett volna farkasszemet nézni a sorssal, Károlyiék a meglévő csapatokat feloszlatták, lefegyverezték és hazaküldték, azután Doberdó és a Kárpátok védőinek népét pőrére vetkőztetve kiszolgáltatták a hosszú ellenállás által felbőszített ántánt önkényének.

Hogyan fogadta Károlyi az ő békepolitikájának szörnyű kudarcát? Azt mondja: «... nemcsak a háború vége felé, hanem egy darabig a háború befejezése után is hittem abban, hogy annak a nagyszabású propagandának, amely a wilsoni elvekkel indult meg, eredményesnek kell lennie. Lehetetlennek tartottam, hogy különösen az amerikaiak, akik ez elvek alapján csatlakoztak az ántánt háborújához, amikor a leszámolásra kerül a sor, egyszerűen belenyugodjanak kijátszásukba és elejtésükbe.»

Ő lehetetlennek tartotta, — dehát csalódott! Ki tehet róla? A nevezetes pedig az, hogy elhalad az igazság mellett, a nélkül, hogy fölismerné. Mert a «konzervativokat» szídva, így szól: «A pacifizmus ellenségei nyiltan nem is mertek színt vallani, csak azt hajtogatták, hogy nem szabad fölülni az ántánt-propagandának, amelynek nincs más célja, mint bennünket a győzelemig való kitartástól eltéríteni.»

A Károlyi-kormány lefegyverzési politikájának az lett a természetes következménye, hogy a hatalom azé lett az országban, aki egypár száz hintáslegényt és facér urasági inast fegyverbe tudott állítani.

De a nemzeti tanács programmja ? A tizenkét pont, a megegyezéses béke, a demokrácia, a függetlenség ?

A Károlyi-féle békepolitika vége : Magyarországból csak azok a vármegyék maradnak meg, amelyek már nem kellettek egyik szomszédnak sem. A Károlyi-féle demokrácia szabadságszeretete elvezetett a Kun Béla-féle diktaturához. Ami pedig Csonka-Magyarország maradék vármegyéinek függetlenségét illeti, amely függetlenség – miként Károlyi nemes önérzettel megállapítja, — az ő nevével aratott diadalt: abban talán a jó Karolin nagyanyának sem telnék öröme.

11.

A forradalmár, aki meg meri szakítani az ezeréves jogfolytonosságot és a törvény fölé a maga akaratát állítja, bizonyára a legsúlyosabb felelősséget vállalja magára, amelyet földi ember egyáltalában vállalhat. Merészségét egyes-egyedül csak a siker igazolhatja. A kudarccal végződött forradalom számára nincs igazolás.

Az emigránsok sűrűn emlegetik Kossuth Lajost, — azonban negyvennyolc, ha katonai vereséghez vezetett is, a valóságban nem volt kudarc, hanem a magyarság óriás és fényes erkölcsi győzelme. Károlyi Mihály, ha könyvekkel árasztja is el a világot, nem fog változtatni a történelem tényén, hogy az ő kalauzolása mellett érte el a magyarság ezeréves vándorútjának legmélyebb pontját.

Ha minden forradalom célja : az eszes ember az ügyek élén, — akkor az októberi forradalom a történelem múzsájának szörnyszülöttje volt. Ez a politikus szatócsok lázadása a normális intellektus ellen. A forradalom elméletéről sokat lehetne vitatkozni, egy pont azonban minden vitán felül áll : tehetségtelen embereknek nem szabad forradalmat csinálniok. A legsúlyosabb büntetést, amit bűnösre mérni szabad, a léha törtető érdemli ki, aki válságos időkben a nemzet élére tolakodik. Tehát értsük meg egymást : nem azt kifogásoljuk, hogy Károlyi demokrata volt, hanem hogy tehetségtelen volt ; nem azt, hogy forradalmat csinált, hanem hogy elkontárkodta a forradalmat.

A bujdosók lelkiállapotának reménytelensége mellett szól, hogy nem tudnak okulni a maguk kárán, de a nemzetről sem teszik föl, hogy tanult volna a közelmult tapasztalataiból. Valamikor a nagyántánt szavára tették föl Magyarország életét, most megint a kisántánttól várnak minden jót. A kisántánt körében sok barátjuk lehet. Hogy is ne ! Ha mi egyszer abba a helyzetbe kerülnénk, hogy területi igényekkel kellene föllépnünk valamelyik állammal szemben, akkor a magyar anyáknak imádkozniok kellene, hogy az ellenség tanuljon államférfiúi bölcseséget Károlyitól, hazafiasságot Jászitól, vitézséget Linder Bélától és diplomáciai ravaszságot Diner—Dénestől. Szent István király módosított jeligéje szerint : Ha ők ellenünk, akkor velünk az Isten !

(1924.)

MAHATMA GANDHI

Gandhi: az indiai szabadságharc vezérének neve. A Mahatma melléknevet a nép adta neki. Mahatma: nagy lélek, — az ember, aki eggyé lett a mindenséggel. Aki elolvassa Romain Rolland: *Mahatma Gandhi* című könyvét, az fénysugarakat lát fölvillanni a fekete ködben, amely a világra borul. A fény nem az európai író tollából, hanem az ázsiai népvezér alakjából árad.

A nagyszerű harc, amely Indiában megindult, több egy nemzet szabadságharcánál: ez az egész emberiség ügye, a harc mindannyiunk jövőjéért folyik, mert az igazság, a jóerkölcs, a művelődés, sőt az igazi kereszténység csatája a fosztogatás és vérengzés barbár rendszere ellen, amely az európai civilizáció köpenyege alatt rejtőzik.

Gandhi, aki mint angol egészségügyi tiszt, végigcsinálta a világháborút, így nyilatkozik erről: «A háború leleplezte az Európán uralkodó civilizáció sátáni természetét. A győztesek a jóerkölcs nevében megsértették a közmorál minden egyes törvényét. Nem volt olyan alacsony hazugság, amellyel nem éltek volna . . . Európa nem keresztény. Európa a pénzt imádja.»

(Úgy látszik, mégis hiba volt, hogy az ántánt, midőn meztelenre vetkőzött, meghívta hozzá az ázsiai és afrikai népeket.)

Gandhi szerint a civilizáció megbolondította az európaiakat, a pénz cselédjeivé, lelki életre és a béke áldásának megértésére képtelenekké tette őket. A civilizáció a szegények és gyöngék pokla. Indiának legfőbb érdeke: elűzni a nyugati civilizációt!

Megjegyzendő: az európai civilizáció ellensége Londonban végezte a jogot, anyanyelvére fordította Ruskint és Platót, alaposan ismeri a régi és új filozófusokat, a keresztény népek irodalmát az evangéliumtól egészen Tolsztojig és miután — mint maga mondja — sok pénzt és időt pazarolt arra, hogy angol gentlemant formáljon magából, most házi szőttes hindu köntösben és mezítláb jár. Bár hithű hindu, saját vallomása szerint Jézus példájából tanult legtöbbet.

Ez az ember őszinte, tiszta, mély, bölcs és erős, mintha valóban az istenség gondolata inkarnálódott volna benne. Európa örök szégyenét és a fehér fajok gyászos erkölcsi csődjét jelenti, hogy az a férfi, aki ma az emberiség legnagyobb igazságainak hordozója, Ázsiában, «színes« szülőktől született.

*

Mi kényszerítette ezt a békés embert arra, hogy forradalmat szervezzen Nagy-Britannia vagy mondhatnók: Európa ellen?

A világháború kitörésekor az angol kormány autonómiát igért Indiának. India csakugyan lépre ment a háborús propaganda ideális jelszavainak és egymillió katonát küldött a németek ellen. Még 1918. tavaszán, midőn a középhatalmak sarokba szorították az ántántot, Lloyd George és az indiai alkirály ünnepélyesen megismételték a home rule igéretét. A fegyverszünet meg-

kötése után szörnyű kiábrándulás érte a hindukat : az angolok hallani sem akartak többet az autonómiáról.

Ez a páratlan szószegés arra ösztönözte Gandhit, hogy a nemzeti mozgalom élére álljon. A helyzetet elmérgesítette Dyer angol tábornok, aki egyik pandsabi városban, ahol a csőcselék erőszakoskodásokra vetemedett, napok mulva, minden előzetes figyelmeztetés nélkül, gépfegyvertűz alá vette az egyházi ünnepre összegyült békés sokaságot. Körülbelül hatszáz halott és ugyanannyi sebesült maradt a téren, köztük sok asszony és gyermek. A kormány vizsgálatot indított, a vizsgálat eredménye az lett, hogy az angol katonatisztek dicséretet és jutalmat nyertek. Anglia — alkalmasint a világháborúban aratott győzelmének hatása alatt — vas erélyt mutatott a hindukkal szemben. Kihirdették a hadiállapotot, Pandsabban angol repülők bombákat dobáltak a népgyűlésekre, a haditörvényszék összefogatta és megkorbácsoltatta a legtekintélyesebb polgárokat.

Igy viselkedtek Ázsiában a «keresztény civilizáció képviselői». És hogyan viselkedtek a «pogány hadak ?»

Gandhi mindenekelőtt a non-violence, az erőszaktól való tartózkodás elvét proklamálta. «El kell készülnünk arra, hogy nyugodt lélekkel nézzük végig nemcsak ezer, de sok ezer férfi és asszony lemészárlását, mielőtt India elfoglalhatná a maga helyét . . . El kell jutnunk oda, hogy az akasztófát mindennapi dolognak nézzük». Dyer tábornokról azt mondta : «Nem szabad haragudni az őrültre, de ártalmatlanná kell tenni.»

Második lépése volt a non-cooperation kimondása, amely kettévágott minden közösséget a hinduk és az angolok között. Az angol szolgálatban levő hinduk le-

mondtak címeikről és hivatalaikról, visszaküldték rendjeleiket, a hindu gyerekek kimaradtak az angol iskolákból, a peres felek bojkottálták az angol bírákat és választott bíróság elé vitték ügyeiket, a lakosság távolmaradt mindenféle hivatalos fogadástól és az európaiak ünnepeitől. És a többi.

A non-cooperation hatását kellemetlen módon érezte az angol trónörökös, aki a hindu előkelőségek távollétében és a nép fagyos közömbössége mellett utazott végig Indián.

A vértelen forradalom további mozzanata lett volna az angol árúbojkott és az adófizetés és egyéb törvényes kiszolgáltatások megtagadása. Az árúbojkottot az angol ruhaszöveteken kezdték. Gandhi ösztönzésére egész Indiában újból előkeresték a divatból kiment rokkát és a házi szövőszéket. A raktárakban maradt angol szöveteket nyilvánosan elégették.

Az adófizetés és a katonáskodás megtagadása, Gandhi szerint, polgári kötelesség ott, ahol bűnös kormányrendszerrel állunk szemben. Ha az ilyen rendszertől nem vonjuk meg támogatásunkat, akkor magunk is bűntársává leszünk.

Mielőtt azonban megtehette volna ezt az utolsó nagyjelentőségű lépést, az angol hatóságok letartóztatták. Vád alá helyezték három hírlapi nyilatkozata miatt, amelyek közül az első, amely válasz volt Birkenhead lordnak egy igen pökhendi és egész Indiát megfenyegető táviratára, többek közt így szólt :

«Nincs megegyezés a birodalommal, amíg a brit oroszlán az arcunk előtt rázza véres karmait. A brit birodalom alapja a fizikailag gyöngébb fajok szervezett kifosztása és a durva erőszakkal való konvencionális

hencegés ; ez a birodalom nem maradhat meg, ha van egy igazságos isten, aki a világot kormányozza. Legfőbb ideje, hogy az angol nép megértse : a harc, amely 1920-ban kezdődött, tovább fog folyni, amíg el nem érte célját, tartson bár egy hónapig vagy egy esztendeig, avagy sok hónapig és sok esztendeig . . . Imádkozom Istenhez, hogy töltse el Indiát alázatossággal és kellő erővel, hogy mindvégig kitartson a non-violence mellett.»

Az angol bíró, akinek minden szava a vádlott hallatlan erkölcsi fölényének elismerése volt, bocsánatkérések között hat évi kényszermunkára ítélte Gandhit. Gandhi úgy fogadta az ítéletet, mint aki tudja, hogy ebből nagy haszna lesz az indiai szabadság ügyének. Legújabban — már Romain Rolland könyvének megjelenése után — «kegyelmet» kapott.

Mostani szerepléséről nem tudunk, de annyi bizonyosnak látszik, hogy az indiai lavinát, amelyet ugyanazok az erkölcsi erők hajtanak, amelyek egykor tönkre tették a római császárságot, földi hatalom nem tudja többé megállítani és az is bizonyos, hogy a készülő nagy változás hatását egész Európa meg fogja érezni.

Gandhi és mink.

A háború óta egyre-másra halljuk és olvassuk, hogy az európai civilizációnak bealkonyodott. Mi magyarok a megszállt területeken a magunk szemével látjuk, hogyan süllyed el fokról-fokra egy darab Európa a barbárság mocsarában. Az egész európai értelmiség sejti, hogy valahol nagy baj van, de hogy mennyire haladt már a pusztulási folyamat, arról egyikünknek

sincs tiszta képe. Az ázsiai népek kívülről figyelnek minket, róluk föltehetnők, hogy több elfogulatlansággal ítélik meg helyzetünket, mint magunk. Úgy látszik, ők már elvégezték magukban, hogy az európai civilizáció bukása nem a messzi távolban jelentkező veszedelem, hanem kész valóság. Tagore, aki pedig kimondottan újropéer, egy tokiói előadásában óva intette az ázsiaiakat attól, hogy fiaikat továbbra is Európában neveltessék. Mahatma Gandhi, a hindu vezér, az európai civilizációt az emberiség gonosz ellenségének tartja, amely — szerencsére — hamarosan el fogja pusztítani önmagát. Tehát ennyire volnánk már ?

*

Az ázsiai entellektüellek hite szerint a világháború az európai civilizáció öngyilkossága volt ; a fehér fajok sokat emlegetett haladása véres és mocskos zsákutcába jutott, ahonnan nincs visszatérés ; a nyugateurópai nagy nemzetek, amelyek büszkén emlegetik, hogy ők a civilizáció élén masíroznak, nemzeti dicsőségüket ma a szervezett vérengzésben és rablásban keresik.

Mért emlegette az ántánt háborús propagandája annyit a húnokat? A mai úgynevezett kultúrnemzetek csak annyiban különböznek a népvándorlás kalóznépeitől, hogy technikai fölkészültségük jóval veszedelmesebbekké teszi őket. Európát ma húnok, vandálok és mongolok lakják, akik repülőgépek és mérges gázok fölött rendelkeznek.

A japánok izgatott káröröммel, a hinduk komoly szánakozással nézik Európa összeomlását. Mahatma Gandhi a gépet teszi felelőssé a fehér fajok erkölcsi bukásáért. Isten trónjára Európa a gépet ültette, amely

kegyetlen, acélfogú bálványként fölfalja saját híveit. Az európai civilizáció a gép segítségével elpusztítja önmagát. De mi várakozik még reánk ebben a szörnyű pusztulási folyamatban ? ! A jövő háborúja a rovarirtás formáját fogja fölvenni, hiszen minduntalan halljuk, hogy az európai hadseregek ma már olyan gázok birtokában vannak, amelyekkel néhány óra alatt egész világvárosok lakosságát el lehet mérgezni. A jövő háborújában nem lesz hadüzenet. Az ellenségek éjnek idején meg fogják lepni egymás városait és a győztes babérkoszorúját az nyeri el, aki több békésen alvó férfit és nőt tud elpusztítani.

A világháború tapasztalatai után ki kételkedik benne, hogy a kultúrnemzetek erre igenis képesek ? Ime, az európai civilizáció végső eredménye : egy fölfegyverkezett őrült, akit az emberiség érdekében le kell fogni.

*

Gandhi az európai erőszak ellen a non-violence, az erőszaktól való tartózkodás fegyverét szegezi. A géppuska ellen a szeretet fegyverét. Képzelhető ennek halálosabb lefőzetése a keresztény Európában ? Egy helyen így ír erről: «Non-violence: tudatos szenvedés . . . Azok a férfiak, akik a leggonoszabb erőszak idején fölfedezték a non-violence törvényét, nagyobb lángelmék voltak, mint Newton, nagyobb hadvezérek, mint Wellington ; ők bebizonyították, hogy a katonai fegyverek hatástalanok . . . A non-violence a mi fajunk törvénye, miként a violence a bestiáé. (Hallod ezt, Európa ?) A bestiában a szellem szunnyad. Az ember méltósága magasabbrendű törvény után kívánkozik : ez a szellem ereje . . . Azt akarom, hogy India engedelmeskedjék

ennek a törvénynek, azt akarom, hogy ébredjen a saját erejének tudatára. Lelke van, amely nem pusztulhat el. Ez a lélek szembeszállhat a világ minden anyagi hatalmával.»

Más helyen azt mondja: «India ereje nem fizikai eszközeiben van, hanem megfékezhetetlen akaraterejében. Non-violence nem jelenti azt, hogy kiszolgáltatjuk magunkat a gonosztevőnek. Non-violence a lélek minden erejét szembehelyezi a zsarnok akaratával. Egyetlen férfi ilyen módon szembeszállhat egy egész birodalommal és előidézheti annak bukását.»

*

Aki azt hiszi, hogy a hinduk passzív rezisztenciájának alapja a gyávaság, az téved. Európai embernek nem könnyű az ázsiai mentalitást megértenie. Gandhi azt mondja: «Ahol csak a gyávaság és az erőszak közt van választás, ott az erőszakot ajánlom. Magam nyugodt lélekkel elhatároztam, hogy inkább meghalok, semhogy embert ölnék. Akiben azonban nincs ennyi bátorság, az inkább gyakorolja magát az emberölés és a meghalás művészetében, semhogy gyalázatosan szökjön a veszedelem elől. India védje meg inkább fegyverrel a becsületét, de ne legyen gyáva nézője a saját megaláztatásának. De én tudom, hogy a non-violence éppen annyira fölötte áll a violencenek, mint a megbocsátás a büntetésnek.»

Hogy a hinduk mennyire megértik és komolyan veszik Gandhi tanítását, azt bizonyítja a guru-ka-baghi híres eset. Ezen a helyen hindu szentély van, ahol rosszhírű emberek garázdálkodtak. A nép el akarta őket zavarni, az angol kormány azonban — ő tudja, miért

— védelmébe fogadta őket. Ekkor összegyült ötezer fiatal ember a non-violence hívei közül. Mindennap százan közülük imádkozva a szenthely felé vonultak. Az angol rendőrség egy hídon várta őket, vasvégű botokkal. A fiatal emberek a sűrű botütések és rúgások között imádkozva mentek előre, amíg egyenként el nem ájultak. Mindennap száz ember az ájulásig botoztatta magát, a nélkül, hogy egyetlen kiáltást, vagy jajszót is hallattak volna. Ez hetekig tartott. Egy angol ember, Andrews, aki végignézte a dolgot, azt írja, hogy «a kereszt árnyékát» vélte látni.

Ez az : a kereszt ! Ha Jézus tanítványai fegyveres erővel támadtak volna a római birodalomra, az őskeresztény ség szánalmas kudarcba fulladt volna. Igy azonban a szegény emberek csapata az önkéntes szenvedés jelvényével és a non-violence erejével megbuktatta a cézárok világbirodalmát. A non-violence természetesen nem cél, csak eszköz. Ennek az eszköznek alkalmazásához azonban hit kell, olyan hit, amilyen Európában nincs. Semmi kétség : az emberiség lelke ma már nem Európában lakik. Semmi kétség : a vílág jövő sorsa Ázsiában alakul ki.

Violence, vagy non-violence.

Egy barátom elolvasta Romain Rolland : Mahatma Gandhi című könyvéről írott két cikkemet és most abban, hogy én lelkesedem a non-violence hindu apostoláért, az én eddig vallott elveim megtagadását, szóval : következetlenséget lát. A levélíró hivatkozik is a Pesti Hirlap karácsonyi számában megjelent vezércikkemre, amely szerinte a violence «hiszekegyje».

Mellékesen megjegyzem: nem vetek különös súlyt arra, hogy politikai kérdésekben következetes férfiúnak mondjanak, mert hiszen az ember meggyőződése a tudásán, az pedig a tapasztalatain épül; újabb tapasztalatok és jobb tudás tehát bármikor arra szoríthatják a becsületes embert, hogy lebontsa és újból felépítse politikai meggyőződését. Akinek választania kell a következetesség és az igazság között, az hiú fajankó, ha nem az igazságot választja. És valljuk meg: Gandhi hatalmas és tündöklő alakja képes reá, hogy önmagukból kiforgassa az embereket és halomra döntse doktrináikat.

Ezeket előrebocsátva, ki kell jelentenem: a Gandhi esetében nem éreztem szükségét, hogy revizió alá vegyem elveimet. Amit a levélíró az én következetlenségemnek néz, az csak az ő tévedése. Akkor hibázza el a dolgot, midőn a hindu szabadsághősnek az erőszaktól való elvi tartózkodását (a non-violence-t) összetéveszti az őskeresztények és Tolsztoj aszkéta megadásával. Az evangélisták és az orosz gróf írásai ugyan érezhető hatással voltak a hindu vezér lelki fejlődésére, azért alapvető és kiegyenlíthetetlen különbség marad közöttük: az őskeresztények a béke emberei, Gandhi azonban ízig-vérig harcos. Az őskereszténység a földi javakról való lemondásra, Gandhi pedig a tőlük jogtalanul elrabolt földi javak visszahódítására ösztönzi híveit.

Ő Indiát meg akarja szabadítani az érckarmú európai parazitáktól és a legkisebb ár, amit ezért megadna, a saját élete. A vérontástól borzad: csak a vérontástól, nem a harctól! Az ellenségben is szereti a felebarátját; nem gyűlöli az angolokat, miként

(saját szavai szerint) a sátánt sem gyűlöli, de igenis gyűlöli az angol hatalmi rendszert, ezt sátáninak, az emberiség ellenségének nevezi, ezt halálra keresi. Azt írja : «Harcunk nem irányul a Nyugat ellen, hanem a materialista civilizáció és a gyöngébbek kizsákmányolása ellen, amely azzal együtt jár.» Nem hinném, hogy a hindu tömegek követni tudnák vezérüket ilyen hajszálfinom megkülönböztetések útvesztőin, de hiszen gyakorlati szempontból ez közömbös is : akár szeressék, akár gyűlöljék az angolokat, abban egyetértenek valamennyien, hogy meg kell tőlük szabadítani Indiát.

Az őskeresztény belenyugszik az erőszakba : ha megütöd a jobb arcát, odanyujtja a balt is. Gandhi ismételten hangsúlyozta már, hogy a non-violence nem belenyugvás, hanem a lelki erőknek a fizikai erőszakkal való szembeállítása. Ő is odanyujtja az angoloknak India bal arcát, de csak azért, mert meg van róla győződve, hogy az ütés Nagy-Britanniának fog fájni.

A non-violence neki nem célja, csak taktikai eszköze ; ő ezt a harci taktikát választotta, mert ez megfelel az ő és népe vallásos vérmérsékletének és mert a violence-nál hatásosabbnak és inkább célravezetőnek tartja. Szerinte a non-violence hatástalanokká teszi a katonai fegyvereket. És bizonyos, hogy egy népet, amely ellenállás nélkül tud szenvedni és meghalni, nem lehet többé botokkal és gépfegyverekkel kormányozni.

A non-violence tehát védelem a terror ellen : Gandhi azonban nemcsak védelmi, hanem támadó fegyvereket is használ szabadságharcában. Ezek elseje a non-cooperation, a szörnyen tökéletesített bojkott, amely a hindu népet eltiltja attól, hogy bármi közös-

séget vállaljon elnyomóival; a döntő harcot pedig a desobedience fegyverével akarja megvívni, amely elmegy egészen az adózás és mindennemű közszolgáltatások megtagadásáig, a kormányhatalom kiéheztetéséig.

Gandhi tehát tartózkodik az erőszak alkalmazásától, harcmodora azonban végül is pusztítóbb hatású lehet az angol fegyvereknél; ő nem ambicionálja, hogy győzelmes csatákban megölessen néhányszor tizezer angol zsoldost, de ha megvalósul az, amit ő tervez, akkor szívén találja egész Nagy-Britanniát.

Tehát: a Gandhi-féle mozgalom természete nem békés, hanem harcias; a mozgalom lényege nem a non-violence, hanem a «fékezhetetlen akaraterő», amely a megalázott és kifosztott Indiát szabaddá akarja tenni. A hindu nép óriás száma és különös lelki diszpoziciója oly irigylésreméltó helyzetbe hozták Gandhit, hogy kimondhatja a non-violence-t. Ő ebben a harcban nem is törődik sokat az angolokkal, hanem minden képességét a hindú nép politikai nevelésének szenteli. És kétségtelen, hogy ha sikerül neki háromszázmillió földijét a non-cooperation jelszavával egységes frontba sorakoztatnia, akkor az angol uralom megbukott minden tankjával, repülőgépével és gépfegyverérel együtt.

És hogy végül visszatérjek a következetesség és következetlenség kérdésére, amelyből kiindultunk: magunk teljesen tisztában vagyunk vele, hogy a non-violence magasabb rendű, nemesebb fegyver, mint a violence. Ha azonban arról győződünk meg, hogy a magyarság, amellyel a civilizált Európa lelketlenebbül bánt, mint a hindukkal vagy bármely más színesbőrű néppel, hogy a magyarság nem tudja kivívni emberi

sorsát a non-violence alapján, akkor természetesen a violence híveivé szegődünk.

Hogy ez nem következetlenség, azt igazolja maga Gandhi, mikor így ír; «Ahol kénytelenek vagyunk a gyávaság és az erőszak között választani, ott én az erőszakot ajánlom.» És: «Sokkal jobban szeretném, ha India erőszakkal szabadítaná fel magát, semhogy rabszolga maradjon, aki hozzá van láncolva úrának hatalmához.»

(1925.)

M. CLISSOLD ÉS A SEMMI

Egy könyvről

1.

Mr. Clissold nem élő ember, hanem regényhős, H. G. Wells új regényének, *William Clissold világá*-nak hőse. A vénülő férfi az elmúlás palotájának küszöbén áll és némi melancholiával a szívében utolsó szemlét tart elmúló élete fölött. Ez Wells regénye. De a visszafelé pergetett filmnek alig egytized részét teszik Clissold életének külső eseményei ; a túlnyomó részt lelki élmények foglalják le. Clissold beszámol azzal, amit egy hosszú életen keresztül tapasztalt és elgondolt : ez az ő világa.

Élete gazdag volt sikerekben. Legalul kezdte (az apja mint sikkasztó került a bíróság elé és mint öngyilkos végezte !) és magasra fölvitte a polgári rangfokozat lajtorjáján : közgazdasági hatalommá lett Nagy-Britanniában, az egykor porbaesett Clissold nevet megint fölemelte, tiszteltté és irígyeltté tette.

Ezek után is emberi a hős keserű vallomása, hogy egész élete nem volt olyan, amilyen lehetett volna, hanem tele volt céltalan küzdelmekkel, haszontalan áldozatokkal és fölösleges szenvedésekkel. Hogy így történt, annak nem Clissold az oka, hanem maga az élet, amelyet a civilizált emberiség a mai napig elfelejtett «megorganizálni», hanem meghagyott járatlan, veszedelmes vadonnak.

Bolondok farsangi ünnepe az élet, mondja a szerző,

az ember csakhamar fárasztónak, végül visszataszítónak találja. Mert a tudomány kicsinyes eredményei, a tökéletes művészet, amellyel nagyritkán egy-egy zugban összetalálkozunk, hacsak nem tekintjük azokat eljövendő nagyobb dolgok előhírnökeinek, teljesen elégtelenek arra, hogy ilyen szörnyűséges züllést megmentsenek az elkárhozástól.

A zsoltárköltő még azt hitte, isteni rendelés, hogy «a mi esztendeinknek a java nyomorúság és fáradság» legyen, de Mr. Clissold úgy tudja, hogy minden földi baj csak valami technikai mulasztáson fordul; azt mondja: ma már lehetséges volna az embereket úgy vezetnünk és óvnunk, hogy életük kezdettől végig kiegyenlített és derűs, tartalmas és alkotó, eseménydús és boldog legyen. Szerinte úgy lehet formálni az életet, hogy a halál ne jelentkezzék mint katasztrófa.

2.

Wells könyvének előszavában tiltakozik ellene, hogy az ő személyét összetévesszék a hősével. Kétségtelen, hogy Clissold életfolyása nem a Wellsé, de az is bizonyos, hogy lelkivilága egészen a szerzőé. Mert olyan költő még nem élt a csillagok alatt, aki ennyire részletesen és logikusan ki tudna eszelni egy neki idegen világfelfogást.

Tehát a nagy kiábrándulás, amelynek Wells vastag könyve a színhelye, igazában egy zseniális és óriás népszerűségű író lelkében megy végbe. De honnan vette magát a szörnyű blazírtság, amely ebből a papírcsomóból árad?

Érdekes és jellemző, hogy ez is abból a záptojásból

kelt ki, amelyet Wilson elnök — Wells szerint «az ünnepélyes lúd»! — rakott a versaillesi békekonferencia zöld asztalára. A világ, legalább az ántánt-világ, akkoriban reszketett az *újjáépítés* lázától. Mindenki mindent az *újjáépítéstől* várt! Lloyd George azt ígérte a katonáknak, olyan új hazát fognak teremteni, amely méltó arra, hogy hősök lakjanak benne. A világ kapuja tehát tárva-nyitva volt, jöhettek az új, nagy dolgok! De nem jött semmi. Clissold szerint hiányzott egy ember, aki tudta volna, miről van szó és mit kell csinálni. Lloyd George? A szerző kedvetlenül legyint: az csak afféle «pompás dudva», óriás, hideg agyveleje van, de az valahogyan nem fészkel a kellő helyén.

Az *újjáépítés* jelszó maradt, amelytől később már a falra másztak az ideges emberek, helyette felvirradt az adósságok korszaka. A bankok «az adósságok halottas leplébe» varrták be a világot. A szerző azonban megengedi, hogy a bankárok jóhiszeműek voltak, olyan jóhiszeműek, mint a legyek, mikor petéiket a dögre rakják.

Csak egyet nem hajlandó megérteni: hogyan van az, hogy az állam, amely a háborúban lefoglalta és céljaira használta föl százezrek életét, annyira tisztelte a tőke jogait, hogy még ki is uzsoráztatta magát általa?

3.

Mr. Clissold, aki kozmopolita köztársaságinak vallja magát, megállapítja: az *újjáépítés* csődje után a világ megpróbálta, hogy visszabujjon a lenyúzott bőrébe. (Ha egy angol ember világot mond, akkor a brit birodalomra gondol.) Megint elővették a régi királyokat, a díszegyenruhákat, himnuszokat, hiva-

tali talárokat és parókákat. Wells szerint ekkor kisült, hogy a régi rend a régi formák közt sohasem nyerheti többé vissza hajdani állandóságát, sohasem kelthet többé bizalmat, mert elvesztette hatalmát a lelkek fölött.

A szerző (az átlagos regényolvasó ízlése szerint: kétségbeejtő lassúsággal) egymásután elérkezik a brit birodalom gigantikus palotájának támasztó pilléreihez, amelyeket teherviselő képességük szempontjából vizsgálat alá vesz. Mi nem követjük őt útján, nem is veszünk tudomást Mr. Clissold életéről és kalandjairól, hanem saját ösvényünkön sorra járjuk azokat a bizonyos pilléreket. Ha Mr. Clissoldnak igaza van, akkor kivétel nélkül valamennyi elkorhadt és csak a jó Isten tartja még egyensúlyban a kolosszális épületet.

A jó Istent azonban csak megszokásból emlegeti a szerző, egyébként az atheisták balszárnyán áll és miként Anatole France, ő is szükségét érzi, hogy a gúny mérgezett nyilaival lődözzön kevésbbé haladott embertársai szívére, amelyben még az istenség gondolatát sejti. Az Úristent tréfásan Mr. G.-nek nevezi. Mindenesetre szerencséje Mr. Wellsnek, hogy nem kortársa Mr. Carlylenek, mert azt a választ, amit tőle *Miszter Dzsi*-re kapott volna, évszázadok multán is megemlegetnék.

4.

Clissold-Wells azonban a földi istenekkel sem bánik kíméletesen. Nagy-Britannia és Irország királyát, India császárát, nevén említve a mostani uralkodót, «jelentéktelen és érdektelen embernek» mondja. Egyébként

A.M.N.MUZEUM KÖNYVTÁRA

komikusnak találja, hogy az uralkodóház tagjai minden érthető ok nélkül állandóan utazgatnak, olykor skótoknak öltöznek és hogy a család idősebb nagynénéit daliás lovasezredek tulajdonosaivá avatják.

Megvalljuk, ezt a hangot nem könnyű megszoknunk angol embertől. De a törvényhozás másik tényezőjéről, a parlamentről sem nyilatkozik nagyobb tisztelettel. Ő egyáltalában nem hisz abban, hogy választott testületekkel valami okos dolgot lehessen végezni. Felső- és alsóház! — kiált föl. Milyen átka a brit és amerikai alkotmány az emberiség fantáziájának! (Mikor ezt a felkiáltást halljuk, akaratlanul is azokra az időkre gondolunk, mikor nálunk a Szilágyi Dezsők angol parlamenti precedensekkel zúzták össze politikai ellenfeleiket.) De Clissold most azt mondja: tizenkilenc századdal Krisztus születése után azt hitték, hogy holmi választás, bármilyen helytelenül hajtsák is végre, elengedhetetlen ahhoz, hogy egy közszervezetet kormányozzanak; éppen így hitték tizenkilenc századdal Krisztus előtt, hogy a tavaszi magvetés idején véráldozatot kell bemutatni. A népképviseleti rendszer tehát a kor babonája!

De menjünk tovább! Mr. Clissold láthatóan meg van róla győződve, hogy a hadseregben gyűlnek össze az emberiség legkeményebb és legsötétebb koponyái. Kitchener egy mondatát idézi: A tankok, — mondta a brit fővezér — a tankok sohasem lesznek egyebek, mint mechanikai játékszerek! Az író hozzáteszi: A hadtörténelem szakadatlan krónikája a hivatásos katonák csökönyös és vérengző tudatlanságának.

Ilyeneket hallottunk itthon is, az osztrák Hofkriegsrat idejében — újszerű benyomást tesz azonban

a szerző határozottsága, amellyel a pénz- és bankemberektől elvitatja az intelligenciát. Nem is tudja elképzelni, hogy volna a bankároknál valószínűtlenebb és furcsább felekezet. A pénzt pozitív dolognak tekintik, mint a kutya a patkányt; ha meglátják, rögtön rárohannak; egyébként azonban teljesen szűzek minden a pénzre vonatkozó filozófiai kíváncsiságtól. A bankár- és pénzkörök fejedelmi jövedelmeket fejnek ki olyan vállalatokból, amelyeket egyáltalában meg sem értenek. Nagy vállalkozásaik, adósságaik, kölcsöneik, cselfogásaik és módszereik nem egyebek, mint óriási gyerekeskedések és ezek nem lesznek kevésbbé gyerekesek azáltal, hogy az egész világ szenved alattuk.

5.

Egy időben nálunk, a politikában csakúgy, mint az irodalomban, szokássá lett, hogy az ifjúság fogalmát összekapcsolják a forradaloméval. (Sőt a mi októberi forradalmunk nemcsak az ifjúság, hanem az éretlenség hímporát is magán viselte.) Most azonban Wells, aki maga is forradalmár, azt mondja a galileistáknak és a velük hasonszőrűeknek: az ifjúság szelleme «középkori szellem», mert hirtelen, türelmetlen, szenvedélyes és színpadias. Szerinte az ifjúság originalitása többnyire csak gyerekes fejtetőre állítása a való világnak. Függetlensége pedig általában nem egyéb, mint primitív szembeszállás a tanulás kényszerével.

A mai angol nevelési rendszert korhadtnak és pusztulásra érettnek ítéli. Ez a rendszer szerinte olyan atmoszférával veszi körül a növendékeket, amelyben a *jó tónus* többet számít, mint a *nagy tett*. Azt vallja,

hogy minél kevésbbé ismeri a fiú az iskolában gyártott értékeket, annál megértőbb lesz a való élettel szemben.

Különös ellenszenvet érez a brit világbirodalom nevelési rendszerének két híres gócpontja, Oxford és Cambridge ellen. El kell jönnie az időnek, kiáltja prófétai hangon, mikor Cambridge és Oxford nem fog többet jelenteni a világ szellemi életében, mint Athos hegyének szentélyei, vagy a tibeti Lámakolostorok . . .

Oxfordnak egyebek közt azt is szemére veti, hogy ki akarja zárni kebeléből az ifjú kommunistákat. Ebből minket főleg az a kedélytelen megállapítás érdekel, hogy az angol felsőbb körök fényűző főiskolájában kommunista diákok vannak!

6.

A regény széles és lassú folyásából kihalásztunk néhány aforizmát, amelyek Clissold-Wellsnek a modern nőről való véleményét jellemzik. Ezek a megjegyzések üdítők, mert azt bizonyítják, hogy az angolszász férfi, még ha borotvaeszű szkeptikus is, asszonyokkal szemben meg tudja őrizni a naivitását.

A döntő különbség, amelyet Mr. Clissold a nő régi és modern típusa közt lát, abban nyilvánul, hogy a női tisztaság, értve az önmegtartóztatás leküzdhetetlen erejét, amely valamikor a nő legféltettebb és alkalmasint egyetlen kincse is volt, ma már nem is megy erényszámba. A regényhős le is vonja ebből a tanulságot, amennyiben elbeszélése folyamán bevallja, hogy neki igazán csak az olyan nők tetszenek, akik — mond-

juk így — : amélységből e melkedtek ki a magasabbrendű életbe.

Mr. Clissold különben megkockáztatja azt a nézetet, hogy a mai nők most éppen azon vannak, hogy «a szexuális becsületesség új fogalmait dolgozzák ki». Úgylátszik, mondja, ez a munka most éppen a kísérletezés fázisában tart . . .

A rövid szoknyákban és a kurtára vágott hajban, igen helyesen, a nők szabadságvágyának bizonyítékát látja, viszont azonban nem tudja hová könyvelni azt a tapasztalását, hogy sokan közülök, «egészen fiatalok is», úgy kendőzik az arcukat, mint a vén kokottok.

Úgy hisszük, hogy a nők, a kurtaszoknyásak és bubifejesek, folytatni fogják buzgó experimentumaikat az új szexuális becsületesség terén, ha pedig munkaközben eszükbe jut Mr. Clissold, akkor talán el fognak mosolyodni.

Mindezekből látható, hogy H. G. Wells alapos munkát végez. Cserepekre töri az Olimpust és földönfutókká teszi a régi isteneket. Ha lenn, az alvilágban, még vannak megkötözött titánok, azok bizonyára örülni fognak új kollégájuk forradalmi lendületének. Örömük azonban korai lesz.

7.

Mr. Clissold kissé nevetségesnek találja a királyság intézményét és reménytelenül ostobának az egész népképviseleti rendszert. A katonaság és az intellektus összeférhetetlen két fogalom, a pénz- és bankemberek általában tudatlan szerencsevadászok,

a hirlapírók különösen jellemtelenek, fecsegők és hanyagok, az angol közoktatásügyi rendszer pedig olyan csapni való, hogy az ifjúságra még előnyösebb, ha egyáltalában nem is jár iskolába. A brit pedagógusok közül csak a néptanítók egyik rétegét árasztja el virágesővel, azt hiszem azt a réteget, amelyből a zseniális H. G. Wells emelkedett ki.

Egyébként pedig azt hiszi, hogy «a királyok, parlamentek, kongresszusok, bíróságok, nemzeti lobogók és országhatárok» nemsokára a zsibvásárra kerülnek.

Miután így cserepekre törte és ronggyá tépte mindazt, ami az egyházi, állami és társadalmi leltárból kezeügyébe esett, a jól végzett munka tudatával leszáll a radikális mélységekbe, ahol a megláncolt titánhad csikorgatja fogait.

A szociáldemokraták, ha annyit tudnának csak Clissoldról, mint amennyit elmondtunk róla, bizonyára kedves kötelességüknek ismernék, hogy köszöntsék benne a szövetségesüket. Esetleg diadalívvel fogadnák, amelynek tetejét az a bizonyos nemzetközi vörös plakátember ékesítené.

8.

Rosszul ismeri Mr. Clissoldot, aki azt hiszi róla, hogy békésen el tud menni egy ártatlan plakátember mellett, legyen az vörös, fehér vagy akár zebraszínű. Nem, ő rögtön megindítja az ellenségeskedést a szociálisták kalapácsforgatója ellen. Azt mondja, annak nincs köze semmiféle ismert munkástípushoz, hanem hatalmas izmaival, kicsi fejével és rettenetes kala-

pácsával világosan kifejezi «a korlátolt entellektüell elfojtott vágyát az erőteljes férfiasság után.» Más szóval: a vörös fickónak intellektus-bűze van és aki nemzette, az föltétlenül szűkmellű ember volt, cvikkert viselt az orrán, sok cigarettát szítt és íróasztal mellett ült.

Clissold egyáltalában azt hiszi, hogy a mai elméleti szocializmus nem az elnyomott munkásság, hanem a nagyravágyásukban csalódott tudósok és féltudósok terméke. A munkások nagy érdemeket szereztek a tudományos és a technikai haladás körül, de a szociáldemokrata elméletek kiépítésében egyáltalában nem vettek részt. Ez részben jómódú emberek munkája volt, akik rendet akartak teremteni a gazdasági zűrzavarban, részben elkeseredett tudósoké és megvadult diákoké.

Clissold szerint a szociáldemokráciának eleinte az volt a célja, hogy nagyvonalú, igazságos világrendet teremtsen. Marx azonban, «az elfogult és májbeteg szobatudós», megalkotta az irígység és a megtorlás rendszerét. A Marx-féle internacionálé a gyűlölet világszolidaritása, amely eleve örökös sterilitásra itélte önmagát. Nem is akarja megváltoztatni a régi rendet, csak maga akar elnyomóvá lenni elnyomottból.

Marx igen leegyszerűsítette a maga feladatát, midőn a gazdasági zűrzavart *rendszerbe* kényszerítette és midőn a társadalmat *osztályokra* tagolta, bár a legtöbb ember nem illik bele egyik osztályba sem. Clissold szerint a proletariátus és a burzsoázia teljesen meghatározhatatlan osztályok, a kapitalista rendszer pedig, amelyről annyit fecsegtek, üres rögeszme. Lesujtó gondolat, hogy korukat állandó izgalomban tartották olyan harcok, amelyeket nem egzisztáló rendszerekért vívtak.

9.

Clissold hevesen tiltakozik az ellen, hogy az orosz forradalmat a Marx-féle tanok győzelmének tekintsék. Ha Marx föltevései beváltak volna, akkor a szociális forradalomnak Angliában, vagy a nyugati ipari központokban kellett volna kirobbannia.

Az orosz katasztrófa nem volt egyéb, mint a cárizmus megsemmisülése saját fegyvere, a felbomlott hadsereg által. Az orosz kommunisták, akik a hatalmat igen ügyesen kezükbe ragadták, nem voltak munkások, nem is voltak proletárok, — ilyenek nincsenek is Oroszországban ! — hanem az entellektüellek maréknyi csapatja, amelyet a fiatal munkások, a diákok és matrózok támogattak. A kommunizmusnak nincsen semmiféle rendszere. A kommunizmus nem egyéb, mint tagadás, vacuum, amely azt szimulálja, mintha neki valami terve volna.

Marx három egymásra következő nemzedékkel el tudta hitetni, hogy a tömegekben a teremtő erők óriási készletei vannak felhalmozva. De abból az igazságból, hogy súlyosan dolgozó emberek nyomorúságban élnek, még nem következik, hogy képesek komplikált társadalmi újításokat végrehajtani. A tömeg, ha kellően felizgatják, fel tudja borítani a rendet, de újat teremteni nem tud.

Ezek a gondolatok nem mondhatók éppen újaknak, de bizonyos, hogy Mr. Clissold szikrázóan elmés és mulatságos formában tudja őket felvonultatni. Az ember szinte megsajnálja a szegény, jó bolsikat.

10.

Mikor már idáig érkezett, egyszerre szembe találja magát a nagy Semmivel. Rombolni annyi, mint építeni, mondja Hegellel, a májbajos Marx és az epés Clissold kedves filozófusával. De vajjon mi épül a Clissold-féle *vacuum* helyén?

Világköztársaság! — mondja egyetlen szóval.

Meglepő, hogy ettől kezdve Mr. Clissold egyszerre nagyon halk és bizonytalan hangon beszél, még harapós szatirája is megszelídül és érvelése valósággal naiv lesz.

Egy nyilvános összeesküvésről beszél. A nagy tömegtől nem vár semmi okos dolgot, nem is demokratikus, hanem arisztokratikus forradalom kell neki, amelyet az intelligens kisebbség csinál a tömeg és a mai kiváltságosak ellenére. (Hogyan képzelendő ez, nem világlik ki a regényből.) Az új világrendet tudósok, szellemi munkások, a nagyipar és a bankok vezérférfiai, politikusok és ujságírók egyetértő munkájától várja. Mivel azonban nem tart sokat mindezekről az emberekről — a pénzembereket tudatlan kalandoroknak, az ujságírókat jellemtelen fecsegőknek mondja —, a nagy reform csak úgy jöhetne létre, ha előbb megreformálná valaki a reformátorokat. Ez meglehetősen komplikált módszer, de Clissold—Wells azt mondja: föltétlenül meg kell lennie, különben egészen biztos a civilizáció bukása, sőt az emberiség pusztulása. Lehet, hogy ez az argumentum forradalmasítani fogja a nagyiparosokat és a bankárokat.

11.

A forradalmi taktika, amelyet Clissold ajánl: nem kell a meglevő kormányok ellen föllázadni, elég, ha megvetően félretolják és feleslegesekké teszik őket. Szerinte a nagyiparosoknak és a bankároknak, akikre leginkább számít, már most is van annyi hatalmuk, hogy meg tudnák akadályozni a háborúkat és diktálni tudnának a politikában.

A világköztársaságról azt mondja: az senki ellen nem fog harcolni, csak az idő, a távolság és a halál ellen. Egyébként úgy fog különbözni a régebbi államoktól, mint az autó a parasztszekértől. «Felesleges, hogy valami látható állatot fogjanak eléje, császárt vagy elnököt, de az emberiség parlamentjére sincs semmi szükség».

Elismeri, hogy minden emberi közösség alapja az erőszak, de ő a katona helyébe a rendőrt akarja állítani. Miközben a nemzetközi rendőrség gondolata mellett kardoskodik, argumentumnak fölemlíti a magyar államrendőrséget. «A bűnösök egy csoportja, melynek romantikus és politikus pretenziói voltak, Magyarországon francia pénzt hamisított; a francia és a magyar rendőrség becsületes összeműködése lehetségessé tette, hogy elfogják őket».

Azután egyszerre mintha fejbeütnék a nyájas olvasót: William Clissold világa hirtelen elsötétül, mielőtt részletesebben kifejthette volna, hogyan kell «az egész emberiség anyagi életét a nagy szervezetek koncentrációja által a föltétlen becsületesség atmoszférájában egyszerűsíteni», a hős egy váratlan autószerencsét-

lenség áldozata lesz. Igen, meghal. Utolsó szavai: Ezt finoman csinálta Miszter Dzsi! — És mi, akiket elképeszt a felelősség elől való megugrásnak ez a hallatlan módja, csak azt sajnáljuk, hogy Miszter Dzsi nem avatkozott bele ilyen módon már akkor, mikor Mr. Clissold megkezdte a följegyzéseit.

12.

Nem foglalkoznánk ilyen bőven William Clissold világával, ha nem tudnók, hogy a könyvnek most divatja van. Wells sok zavarosfejű és félművelt olvasója el van ragadtatva a szerző ötletes kritikájától, a szkepszis és a merész bírálatok hazájában nem egy ifjúember hiszi, hogy megtalálta a maga ködös gondolatainak gránit kiadását.

A könyvre azonban ráillik az, amit Clissold a kommunizmusról mond: üresség, amely azt szimulálja, mintha terv volna.

Budapesten hallottuk azt a mondást: szellemesnek lenni annyi, mint rágalmazni. Wells csakugyan a szellemességnek ezt a fajtáját kultiválja. Ő minden gondolatot és minden intézményt darabokra tép, legtöbbnyire az igazság erejével, mert hiszen minden emberi alkotás, a királyság csakúgy, mint a szociáldemokrácia, tökéletlen és kihívja a bírálatot. A meglevőt lerombolni azonban csak annak van joga, aki jobbat tud a helyébe állítani.

Wells az építésben naiv kontár. Ez a formátlan, vértelen és erőtlen valami, amit a mai világrend helyébe akar állítani, mélyen alatta áll a szocialista irodalom kamaszéveiben keletkezett utópisztikus regényeknek,

amelyeket szárazlelkű, gyalogos költők izzadtak könyvvé.

Mindenesetre gondolkodóba ejtő, hogy az angol könyvkiadók most már ilyen nyomtatványokat is küldenek a kontinensre. Nem tudjuk, vannak-e a csatornán túl nagy számmal, akik kedvüket lelik az efféle olvasmányban? Nagy-Britannia robusztus ereje jóval többet elbír a szkepszis mérgéből is, mint más nemzet, de ha figyelemreméltó számmal vannak ilyen Clissoldok, akkor az mégis csak betegség, amelyet a brit életerőnek le kell küzdenie.

Ha a nemzeti energia először a legműveltebb népeknél mállik szét, annak következménye nem a világköztársaság, hanem a kultúrától és a szkepszistől kevésbbé érintett barbár népek felülkerekedése lehet.

(1928.)

HARCOK ÉS HARCOSOK

A PADLÁSLÉTRÁN

Beszámoló

A néphit azt tartja, hogy bizonyos helyeken alvó sárkányok feküsznek a föld alatt. Ha megmozdul álmában a sárkány, akkor megrendül a talaj. Kis iskolásfiú voltam, nem több nyolc esztendősnél, mikor egy nap tektonikus rengést éreztem magamban. Lelkemben megmozdult valami. Nem sárkány, hanem — azt hiszem — az alvó író-embrió.

Verőfényes tavaszi nap — nagyon jól emlékszem minden részletre ! — és én a szülői ház hátsó udvarában, a padlásajtónak támasztott létrán ülök. A létra a vidéki gyerek fellegvárába, a szénapadlásra vezet.

Ott ültem és egyre egy szót ismételgettem magamban : Én — Én ! Ki az az Én ? A szó és mindaz, amit mögötte éreztem, megdöbbentett, kíváncsivá tett és valami édes és fájdalmas szédülést okozott. Ki az az Én ? Egy nagyfejű, szuszogó iskolásfiú, a padláslétrán ül, én hideg és kissé ellenséges kíváncsisággal figyelem, tudni szeretném, mi köze hozzám, mi köze a napfényhez, amely az öreg ecetfa lombjában játszik és mi köze az én galambjaimhoz, amelyek a háztetőn búgnak.

Úgy gondoltam, könnyebben a végére járhatok a titoknak, ha hangosan kimondom a szót. Azóta nagy idő mult el, de én máig sem tudtam még összeszokni az Énemmel; szédülést érzek, valahányszor farkasszemet nézek vele. Úgy jártam, mint a falusi gyerek a

nagyvásárban : megragadtam az első mutatványos bódé előtt és mivel már alkonyodik, nem is fogok tovább jutni.

Dehát szabad a költőnek önmagáról beszélnie ? Hiábavaló kérdés, — akár szabad, akár nem : hiszen írni annyi, mint önmagáról beszélni.

A teremtésben nincs olyan kicsi és hitvány jelenség, amelyet haszonnal nem tanulmányozna az ember. Ha író vagy, akkor szabad ugyanazt keresned a magad lelkében, amit a tudós keres az esővizes pocsolyában : az élet törvényeit !

Goethe azt mondja : «Mindenben, amit alkotunk, önmagunkat tükröztetjük.» De ilyet is olvastam már, még pedig Felix Speidltől : «Minden ember a világ tükre és minél több tükröződik benne, annál gazdagabb.» Mi az igazság ? tükör vagyok, vagy tükörkép ? Azt hiszem, a két igazság összeegyeztethető : magamat a külvilágban találom meg, a világot pedig magamban.

Az író mindig önmagának áll modellt. A lírikus bevallott nyiltsággal vetkőzteti le lelkét és ha apollói idomai vannak, akkor ez nem szemérmetlenség, hanem szépség. De az elbeszélő, a színműíró is a saját képére teremti fantáziájának kreaturáit. Minden regény, minden színmű egy-egy álarcosbál, ahol minden maskara alatt a szerző ábrázata rejtőzik.

A költő ebben az egyben hasonlít a színészhez : az ő egyéniségében is különböző és ellentétes emberi egyéniségek vannak beskatulyázva, rudimentáris lehetőségek formájában. Ezeket az ember-fantómokat ő a pillanatnyi szükséghez képest, fantáziájának tojásköltőgépében életre tudja kelteni.

Minél gazdagabb a költő, annál több ilyen fantóm gyülekezik össze a kincstárában. Shakespeare egy személyben Lear király és Romeo, Shylock, Falstaff és III. Richard. Ez azt jelenti, hogy az ő szivárványos lelkében ott tüzel minden szín, amely emberi : a rajongó szenvedély éppúgy, mint a cinikus hitetlenség ; a kapzsiság csakúgy, mint a pazarlás : a hősiesség nem kevésbbé, mint a gyávaság.

Ha azt mondjuk a költőről, hogy emberismerő, az azt jelenti, jól tud halászni a saját lelkében ; a költő lelke halastó, amelyben emberarcú pontyok úszkálnak.

És így a költő fejlődési menete tulajdonképpen utazás a saját Énje felé, leereszkedés a saját lelkének tárnájába, leszállás egészen a titokzatos földközéppontig, ahol már érvényét veszíti a nehézkedés törvénye és ahol az élet izzó focusa van.

Minél közelebb tud férkőzni önmagához, annál igazabb élet lüktet a költészetében. Azt lehetne mondanunk : a költő számára az út a csillagokhoz a saját vérén keresztül vezet.

*

A poéta többféle életet él, mint a nempoéta, de az utóbbi intenzívebben éli ki a maga egy életét. Lám : Titánia, a tündérkirálynő, beleszeretett a szamárba és a költő halhatatlan komédiát írt róla. De ki az irígylésreméltó : a költő, aki megénekelte, vagy a szamár, aki átélte a tündérkalandot ?

A költő nem annyira élvezője, mint inkább szemlélője az életnek. Ő nem a színpadon ágál, hanem a karzatról kommentálja az élet színjátékát. Bele kell nyugodnia abba, hogy van a megfigyelő képességnek

egy foka, amely összeférhetetlen a kifelé élőnek cselekvő és élvező képességével. Akinél megvan ez az éles megfigyelő ösztön, az elsősorban arra alkalmas, hogy megértse, följegyezze és megítélje azt, amit mások cselekszenek.

A legtöbb költő örökös honvágyat érez az élet után, de megragadni csak mint irodalmi témát tudja, nem mint valóságot. Ő az igazi Bolygó Hollandi, künn vitorlázik a végtelen vizeken és csak ködös távolban látja az élet zöldelő partjait.

A költő, csakúgy, mint a kísérteties hollandi, a hű nő szerelméről álmodik, amely megváltaná őt lárvalététől és élő embert formálna az élet parazitájából. De a házasság nem való neki. Ő mint házastárs is társtalanul él. A többi emberben, bármennyire szeresse őket, elsősorban nyersanyagot lát, munkaanyagot az érzelmei számára. Mert szerelemnél, házasságnál és életnél fontosabb a költészet.

Magam előtt látom a juhászbojtárt, aki künn éjszakázik a pásztortűz mellett és csillagok szagát szimatolja. A magány és a homály szárnyas gyermekei körülszálldossák és ha szavakba tudná önteni azt, ami a lelkében forr és olvadoz : talán egy új Dantéval ajándékozná meg a világot. De mivel nem ura a formának, csak az lehet a poéták közt, ami a festők közt a csodakarú Rafael.

Forma nélkül nincs költészet, de a forma magában csak fecsegőket tud teremteni, nem költőket.

Hitem szerint a költő lelki kvalifikációja : a nagy csodálkozás ! Ő nem tudja megszokni az életet és csodákat talál ott is, ahol más emberfia csak hétköznapokat és banálitásokat lát. Ő nem fogadja el fait accompli-

nak a tavaszt és a telet, hanem újból és újból mohó kíváncsisággal és mélységes meglepetéssel nézi azt, ami körülötte jön és megy. Van benne valami a vadember és a kis gyermek szűzies fogékonyságából. Költőnek lenni talán annyi, mint : nem morzsolódni szét a civilizáció malmában ; annyi, mint : megmaradni gyermeknek.

A költőtől hiába kívánod, hogy hajtson térdet a hipnózis, vagy mondjuk : a rádió csodái előtt. Ő még a búzaszemnél tart. Őszülő fejjel is azon csodálkozik, hogyan szökik kalászba a mag.

*

Eddig a Poéta és az Én kölcsönhatásáról volt szó. De a közönség — ? ! Nem neki ír a költő ?

Nem ! — A költő magának ír. Aki írás közben a közönségre tud gondolni, az nem költő, hanem a költészet ügynöke, előzője és kollégája a könyvügynöknek.

De a közönség elismerése — nem az a siker ? De igen. A költő nem tud meglenni siker nélkül, mert általa igazolva látja önmagát.

De az író a siker kedvéért sem megy a közönség után, hanem ő csalja maga után a közönséget. A tömeg hidegsége pedig azért fáj neki, mert jeges vízzel önti nyakon az íróasztalánál eltöltött forró és szent órák mámorát.

*

Az író útjának irányát négy különböző erő egyenközénye szabja meg. Az ifjúság, a halál, az ember és a magány.

A szülőváros hegyeinek profilvonala, amely ifjúsága fölött uralkodott, megadja élete sajkájának ritmusát, mint az óceán dagályhulláma. Az én szülőházam, amelyet a padlásig megtöltöttek a könyvek, egy szép gótikus templom tövében állott. Azóta sem találtam harangokat, amelyek olyan édesen énekeltek volna, mint a verseciek, de hegyet sem láttam, amely olyan mély oroszlándübörgéssel visszhangoztatta volna az égzengést.

Rabelais meséli, hogy Pantagruel kalandos útján olyan hideg vidékre is eljutott, ahol megfagyott hangok hullottak le a levegőből. Az én gyermekkoromban a verseci levegő teli volt megfagyott hangokkal. Ágyúdörgés, lármaharang jajgatása, dobpergés, hazafias szónoklatok pátosza, támadó vörössapkások csatadala, haldoklók hörgése — szóval a negyvennyolcas évek hangzavara még ott keringett a háztetők fölött. A békés svábok annakidején belezuhantak a bánáti harcok tűzfészkébe és húsz esztendővel Világos után még hősies rémületben zakatolt a város szíve. Csak szóba kellett ereszkedni valakivel az idősebbek közül és rögtön kisült, hogy Damjanich katonája volt és a tűztől, amely a lelkéből kicsapott, megolvadtak a megfagyott hangok és forró szózápor alakjában zuhogtak le reánk.

Gyermekkoromban szülővárosom afféle paraszt Weimar volt, a múzsák porfészke, ahol malacok visítoztak az utcán és törkölyszag áradt a házakból. De mégis a múzsák szállóhelye volt, mert egy sváb polgár — Isten tudja, miféle elfajulási folyamat áldozataként — kőszínházat épített és nagy áldozatok árán jó színtársulatot játszatott. A mecenás nem volt teljesen önzetlen : ha valamelyik színműben kiválóan nemes-

lelkű és megható sorsú hős szerepelt, annak szerepét ő maga játszotta, sőt olykor saját szerzeményű tragédiáit is előadatta, — az akkori verseci ifjúság jóformán a színházban nőtt fel és én csodálatosnak találom, hogy annak a nemzedéknek minden tagja, — egyetlen kivétel én vagyok! — azzá lett, ami az apja és nagyapja is volt: rendes és dolgos polgárember. Talán mondanom sem kell, hogy a mecénás, aki annyira rácáfolt a szállóigévé lett sváb józanságra, hogy még képes élclapot is szerkesztett a versecieknek, talán mondanom sem kell, hogy a szegények házában fejezte be életét.

*

Mi emberek olyanok vagyunk, mint Saguntum városának polgárai: a kegyetlen Hannibál, miután elfoglalta a várost, halálra ítélte minden lakóját és mi most afrikai harcosok kopjavasai közt vonulunk a vesztőhelyre. Hosszú menetben férfiak és nők, öregek és gyermekek, nemesek és koldusok, — senki se számítson kegyelemre!

Az út a vesztőhelyig hosszú és a rabok közül ez is meg az is megfeledkezik arról, ami reá várakozik.

A gyerekek vihogva lökdösődnek, fiatal leányok virágot szednek az út szélén, valaki halkan penget egy gitárt, valaki pedig megmámorosodik egy tüzes szempár pillantásától és felujjong: szép az élet! És mennek tovább a vesztőhely felé.

De legkülönösebbek a férfiak, a tanultak és erősek. Köztük ádáz versengés támad, hogy ki menjen elől, mint vezér és ki lépkedjen utána. A gyülölettől szikrázó

szemmel méregetik egymást, kezük ökölbe szorul... És a pún zsoldosok, akik kopjanyéllel terelik a menetet, némán vigyorognak...

A rabok közt van a költő is. Ő egy másodpercre sem veszi le szemét a Halálról, aki ércsisakkal a koponyáján, fekete lovon léptet a menet élén.

A költő tudja: Az égbolt nem volna oly tündérkék, a tavasz nem illatoznék olyan szívfájdítón, a női szépség nem volna oly megindító, ha Ő — sokatmondó hallgatással — ott nem lovagolna az alkony árnyékában.

Minden lélekzetvételünkkel búcsút mondunk a világnak. Minden lépéssel, amit előre teszünk, elhagyunk egy darabot életünkből.

És jó, hogy így van, mert ha örökké élnénk, akkor hasonlók lennénk azokhoz az egyiptomi istenekhez, akik állatfejet viselnek a kőtestükön és az örökkévalóság kulcsát szorongatják markukban. Ha gondolkodni tudnának a gőgös és gránitszívű bálványok, akkor irígykedve szemlélnék a mi rövid meteor-utunkat, amelyben több a ragyogás, több a szépség és több a halhatatlanság, mint az ő fakó örökkévalóságukban.

Mert a halál közelsége ad bájt és méltóságot az életünknek. A halál teszi forróvá és édessé a napfényt. A halál a szépség, a halál a mélység, a halál a költészet.

*

Nem lehet gyűlölni az embereket, mert meghalnak.

Az író szereti az embereket. De ez nem a keresztténység felebaráti szeretete, hanem a vadász, a gyüjtő, a fölfedező szenvedélye.

Az emberek, akikkel a fogékonyság éveiben találkozik össze, sorsdöntő befolyást nyernek a költői jellem kialakulására.

Ifjú éveimben sokat barátkoztam a császárhuszároknak nevezett első közös ezred tisztjeivel. Meghódított a fiatal katonák egészséges és barbár férfiassága, amely azt hitte, hogy a földi boldogság a ló hátán terem.

Első novelláimban és első színdarabomban bemutattam néhány huszártípust. Az új hang tetszett és én megfogadtam, hogy beérem ennyivel, nem írok több katonatörténetet. Nem is írtam. A császárhuszárok azonban reinkarnálódtak, mint a teozófusok mondják, új testi alakban jelentek meg az irodalomban, de a lelkük a régi maradt.

Mikor a kurucok korával kezdtem foglalkozni, az én császárhuszáraim valamennyien Rákóczi fejedelem szolgálatába léptek. Ocskay brigadéros senki más, mint a Dolovai nábob leányának gavallérja, Tarján Gida főhadnagy, csakhogy szilajabb, a társas konvenciók által még kevésbbé fékezett, — szóval: kuruc kiadásban. A huszártisztek lelke új tartalmat nyert: megtelt azzal a keserűséggel, amelyet a nemzeti törekvések reménytelenségének tudata váltott ki a kettős monarchia sok magyarjából.

A császárhuszárok különben későbbi művekben is fölbukkantak. Midőn Bizánc szerzője meg akarta rajzolni Giovanni Giustianiani alakját, jó ideig homályban tapogatódzott, de azután egyik huszárkapitány ismerősét választotta modellnek és ekkor már könnyű kézzel mintázta meg alakját. Egyébként a Pogányok

pusztázó besenyő hadában is ott vágtatnak, az Élet kapuja római zarándokai közt is ott vonulnak néhányan a hajdani császárhuszárok közül.

*

Egy titokzatos, erjesztő és érlelő erő szólal bele a költészetbe : a magány. Minden költő keresi időközönkint az egyedüllétet és jó annak, aki a szabad természetben találja meg.

A költő nem a tájképfestő szemével nézi a természetet. Nem a színek és a vonalak vonzzák, hanem valami, ami azok mögött lappang. A festő gyönyörködik a természetben, a költő keres benne. Végeredményében talán ugyanazt, amit nyolcesztendős koromban a padláslétrán ülve kerestem.

Nem akarok háládatlan lenni az élettel szemben, de azt hiszem, soha nem voltam annyira költő, mint mikor megfeledkeztem az írásról és vitorlás hajómmal a jóniai tenger kristálysivatagában bolyongtam. És soha nem voltam annyira ember, mint mikor egynek éreztem magamat a hullámokkal, a napfénnyel és a vonuló felhőkkel.

Goethe azt mondja : »... sok haszontalan dolog lóg rajtunk, egész rongyköpönyeg, amelyet a megszokás, a hajlam, a szeszély és a szórakozottság fércelt össze. Azért nem tudjuk megtalálni és értékesíteni a legjobbat, amit belénk adott a természet.«

A hellászi naplemente káprázatos színpompájában, a jóniai éjszakában a csillagos ég tündöklő hieroglifáit betűzve, a viharban megszólaló titokzatos harag szavát hallgatva, gyakran éreztem azt az áhítatos és fájdalmas nosztalgiát, a Goethe-féle «legjobb» után, amit a termé-

szet belém adott. A honvágyat egy magasabbrendű élet után.

Nem találtam meg. Csak ültem gyermekkorom padláslétráján és az Élet hol fakó, hol arany felhő alakjában gomolygott el a szemeim előtt.

De ennek talán így kell lennie. Küldöncök vagyunk, akik lepecsételt levelet viszünk valahová. Hogy mi van a levélben, azt nem szabad megtudnunk, majd csak a célnál. Ha mindent megtaláltunk volna, akkor már nem lenne keresni valónk a világon. Élni annyi, mint keresni!

(1926.)

NÉMET NEMZETISÉGI KÉRDÉS

I.

Kezdjük az elején. Abban az időben, mikor a délvidéki svábok elei otthagyták ősi szülőföldjüket és a töröktől megtisztult Bánság zsombékos pusztaságaiba telepedtek, tudvalevően még nem volt német nemzeti érzés. A római szent birodalom laza határain belül az osztrák, porosz, bajor, szász és még néhány tucat dinasztia égisze alatt ugyanannyi álameszme és álameszmécske virult, versenyzett, intrikált és tülekedett, de a fajbeli közösség gondolata akkor még egyáltalában nem volt politikai tényező. A német fejedelemségek lakóit a dinasztia közös volta fűzte össze és választotta el egymástól. A fajbeli összetartozás politikai gondolata jóval később, a napoleoni háboruk idején szökött kalászba.

A bánsági telepesek bizonyára hoztak magukkal kedves és fájó emlékeket régi hazájukból, de német nemzeti érzést nem hoztak magukkal. Emlékeik is inkább fájóak lehettek, mint kedvesek, nem is lehetett rá nagy okuk, hogy megőrizzék azokat, mert bizonyos, hogy ma a sváb családok közül alig egy-kettő tudja, hogy a német államok melyikéből származtak ide ősei, német földön maradt rokonsága után pedig százötven

esztendő alatt egyikük sem érdeklődött annyira, mint teszem Zichy Jenő gróf Ázsiában maradt atyjafiai után. Képtelenség tehát, ha valaki a bánságiak német nemzeti érzéséről, mint történelmi fogalomról beszél. Ennek az érzésnek nincs eredete a multban és nincs folytonossága a jelenben. Ha igazán meg is van, akkor nem a szívekben nőtt, hanem újságpapíroson tenyésztették.

A beláthatatlan nagy síkságon elszórt falvakban és civis-városokban élve, a legújabb időkig extenzív gazdaságot folytatva, gabonát és bort termelve, lovat nevelve : a sváb gondolkozása, jelleme, de még a vérmérséklete is gyökeresen átalakult. A déli égboltozat, az alföldi égalj, a zsíros magyar föld, az új környezethez alkalmazkodó életmód és táplálkozás megtette a népre a maga hatását : a bánsági sváb ma nem hasonlít sem bajorhoz, sem szászhoz, sem württembergihez, sem semmiféle német felekezethez, de igenis hasonlít a keleteurópai nagy síkságok lakóihoz és édesrokona mindenekelőtt az alföldi magyar embernek. Munkás, szívós, takarékos, földéhes, mint minden jó paraszt, de a mellett kevély, szabadságszerető, alkotmányos érzületű és politizálni szerető, miként a magyar civis. A gazdagjának minden takarékossága mellett gavalléros hajlamai vannak, szereti a vendégséget, a bort, a szép lovat ; a fiatalsága pedig szeret legénykedni.

A németet, míg az osztrák uniformisban jelentkezett, soha sem szenvedhette a sváb. A hajdani Bánság, de különösen a határőrvidék katonai kormánya brutális, a korlátoltságig copfos és hihetetlen módon romlott volt. Nevezetes, hogy ennek a német kormányrendszernek mindenkor a szerb és román granicsárok

voltak legmegbízhatóbb oszlopai. Ez a két délvidéki nemzetiség, melyet az osztrák katona-bábák tervszerűen politikai és gazdasági nyomorékokká akartak nevelni, szívesen tűrte a katonai gyámkodást, mivel a házközösségi rendszer megvédte őket a gazdaságilag nagykorú svábok terjeszkedése ellenében.

A szabadságharc idején az egész bánsági svábság habozás nélkül a magyar zászló alá sorakozott. Különösen a határőrvidék fekete-sárga sorompói között senyvedő svábok tüntek ki hősiesség és áldozatkészség dolgában; ők tapasztalásból tudták, mi az osztrák szolgaság és valósággal janicsárjai lettek a magyar szabadságnak. A magyar földet, melyet osztrák császárok adtak nekik, most véren vették meg a magyar nemzettől maguknak és utódaiknak. A reakció idejében — mely sűrűn szedte közülök is áldozatait — a *svarcgelb* és *pecsovics* név a svábok közt szakasztott olyan megbecstelenítő volt, akár a nagy Alföldön.

A kiegyezés után bekövetkezett a reakció reakciója. A magyarosodás sehol az országban nem haladt oly lázas gyorsasággal, mint odalenn. A temesvári német színészetet a jóformán tisztára német város kiéheztette. Oly községi képviselőtestületek, melyeknek alig volt egykét magyarul értő tagjuk, elhatározták, hogy iskoláikat megmagyarosítják. A torontáli parasztész a szegedi internátusok alapításával olcsón és gyakorlatilag megoldott egy kérdést, melyen sok tudós elme hiába töprengett. A magától megindult természetes folyamatnak legértékesebb eredménye, hogy a bánsági városokban erős magyar értelmiség képződött. A sváb eredetű értelmiség a magyar faj szeretete dolgában talán túltesz magán a fajbeli magyarságon is.

Szerbek, románok, de főleg erdélyi szászok gyakran mondták, meg is írták, hogy a nagy készség, mellyel a sváb értelmiség beleolvad az anyanemzetbe, a faj férfiatlanságának jele. Szerintük a svábok opportunisták, akik a hatalomhoz szítanak. Ez a fölfogás erdélyi szász levelezők jóvoltából közkeletűvé lett a németországi sajtóban is. Egy nép jellemét azonban annak történelme után kell megítélni. Minden épeszű és becsületes ember a megmondhatója, hogy opportunisták voltak-e azok a sváb földmívesek, akik véres csatákban védték meg a királyától is elhagyott magyar zászlót Knicsanin seregei ellen. A svábok akkor vallották magukat első ízben magyaroknak, mikor a délvidéki magyarságot három ország kopófalkája hajszolta. Fegyveres kézzel törtek maguknak utat a nemzet szívéhez ; vérben forrtak össze a magyarsággal ; vitézségükkel örök jogot nyertek a magyar szabadságban való részesedésre. Az opportunizmus ostoba vádját megcáfolja egyébként az a tény is, hogy a bánsági svábság politikai téren rendesen nyakas ellenzéki volt. Elég különös, hogy a férfiatlan megalkuvás vádját éppen szászok hangoztatják, mikor pedig Erdély egész történelmén tragikomikus motívumként vonul végig a szász városok ismert cirkumspektus opportunizmusa. A nemzetiségekre nézve a magyarsággal való rokonvagy ellenérzés ma sem opportunizmus, hanem tisztára csak érzelem, vagy ha úgy tetszik : ízlés kérdése. Ez így van, mivel a magyar állam — és erre még rá fogunk térni — nemzetiségi vidékeken ma sem lép föl hatalomként.

A svábok hajlandósága a magyarosodásra egy világtörténelmi igazság ösztönszerű megismeréséből

fakad. Az igazság ez: az egyén csakis a nemzet közvetítésével vehet részt az emberiség munkájában. Ami becseset és nagyot az ember alkotott, az mind a nemzeti érzés kohójából került ki. Hasznos ember csak az lehet, aki a nemzeti szervezet tagja. A fajától messzire elszakadt svábság magában soha sem lehet nemzet. Legföllebb csak úgynevezett nemzetiség. A jövőjét illetőleg két lehetőség képzelhető el. Vagy eggyé lesz a magyarsággal és akkor beleviheti speciális faji tulajdonságait a nemzet állami és kulturális életébe, értékesítheti nagy munkaerejét a maga és az emberiség javára, szóval nemzeti életet élhet. Vagy elzárkózik a nemzettől, átalakul a nagynémetség platonikus gyarmatává és akkor az ellenséges földön magára hagyottan tengődő kolónia meddő és szomorú életét éli. A nagy életerő és életkedv, mely a svábokat az erdélyi szászok elvénhedt fajától megkülönbözteti, az előbbi útra terelte őket.

Úgynevezett *nagynémetek* szórványosan mindig akadtak a Bánságban. Idősebb emberek voltak, akik nem tudták megérteni a kort, részben nyugalmazott határőrvidéki katonatisztek, legkisebb részben pedig Bécsben iskolázott ügyvédek vagy orvosok, akiket elkeserített valamely (rendesen az állami nyelv nemtudásából eredt) mellőzés vagy megbántás. Ezeket azonban soha sem vették komolyan, csak többékevésbbé mulatságos alakoknak tekintették. Mivel a délvidéki szerbek is elcsendesültek, az odavaló románok pedig soha sem voltak nyugtalan természetűek, már úgy látszott, mintha a délvidéki nemzetiségi kérdés történelmi emlékké lett volna. Egy idő óta azonban minden megváltozott. A svábok körében a legfékte-

lenebb izgatás indult meg minden ellen, ami magyar. Az agitáció nem folytatása a régi nagynémet különködésnek, hanem más eredetű és más irányú mozgalom. Az úgynevezett *groszdeutsch*-ok, akiknek déli Németországban még lehetnek szórványos híveik, a Habsburgok égisze alatt alapítandó ködös határú nagynémet államszervezetről álmodoztak. Az *alldeutsch* mozgalom egyenesen a Habsburg-dinasztia ellen irányul. A régi *groszdeutsch* gondolat német tanárok és írók rögeszméje volt; az új *alldeutsch* eszme határozottan valami katonai és kereskedői karaktert mutat. Az előbbi délnémet, az utóbbi porosz eredetű. Ez meglátszik híveinek harcmodorán is; a *groszdeutsch*-ok ideálisták voltak, az *alldeutsch*-ok gyakorlati emberek. Az *alldeutsch* hajót egy a budapesti német főkonzulátusnál alkalmazásban volt tisztviselő bocsátotta vizre. Kormányosai németországi emberek, buzgó evezősei erdélyi szászok. Az ügynökök lapokat és bankokat alapítanak. Mindennel törődnek, mindennel foglalkoznak, ami a szegény népet érdekli. Pénzük is van. Bevallottan magyar lelkű ember nem igen találkozik velük, de a nagy tömeg mindig látja őket. Bámulatos vakmerőséggel és valódi német alapossággal dolgoznak és a siker, melyet máris elértek, ugyancsak bámulatos.

Itt is, ott is fölhangzik a nép köréből a követelés, hogy a magyarosított iskolákat megint vissza kell németesíteni. Egyesek megtiltják gyermekeiknek, hogy maguk közt magyarul beszéljenek. Német színházat akarnak. A községi képviselőtestület pedig vezesse németül jegyzőkönyveit. Egyes városokban német érzésű értelmiség kezd képződni. Ezek kiadták és föl-

kapták a jelszót, hogy a német a világ első nemzete, mely kulturális képességei tekintetében szédítő magasságban áll a szegény és műveletlen magyarság fölött. Aki pedig magyarul szól a gyermekeihez, az renegát.

Ha így folynak tovább a dolgok, akkor valószínű, hogy rövid öt esztendő mulva féltucat német nemzetiségi képviselőt fognak Budapestre küldeni. Némelyek úgy vélekednek, hogy ez nem nagy baj. «Hadd beszéljék ki magukat, legalább a szemük közé nézhetünk.» De igenis baj! Ha politikai pártszervezetet nyernek, akkor biztosra vehető, hogy minden magyarországi nemzetiségi mozgalom élére fognak állani. A szerb radikálisok és románok máris sűrűn érintkeznek velük és nagy kedvteléssel szemlélik a német mozgolódást. Bevallott céljaik ma még eléggé emberségesek, de minden propaganda önmagát tüzeli és minden nemzetiségi mozgalomnak végső célja valamelyes autonómia, vagyis a nemzet testétől való elszakadás. Megeshetik, hogy évtizedek multán, ha magyar ember végigutazik a Bánság gyönyörű rónaságain, ugyanaz a keserűség facsarja majd össze a szívét, melyet ma Erdélyben érez az ember.

Pesszimisztikus hangokat is hallottam már. «Ha harmincöt évi uralom után ide jutottunk: akkor ez a magyarság csődje!» Nem tudok egyetérteni a pesszimistákkal. Igaz hitem, hogy szeretettel, tapintattal és eréllyel elejét lehet venni a vésznek. Megpróbálom majd kifejteni, minő eszközökkel érte el sikereit az agitáció és mely körülmények vetették meg neki ágyát — akkor talán tisztázható lesz az a kérdés is, hogy minő magatartást kell e különös esetben a magyar államhatalomnak és a társadalomnak elfoglalnia.

II.

Németországi lapok, főleg a drezdaiak és müncheniek, melyek állandóan szemmel tartják a bánsági eseményeket, a mozgolódásban a tűzzel-vassal való magyarosítás ellenhatását látják. Könnyen kimutatható azonban, hogy a Bánságban sohasem magyarosított senki. Az állam talán legkevésbbé. Magyarosításról nem lehet szó, legföllebb magyarosodásról. Ez az önkéntes folyamat nem az államhatalomból, hanem a sváb községi autonómiákból indult ki. Az állam jóformán csak plátói rokonszenvével támogatta, a magyar társadalom még annyival se. Maguk a svábok azonban igen nagy anyagi és erkölcsi áldozatokat hoztak és hoznak a cél érdekében. Törvényhatóságaik mégis ma is német nyelven tanácskoznak. Természetesen az istentiszteletük is német. A községi iskoláik nyelvét maguk határozzák meg. Egy-egy magyar állami iskolát úgy kell kikönyörögniök a kormánytól. És ha a bánsági ember azt akarja, hogy a fia igazán megtanuljon magyarul, akkor nagy pénzáldozatok árán ma is Szegedre küldi. A magyarságot nemcsak hogy rá nem kényszerítik a svábra, de elég drágán is mérik neki.

Való igaz azonban, hogy a délvidékiek egy töredéke ma másképpen érez, mint éreztek a honvéd-apák és a papírrokonság, mely a távoli, ismeretlen külföldhöz fűzi őket, komoly beszéd tárgyává lett köztük. Való igaz, hogy a gyakorlati észjárásáról híres svábság egy töredéke ma délibábok után futkos. Ez azonban nem reakció jele. Mikor a földmíves érzelmi politikát kezd űzni, akkor baj van a gazdaságában.

A svábság demoralizációja elsősorban és túlnyomó részben az országos gazdasági válságra vezethető vissza. A gabonaárak mélységes hanyatlásával leapadt *Európa magtárának* gazdagsága is. A filloxera-veszedelemmel még meg tudott birkózni a svábság bámulatos szívóssága — sehol az országban oly gyorsan és tömegesen nem rekonstruálták a szőlőt, mint odalenn, — de az új intenzív gazdaság berendezésével járó óriás terhek most kezdenek csak igazán a nép vállára súlyosodni. Az olasz borvámklauzula pedig megfosztotta a leterített szőlőgazdákat a reménytől is, hogy egyhamar talpra állhassanak. Az uzsorabankok (és odalenn a legtöbb parasztbank leplezett uzsorás) teljes gőzzel szivattyúzzák a nép vérét. Hozzájárul mindehhez, hogy míg a svábok azelőtt könnyű szerrel kielégíthették földéhségüket gazdaságilag kiskorú szerb és román szomszédjaik rovására, addig terjeszkedésüknek ma már nagyjában határt szabott a nevezett nemzetiségek gazdasági megérése. Mind a szerbek, mind a románok sokat tanultak a sváboktól, a szorgalmas és takarékos gazdák száma növekszik falvaikban, földjükhöz pedig, amelyen annak előtte ugyancsak könnyű szerrel túladtak, most már szívósan ragaszkodnak. A bánsági svábok közmondásos gazdagsága ma jóformán csak szóbeszéd. Minden községben akad egy-két aranyparaszt, aki a többiek rovására hízik, de a gazdák nagy tömegében szaporodik az úgynevezett törpebirtokosok száma és terjed a nyomor, mégpedig a piszkos, fekete zsellérnyomor. Hogy az éhség rossz tanácsadója a népnek, azt nem kell bizonyítanom olyan közönség előtt, mely tudja, hogy az alföldi szittya-koponyákban minő vad ötleteket érlelt meg a nyomor. A szegénység hatal-

mas szövetségese mindennemű népbolondítónak. A nagy Alföldön az agrár-szociálizmus alakjában explodált a nép elégedetlensége, a Bánságban nemzetiségi mozgolódás formájában.

Egy különös mellékkörülmény még tetézte a bajt. A bánsági tömegekben mindig bizonyos erős ellenzéki áramlat dolgozott, mely azonban az újabb országos pártalakulások következtében már nem tudott alkotmányos mederben lefolyni. A nép ellenzéki kedve csak kisebb részben fakad politikai meggyőződéséből. A nagy politikai értékek aprópénz alakjában forognak a vidéken. A kisgazdát sok esetben gazdasági okok, gyakran lokális ellentétek, olykor a vérmérséklete vagy a családi hagyománya teszik ellenzékivé. Majd minden sváb községnek vannak ellenzéki utcái és háznegyedei, melyeknek lakói együttesen opponálnak a községházának és a kormánynak, ami vidéken körülbelül mindegy. A svábok ellenzéki ösztöne azelőtt a Nemzeti Párt keretében keresett kielégítést. Ott nagyon jó kezekben volt. A fuzió óta fölszabadult ez az erő és nem igen tud magával mit kezdeni. A függetlenségi párt nem tudta elveit a svábok szája íze szerint formulázni, a néppárt se tudott gyökeret verni közöttük, mert a sváb vallásos, de nem papos. Ha évekkel ezelőtt megalakult volna valami országos agrárpárt, valószínű, hogy a bánságiak nagy tömegekben tódultak volna zászlai alá, még ha e zászlókra az úgynevezett sovinizmus igéit írták volna is. Ezt a fölszabadult ellenzéki gőzt most a maga kazánjába fogja a német propaganda. Bizonyos dinamikus vonzást, de jóval kisebbet, mint közönségesen hiszik, a nagy német faj világhatalmi állása is gyakorol a svábságra. Ha dagad az óceán, akkor zúgni kezd a kandallón fekvő

tengeri csiga. A régi német császárság a *Drang nach dem Süden* jelszava alatt fejtette ki világuralmi vágyait, évszázadokra megnyomorítva velük Olaszországot ; sok jel arra mutat, hogy az új világuralmi rendszer a *Drang nach dem Osten* jelszava alatt keresi a maga tartalmát. Szinte természetes, hogy a németség erőfölöslege keleti irányban igyekszik lefolyni, ahol a Boszporusig csak bomladozó, újonnan alakuló és felemás államszervezetek állják útját. Ennek a nem-hivatalos, de a németség vérmesebb elemei között igen népszerű politikának már egész kis irodalma van Németországban, amelyet aggódó figyelemmel kísérnek a francia politikai revue-k. Ránk nézve főleg az az érdekes, hogy a keleti propaganda Magyarországgal szemben különös dilemmába keveredett. Egyrészről ugyanis megragad minden eszközt arra, hogy a magyar államot németajkú polgárainak elcsábításával gyöngítse, mivel egy egységes magyar állam kemény akadálya lehetne a németek keleti politikájának, — másrészről azonban láthatólag idegessé teszi a gondolat, hogy a magyarság megegyezésre találna jutni a szlávokkal a közös veszedelem láttára.

Igaz, hogy a keleti problémán egyelőre csak a németség legvérmesebb, tehát legkevésbbé komoly elemei rágódnak. De az is igaz, hogy a nemzeti politikát nem kormányok készítik elő, azok csak végrehajtják.

A német egység gondolata is évtizedeken át az írók és sörházi politikusok vesszőparipája volt és a német kormányok keményen üldözték azokat, akik előkészítették a nemzet jövendő nagyságát. Ha ma nincs is rá okunk, hogy kétségbevonjuk különösen a Hohen-

zollern-dinasztia lojalitását a magyar nemzettel szemben, meg lehetünk róla győződve, hogy ez a lojalitás véget fog érni, mihelyt a dinasztia hatalmi érdekei megkívánják.

A dinasztikus érzésű és jó katolikus délvidékiek természetesen nem is sejtik, hogy őket közvetve ugyanaz az erő mozgatja, mely az osztrák németeket elhidegítette a Habsburg-háztól és kiadta a *Los von Rom* jelszót.

Milyen eszközökkel dolgozik a német propaganda ? Eszközei a képzelhető legegyszerűbbek, de egyszersmind csalhatatlanok is.

Magyarfaló lapok és füzetek, melyekkel különösen Drezda és a Királyföld elárasztotta a Bánságot, továbbá odaszakadt németországi és erdélyi emberek, már régóta hintették a konkolyt, de vajmi kevés eredménnyel. Több esztendővel ezelőtt aztán a budapesti német főkonzulátus egy tisztviselője vette kezébe a vezetést. Ő egységes szervezést, tartalmat és célt adott a mozgalomnak. Azelőtt is állandó összeköttetésben volt a zöldszászokkal és most természetesen köztük válogatta ügynökeit. A szász szellem, mely egyébként minden közügytől távol tartja magát, kikelt kriptájából és lóra ült, mint a ballada holt vitéze, hcgy ellátogasson a Bánságba. Egész csendben egy féltucat szász ember bukkant föl a svábság központjaiban. Ott egymásután több német lapot alapítottak. Ezeket a lapokat fővárosi ember igen együgyűeknek találja, ha olvassa. Pedig céljukhoz mérten igen jól szerkesztett lapok, igazi néplapok. A szerkesztőik tudják, hogy az út a paraszt szívéhez a gazdagságán át vezet, a lapok tehát agrárius lapok, vagy — mint büszkén vallják magukat — paraszt-

lapok. A szerkesztők bejárják a falvakat és a legkisebb fészekben is szerződtetnek tudósítót. Legszívesebben valami intelligens földmívest vagy a nép között élő kispolgár-embert. Az ilyen levelező aztán legbuzgóbb terjesztője is a lapnak. A lapot a nép írja, a maga nyelvén, a nép számára. A szerkesztő szerkeszt, azaz kiélezi a magukban véve talán ártatlan közleményeket a magyar államesze ellen. A paraszt, ha ír vagy íróembert informál, rendesen csak panaszkodik. Van is ezer oka a panaszra. Semmi sem könnyebb most már, mint a közélet ezer látszólagos és valódi félszegségét és hibáját az uralkodó rendszerre visszavezetni. Azaz a magyar faj hegemóniájára. E lapok alaphangja a Bismarck-féle titáni önérzet, melyet a vaskancellár halála óta minden német tintanyaló a maga örökségének tekint. Mivel a sváb paraszt igen önérzetes és kedveli az önérzetes embert, fölötte tetszik neki a férfiasan brutális hang, amelyen hozzá beszélnek és amelyen őt beszéltetik. A sváb magát németnek nevezi. Nem nehéz vele elhitetni, hogy a legderekabb német az, aki a legnémetebb német. A lapok nem igen foglalkoznak a nagy politika kérdéseivel. Inkább csak helyi kérdéseket vitatnak, fölkarolva a szegény nép minden érdekét, de mindig a leplezett faji politika szempontjából. A magyar nemzetet és a magyar államot következetesen gyalázzák, kicsinyítik és kompromittálják, de ebben eléggé furfangos taktikát követnek. A fajbeli magyarságot nem igen támadják, de a düh és a gúny minden fegyverével küzdenek az idegen vérből eredt magyar hazafiak ellen. Ezek a renegátok, kik vérük megtagadásával fizették meg a boldogulásukat. Ezek közé tartozik Baross, Wekerle, Benczúr, szóval mindenki, akinek idegen hang-

zású neve van vagy akinek valahol a végeken ringott a bölcsője. Jellemző, hogy a helyi hatóságokba nem szívesen kötnek bele. A minden vakmerősége mellett is cirkumspektus szász tudja, hogy Magyarországon egy-egy polgármestert vagy szolgabírót bántalmazni veszedelmesebb dolog, mint az állam méltóságát. A mindig változatos, népies, harcias és a köznép közvetetlen érdekeit érintő lapokat még azok a parasztok is érdeklődéssel olvassák, akik szívükben magyarok. Ezerszámra küldözgetik szét, pénzért és ingyen, a legkisebb falunak is jut belőle.

Romboló munkájuk legsikeresebb részét azonban nem is a sajtó útján, hanem társadalmi téren végezték. Tudnivaló, hogy a svábokban igen erős az egyesületi szellem. Minden fészekben vannak takarékpénztári és egyéb szövetkezeteik, gazdasági egyesületeik, olvasó-, dalos-, tűzoltó- vagy lövész-egyesületeik. Az iparosok és gazdák, akik ott nagyon összeszítanak, szeretnek fantasztikus és tréfás nevű társaságokba verődni, melyeknek egyéb céljuk nincsen, mint a társas együttlét. A bánsági magyar társaság, mely, mint minden magyar társaság, arisztokratikus hajlamú és ennélfogva zárkózott természetű, nem igen törődött a szociális nagy tőkével, melyet a svábok társas szelleme képvisel. Igy tehát az izgatásnak könnyű volt ott gyökeret vernie. Az egyesületek egyrésze — kisebbik részére még idejekorán rátették kezüket a magyar érzelmű sváb urak — ma a propaganda fellegváraiként szerepel. A német ügynökök közt — a lapszerkesztők mellett számos magánhivatalnok is szerepel ilyen minőségben— vannak világlátott, ügyesmodorú fickók, kik rendezői ügyességükkel, sörös humorukkal és azzal, amit kedélyességnek szokás ne-

vezni, vezérlő szerepet tudtak maguknak biztosítani társas téren. Némelyik mint a társaság bolondja kezdte a szereplését, hogy idővel vezérévé legyen. Ezek eddigelé ismeretlen német szokásokat honosítanak meg a Bánságban, ők szorítják ki a sváb dalos-egyesületekből a magyar zene kultuszát és — hadd említsem meg ezt a jellemző apróságot is ! — ők tanítják a népet arra is, hogy *Éljen* helyett *Hoch*-ot kiáltson. Ezek a látszólagos kicsinyességek befolyással vannak a faji önérzet fokozására.

A propaganda egyik legaggályosabb eredménye, hogy a sváb városokban német érzelmű értelmiség kezd képződni. Ezt az értelmiséget egyre erősítik a bécsi egyetemről hazakerült ifjak. A sváb fiú, aki Budapesten tanul, rendesen mint tüzes magyar tér meg. Az én tapasztalásom szerint németországi és svájci főiskolákon megfordult ifjaink odakünn inkább megerősödnek magyar nemzeti érzés dolgában. A bécsiek nagyrésze azonban mint harcias *alldeutsch* tér meg hazájába. Jól megértsük egymást : az osztrák főváros nem csöpögtet osztrák érzelmeket a mi ifjaink szívébe, hanem igenis megitatja őket a Hohenzollern-házért rajongó, porosz-protestáns propaganda eszméivel. A bécsi német diákság ma poroszabb a berlininél. A sváb ifjakat egyébként Bécsben a *Vereinigung deutscher Hochschüler aus den Ländern der ungarischen Krone* készíti ki erdélyi szász és egyéb magyarországi ifjak társaságában a propaganda számára.

A bánsági német értelmiség ma még kicsi és fölfelé jelentéktelen, de lefelé szervezettebb és tevékenyebb a magyar értelmiségnél. El lehet mondani, hogy a társaság minden tagja agitátor. A magyar értelmiségnek

úri hajlandóságai vannak, exkluzív és a néppel jóformán csak választások idején törődik. A német belsőleg is demokrata és a nép között él. Nem veregeti meg a paraszt vállát, de valódi barátságban él vele, megfordul a házában, szolgálatokat teljesít neki egyesületeiben, foglalkozik ügyes-bajos dolgaival, résztvesz mulatságaiban.

Ez korántsem áldozat, melyet a fanatizmusuknak hoznak. A sváb gazda urakkal szemben átlag bizalmatlan, olykor gőgös is ; aki azonban közel férkőzött a szívéhez, az nemcsak megbecsüli, de meg is szereti a társaságát. Tiszta, becsületes, őszinte és fölötte férfias jellemű. Sok van benne abból a tulajdonságból, amit lovagiasságnak és tapintatnak szokás nevezni, megfigyelőképessége megdöbbentően éles, némelyik közülök pedig ellenállhatatlan humorral bír. Sok egész férfi van közöttük. A parasztság az értelmiségtől kapja politikai elveit, de viszont a parasztság elvei is visszahatással vannak az értelmiségre. Amelyik községben a gazdák egyrésze német érzelmű, ott mindjárt akad iparos, kereskedő, gyógyszerész, ügyvéd vagy orvos, aki szintén német érzelmű. Részint az anyagi, részint az erkölcsi haszon kedvéért. Sok ember, aki sehogysem tudott érvényesülni a régi viszonyok közt, most befolyáshoz juthat. Azelőtt senki se törődött vele, most még a vármegyei urak is szóba állnak vele, mivel tudják, hogy otthon népszerű ember. Vannak, akik erkölcsi gyávaságból csatlakoznak a nemzetiségi propagandához. Az átlagos emberre nézve nincs országos közvélemény. Őt a maga városa, faluja vagy utcája emeli föl vagy ejti el.

A bánsági sváb községek legnagyobb része ma már

meg van mételyezve. Politikai párttá nem szervezkedett még a propaganda, azért is tudunk róla olyan keveset, de a szervezkedés csak idő kérdése. A nyilt szervezkedéstől maguk az intézők is fáznak még, mivel valószínű, hogy a színvallás reakciót fog kelteni jóhiszemű híveik soraiban. A parasztság nagy tömege ugyanis sejtelemmel sem bír még a mozgalom egész horderejéről.

Fölmerül a kérdés, hogy mit tett eddig a magyarság a veszedelem elhárítására.

Jó lélekkel mondhatom és be is fogom bizonyítani: *semmit*. Azaz még kevesebbet, mert van a semminél is kevesebb. A német mozgolódás a hatalom elleni küzdelem látszatával bír. Ez azonban csak látszat. Soha semmiféle hatalom, amely megérdemelné ezt a nevet, nem állotta útját a mozgalomnak. A hatalom relatív fogalom és a Bánságban ma hatalom egy a Királyföldről odaszakadt embercsapat, mely részben erkölcsi idiótákból, részben félművelt szájhősökből áll. Ma még elférnének néhány tolonckocsiban.

III.

A német propaganda nagyszebeni gyári bélyeget visel. Tehát engesztelhetetlen, de a mellett igen cirkumspektus. Engesztelhetetlen, ahol lehet; óvatos, amikor kell. Ámbár az egész hajdani Bánságban láthatjuk már a szász betörők dúlásainak nyomait, a propaganda — számolva a magyarság előkelősködő könnyelműségével és kényelemszeretetével — hírlapírói munkásságának javarészét arra fordítja, hogy nagy hidegvérrel letagadja önmagát. Az izgatók azt állítják magukról,

hogy ők nincsenek, csak egyes stréberek és soviniszták képzeletében élnek. Ahol nem tagadhatják le exisztenciájukat, ott letagadják országbontó terveiket. Bár rájuk bizonyultak külföldi összeköttetéseik és a zsold, melyet a nemzet ellenségeitől kapnak, mégis gúnyos lojalitással erősködnek, hogy hű fiai a hazának. Következetesen és nyomatékkal ismételgetik, hogy mozgalmuk nem támadó, hanem védekező természetű. Védekezés «az erőszakos és cseles magyarosítás ellenében.» Ha hinnék a hamiskártyás jóhiszeműségében, akkor megkérném őket, mutassanak valahára egy németet, akárcsak egy ökölnyi németkét is, akit valaki erőszakkal vagy csellel megmagyarosított. A fajgyülölet megdöbbentő kitörései közepett sem feledkeznek meg annak hangoztatásáról, hogy ők jól megférnek a békés magyarsággal, csak a magyar soviniszták kal van bajuk. Békés magyar a nemzeti szempontból közömbös kérődző ; soviniszta azonban mindenki, aki nem közömbös az ország jövendő sorsa iránt. A soviniszta szó olyanféle jelentőséget nyert a lapjaikban, mint a régi boszorkánybíróságok jegyzőkönyveiben a *maleficus* szó. Olyan embert jelent, akinek bűnös és bolond voltát bizonyítani nem kell. Jellemző egyébként, hogy a német a soviniszta jelzőt csak két nemzetre alkalmazza : a magyarra és a franciára. Bismarck herceg visszautasította a német leveleket, amelyeket nem gótikus, hanem a szemorvosok által propagált latin betűkkel írtak hozzá. Bismarck herceg nem volt soviniszta. Német lapok nemrégiben azt követelték a porosz tisztikartól, hogy ne járjon olyan vendéglőkbe, amelyeknek lengyel ember a gazdájuk. Ők sem soviniszták.

A lappangó bujkálást, de másrészről az izgatás

munkáját is megkönnyíti a szászoknak az a körülmény, hogy nálunk a nemzeti politika egész terminológiájának kétféle jelentősége fejlődött. Valamint a magyar közjog és főleg a dualizmus szakszerű kifejezéseinek kétféle értelmük van (egy, amelyet Budapesten és egy, amelyet Bécsben fogadtak el) — úgy a nemzeti politikára vonatkozó legtöbb kifejezésnek más az értelme Budapesten és más a végeken. Maga a hazaszeretet is többféle ; nekünk : a honfoglaló fajhoz való ragaszkodás ; nekik : a holt röghöz való ragaszkodás. Mi az ország jövendő nagyságát az egységes szervezkedéstől várjuk ; ők valamelyes federalisztikus rendezkedéstől. A sváb igen jól ismeri a nemzeti politika jelszavait, de a szavaknak esetről-esetre a nép vezérei adják meg tartalmukat. Igy eshetett meg, hogy az országbontó munka a hazaszeretet és Magyarország jövendő nagyságának jelszavai alatt folyik, amely jelszavakat az alapjában véve igen rendszerető, sőt konzervatív svábság nagy tömege soha sem tudná megtagadni.

A propaganda tehát a hazaszeretet nevében kongatja a vészharangot és az állam nyugalmát és biztonságát veszélyeztető sovinizmus ellen való védekezés ürügye alatt tüzeli föl a békés nép harci kedvét. A nép harci kedvét pedig könnyű föltüzelni ; hiszen olykor a magyar falu is vasvillára kap a garabonciás ellen.

A szász ügynökök egyébként eléggé ismerik a magyar ember és a magyar hatóság természetrajzát. A magyar ember igen fogékony mindennemű demonstráció iránt. Tüntetéssel lehet az országos közvéleményt fölizgatni és tüntetéssel lehet megnyugtatni. Ha valahol egy nemzetiségi fészekben magyar nyelvű táblákat szögeznek az utca sarkára : ezzel igen nagyra vagyunk.

Ha idegenajkú gyerekek nemzetiszínű zászlócskákat lengetnek : közel vagyunk hozzá, hogy sírva fakadjunk. Az *alldeutsch* ügynökök, ha megszorítják őket, tüntetéssel segítenek magukon, bár az utcatáblákig és a zászlókig már nem mennek el. Ha esküdtbíróság előtt áll a szász szerkesztő — ami eddig ugyancsak elvétve esett meg — akkor a kettős terminológia *fraus pia*-jával élve, tüntet a hazafiságával. Sohasem mulasztja el, hogy ne hivatkozzék a magyar nemzet lovagiasságára és vétségét a magyarság és németség higgadt elemeinek együttes működésével könnyen eloszlatható félreértés eredményének tünteti föl. A magyar esküdt — miként a szegedi példa bizonyítja — lépre is megy neki. A magyar esküdt bírót lefegyverzi már a szász ügynök magyar beszédje is. Olyanféle naív hit él a mi népünkben, hogy aki magyarul tud, az nem is gyülölheti a magyart. És fölülkerekedik az esküdt szívében a diplomatikus vágy, hogy nagylelkűségével megszégyenítse és megtérítse a nemzet ellenségét. Azaz kegyes szívvel meg akarja jobbítani a farkaskölyköt. A hazafias érzésű sváb esküdt, miként a temesvári példa bizonyítja, nem annyira érzelmes, de nem is annyira naív. Ő tudja, hogy az izgatót már azért is el kell ítélnie, mivel a nyilvános megbélyegzés talán sehol az országban nincs olyan hatással, mint a Bánságban, melynek sváb lakossága még eltévelyedésében is tiszteli a törvény tekintélyét.

Van az úgynevezett hazafias tüntetésnek egy más módszere is, mely, ha jól sikerül, nemcsak hogy kirántja a megkergetett rókát a hinárból, de bele is mártja üldözőjét. Lássunk egy példát. — X falu gazdáit rendszeresen és sikeresen dolgozza a szász szerkesztő, aki a szomszéd városból szokott odarándulni. A falu ifjú tanítója

megrémül a nagy változástól, mely a lakosság lelkében végbement. Mivel nem ismer más helyet, hol kiönthetné szíve keserűségét, egyik fővárosi laphoz fordul. Az országos közvélemény és a hatóság szeme kezd X falu felé fordulni. Ez pedig kellemetlen a *szerkesztőre* nézve, aki szereti a homályt, miként a ragadozók általában. Mi történik most már ? Tüntetést rendez. A vádakat, amelyeket ellene emelt a tanító, áthárítja a falura. Ime, ti jámbor gazdák, a tanító befeketítette a falu becsületét a fővárosi lapokban. Azt írta rólatok, hogy rossz hazafiak vagytok, hogy összeköttetésben vagytok a külfölddel és hogy pénzt kaptok Nagy-Szebenből. A falu rettenetesen elkeseredik ezen. Népgyűlést tartanak és a gyűlésen jelen van a főbíró is, de nincs jelen a szász ügynök. A gyűlés egyhangú megbotránkozással kimondja, hogy a tanító rágalmazó. Aztán üdvözlő táviratot küldenek a főispánhoz. A főispán természetesen udvariasan válaszol. Másnap vagy harmadnap újból megjelenik a *szerkesztő*. Diadallal fogadják. Ime, a főispán rehabilitálta őt ! Most már újult erővel folytathatja a propagandát. A tanító pedig majd a föld alá süllyed szégyenében. Rajta szárad, hogy denunciáns, izgága ember, soviniszta, stréber, aki önző okokból meg akarta bontani a falu békéjét. Még jó, ha nem kap orrot föllebbvalóitól. Dehogy vesz többet tollat a kezébe ! Ez a hazafias tüntetés sablonja, melyet mostanában alkottak meg és úgy lehet, hogy a közel jövőben a tüntetések egész sorozata fog erre a mintára készülni. *Minden hazafias demonstráció, mely nem ítéli el nyiltan a délvidéki szász sajtót, teljesen értéktelen.* Ha a hatóság és a nép jóhiszeműen vesz is bennük részt, közvetve mégis a propaganda céljait szolgálja vele.

Céltudatos és alattomos ellenségével szemben mit tett eddigelé a magyarság ? Azt mondtam, hogy semmit, sőt annál is kevesebbet. A nemzeti állam eszméje a hajdani Bánságban egyáltalában nem lépett föl hatalomként. A hatalom egyik külső ismertetőjele kétségkívül az, hogy azt szolgálni könnyebb, mint vele ellenkezni. Hogy valaki odalenn szereti-e vagy gyülöli-e a magyarságot, az ma még jóformán egyéni ízlés dolga. Ez természetesen nem a hivatalos körökre vonatkozik, hanem a tulajdonképpeni lakosságra. Hogy így van, azt eléggé bizonyítja az a körülmény, hogy a politikai szélkakasok, azok az emberek, akiket a hatalom puszta exisztenciája vonz és megigéz, ma még nem igen vallottak színt.

Most pedig vegyük vegyi analizis alá a föntebb említett *semmi*-t. Mi az államhatalom ? A szíves olvasó tudja, magam is tudom, de a paraszt csak azt tudja, amit lát, vagy amit elhitetnek vele. Az államhatalomról olyasmit képzel, hogy az egy komplikált valami, ami a messzi Budapesten van, előszobák, folyosók és írószobák méhében. Olykor szerencsét próbál és együgyű folyamodást intéz hozzá. A folyamodáson fő a bélyeg. De ki vagy mi képviseli a paraszttal szemben az állam hatalmát ? A szomszédos Szerbiában talán a hadsereg. Nálunk a katonaság el van szigetelve a nemzeti élettől, a közös hadsereg szervezete pedig inkább összezavarja még a homályos fogalmat, mellyel a sváb gazda a magyar állam szuverénitásáról bírhat.

A vidéki városkában több középület is van, melyen az állami címer díszeleg. Nézzük azokat sorra, mindig az egyszerű földmíves szemével. A királyi posta ! Ez a maga nagyszerű szervezetével hatalmas szövetségese

a német propagandának, mert levelek és nyomtatványok alakjában gyorsan, pontosan és olcsón hordja szét az infekció anyagát. A másik a királyi adóhivatal. Mindenki tudja, hogy a szükséges rossz, melyet végrehajtó és finánc megszemélyesít, sehol a világon nem erősíti az államesme erkölcsi erejét, de kedves fegyvere mindennemű államellenes izgatásnak. A bíróság. Ennek a kezébe bizonyára nagy része van letéve az állami hatalomnak. Igaz, hogy hatalmát csak kész bűntettekkel és vétségekkel szemben érvényesítheti, de az elrettentő példának nagy a hatása olyan nép között, amely egészben véve törvénytisztelő. Egy-egy ügyészi vádbeszéd élesen és erősen bevilágít a népnek az államhoz való viszonyába — baj azonban, hogy a beszédeket a nép ma már nagyrészben csak a szász szerkesztők önkényesen szerkesztett tudósításaiból ismerheti meg. Baj, hogy a megbélyegzés nem követheti rögtön nyomon a vétséget. Baj, hogy nem is nyujtja mindig a bűnös személyét hanem olykor csak annak kibérelt helyettesét. A legnagyobb baj pedig — erre Szivák Imre mutatott rá első ízben, — hogy a büntető hatalom oly kétségbeejtően, oly érthetetlenül sokáig hüvelyében tartotta pallosát.

Nagy nemzeti erő rejik (fájdalom, azonban korántsem olyan nagy, mint a közönség elhinni hajlandó), az állami magyar iskolákban. Ezekre még bővebben is rá kell térnünk. Most emlékezzünk meg a nemzeti erőről, mely a közigazgatásban rejlik. Mind a három délvidéki vármegyének főtisztviselői kara színmagyar, túlnyomó részében magyar születésű is. A főszolgabírák között, akik közvetetlenül érintkeznek a néppel, sok a nagyműveltségű, erélyes és ambíciózus ember. A főbírónak,

hogy fönntartsa tekintélyét a nép előtt, úrnak kell lennie. A cívis és a paraszt pedig rendesen begombolkozott még az olyan úrral szemben is, akit tisztel, sőt szeret. A községi elüljáróság, főleg a jegyző, közelebb áll a néphez. A főszolgabíró úgy jelenik meg járásának egy-egy falujában, mint az angol cirkálóhajó az óceán vad szigetein. Tisztelet és félelem fogadja. Ő megnézi, hogy ott leng-e még a nemzeti zászló a kókuszpálmák fölött, aztán impozánsan, amint jött, elmegy megint. Ha folt esett a zászló becsületén, elégtételt szerez neki. Ez az elégtétel gyakran a föntebb említett *hazafias* demonstrációk medrében folyik le. Akik bensőleg is érintkeznek a néppel, a községi elüljárók, szinte kivétel nélkül opportunisták. A *milieu* teszi őket azokká. Az ő föladatuk, hogy rendet tartsanak falujukban. Van is rend a legtöbb sváb faluban. Amit a korcsmában és a malom alatt beszélgetnek és olvasgatnak az emberek, az nem zavarja a rendet. A főispánok kezében tehát olyan kard van, melynek mozog a pengéje. Nem odaüt, ahová sujtani akarnak, ha talál is, rendesen ellapul a vágás.

Még fokozottabb mértékben áll mindez a városi törvényhatóságok tisztviselőinek nagy részére. Ezek egyébként is a polgárság kegyétől függnek. A lokális pártoskodás intrikái és önfenntartó ösztönük belekényszerítik őket az opportunizmusba. Főigyekezetük, hogy fölfelé és lefelé megerősítsék állásukat. Fölfelé azzal, hogy erős nemzeti érzésükkel tüntetnek, lefelé azzal, hogy ignorálnak minden olyan dolgot, mely nem érinti őket személyükben. Tolsztoj azt mondta, hogy a legtöbb ember, aki háborúban járt, önkéntelenül hazudik. Azt lehetne mondani, hogy a legtöbb ember, aki ex offo

részvevője a nemzeti harcoknak, akarva sem tud igazat beszélni. Meg kell jegyeznem, az a kevés vérbeli magyar, aki sváb városi törvényhatóságnál szolgál, az én megfigyelésem szerint opportunus félénkség dolgában rendesen túltesz német eredetű kartársain.

Sokat ront a viszonyokon egy-egy képviselőválasztás is. Az úgynevezett nemzetiségi kerületek mandátumainak egyrésze a legkülönösebb paktumok eredménye. A németérzésű svábok még nem szervezkedtek párttá, de azért pillanatnyi és apró kedvezések igérete fejében résztvettek az elmult választásokban. Jó magyar ember is, ha képviselőjelölt, megteszi azt, hogy oly kérdéseket, amelyekben nem ért egyet választóinak egyrészével, hallgatással mellőz. A másik kétértelmű nyilatkozatokkal vagy általános frázisokkal ugrat át a veszedelmes árkon. Ismerek azonban olyan képviselőt is, aki ma a szabadelvű párt tagja és aki lapjában a legféktelenebb nemzetiségi hajszát indította meg ellenjelöltje ellen.

Emlékezzünk meg a délvidéki sajtóról is. A németnyelvűről, mert a propaganda ellen való helyi küzdelemben csak ez jöhet számba. A bánsági hazafias német lapok közt van egy-két jól szerkesztett napilap. Ezek egészben véve a *Pester Lloyd* iskolája szerint szerkesztvék. A *Pester Lloyd* tudvalevően kitünő lap, de bizonyára maga sem pretendálja, hogy paraszt-lapnak nevezzék. Oda pedig ilyen kell. A kisebb lapok, egy-két magyar érzelmű paraszt-lapnak a kivételével, úgynevezett *Intelligenz-Blätter*-ek, félhivatalosan komolykodók, egyébként pedig jámbor és jelentéktelen kis hüllők módjára tengődnek. A szászok népszerű és harcias paraszt-lapjaival nem tudnak versenyezni. Az egész bánsági sajtó egyébként a legújabb időkig azt a taktikát

követte, hogy elvből ignorálta a szászokat, kerülte az izgatóknak és lapjaiknak említését, nehogy mozgolódásuk nagyobb fontosságot nyerjen.

A propaganda ellen való küzdelemre hivatott tényezőkről szólva, meg kell emlékeznem a katolikus papságról is. A svábság kivétel nélkül katolikus. Papsága számra nagy és vagyonra nézve éppen nem szegény. A horvátok példájából tudjuk, hogy minő óriás szolgálatot tehet a nemzeti eszmének a papság. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a horvát eszme legerősebb oszlopai katolikus papok. A német propagandáról nyilvánvaló dolog, hogy végső következtetéseiben úgy a Habsburg-dinasztia, mint a magyar állam ellen irányul és hogy eredetére nézve antikatolikus — tehát három ok, hogy az *ecclesia militans* felkösse kardját. Egyesek, a tüzesebb fiatalok közül, kongatják is a vészharangot, a papi bonvivánok nagy tömege azonban, akik nagyrészben oly nyilt és idillikus családi életet élnek plébániáikon, mely a többi egyházmegyékben teljesen ismeretlen, a békesség nevében hamarosan elhallgattatják az alkalmatlan strébereket. A mostani megyéspüspök elődje, életének jókora részét betegeskedve töltötte. Óriás összegeket ajándékozott a szegényeknek és az iskoláknak és ha aranyból lett volna a szíve, azt is elajándékozta volna. Hosszú betegeskedése idején azonben oly fegyelmezetlenség hatalmasodott el az alsó papság közt, mely szerencsére páratlanul áll az országban. A mostani püspök, Dessewffy, tudvalevőleg igen lelkes magyar, a mellett európai műveltségű és a legtisztább életű férfiú. Úgy látszik azonban, hogy a viszonyokon ő se tudott még változtatni.

Szerény eszközeihez mérten elég sokat tett a pro-

paganda ellen való csendes küzdelemben a német eredetű értelmiség. Az ő befolyásuk főleg ott érvényesül, ahol kezükbe keríthették egyes gazdaegyesületek vezetését. A mérleg azonban mindenképpen kedvezőtlen.

IV.

A németországi jingo-lapok *történelmi jogalapról* is gondoskodtak a keleti propaganda számára. A ködös jogalap két léha állításra támaszkodik, mely utóbbiakat a német sajtó komoly része is valóknak fogad el. 1. Magyarországot német fegyver hódította vissza a töröktől, a németségnek tehát bizonyos históriai joga van az országban. 2. A magyar kultúra német eredetű, a magyarországi németségre nézve tehát saját fölényes kultúrájának föladása és a magyarságba való beolvadás hanyatlást jelentene.

Nézzünk a két állítás szeme közé.

1. A török veszedelem idején a magyarság nemzeti létéért nem harcolt más sereg, csak magyar és délszláv. A német hadak, melyek a törököt kiverték, nem küzdöttek a magyarság nemzeti létéért, hanem a német-spanyol Habsburg-ház hatalmi aspirációiért. Ha rajtuk állott volna, a törökkel együtt kipusztították volna a magyart is. A seregek részben a család szövetségesei, részben zsoldosai voltak, de egyáltalában nem voltak nemzeti seregek, hanem a Habsburgok családi hatalmának fegyverhordozói. A magyarságnak, hogy nemzeti létét biztosítsa, hosszú küzdelmek árán meg kellett törnie a hatalmi állapotot, melyet a Habsburg-seregek itt megteremtettek, valamint a német fajoknak is le

kellett előbb győzniök Königgrätznél a Habsburg-ház hatalmi aspirációit, mielőtt nemzetté egyesülhettek. Magyarországot tehát nem a mai német birodalom őse, hanem annak ellensége szabadította meg a töröktől. Miféle logikával akarják már most a Hohenzollern-birodalom sovinisztái nemzetük számára lefoglalni a történelmi akciót, melyet a birodalmukból véres csaták árán kiszorított Habsburgok hajtottak végre?

2. Német eredetű a magyar kultúra? Mindenféle európai kultúra két ősi elemből áll: a görög-latin klaszszicizmus és a keresztény szellem összeolvadásából. Ez alkotóelemek egyikét sem teremtette meg a németség. Ő maga is másoktól vette és tovább adta másoknak, akarata ellenére, mint egy világtörténelmi folyamat részese. Az európai műveltség mai formája azonban, maga a modern gondolkozás és annak tudományos és művészi eredményei, tudvalevőleg az olasz *renaissance* termékei. Ebből indult ki a németség legnagyobb szellemi produktuma is, a reformáció. A németek a modern művelődés italát az olaszoktól vették, mi pedig nemzeti királyaink idejében (főleg Mátyás alatt) ugyancsak olasz forrásból, a Habsburgok korában pedig német vízvezetékekből merítettünk. Ha tehát hálásak akarunk lenni a kulturális szolgálatokért, melyeket nekünk a németség tett, koncedálhatunk nekik annyit, amennyit ma ők koncedálnak az olaszoknak.

A németség, mely hasonlíthatatlanul kedvezőbb történelmi viszonyok közt fejlődött, anyagi és szellemi műveltség dolgában ma sokkal magasabban áll, mint a magyarság. De nem a magyarországi németség, hanem a német birodalmi. Magyarországon csak egy faj van, melynek számbavehető nemzeti kultúrája van:

a magyar. Más kultúra itt nem volt, nem lesz és nem is lehet. A kulturális munka céljai mindenütt ugyanazok, eredményei az emberiség közös kincsei, tehát nemzetköziek, de maguk a munka szerszámai nemzetiek, tehát mindenütt mások. Kultúra csak ott van, ahol nemzeti érzés van, mivel a nemzeti érzés a hajtó erő az emberiség nagy műhelyében. Gyarmat-államok, amelyek nem élnek nemzeti életet, anyagilag boldogulhatnak, de fennállásuk külső esélyektől függ, szellemi kultúra dolgában pedig heréi az emberiségnek. Magyarországon nemzeti és kulturális életet csak a magyar faj élhet. Aki elzárkózik a magyarságtól, az elzárkózik magától az élettől is, mert annak exisztenciája meddő passzivitás vagy romboló harc.

Úgy lehet, hogy egyik-másik erdélyi szász olvasóm most szánakozva mosolyog. «Mi a magyar kultúra a miénkhez, a Goethe és Kant nemzetéhez képest ?» Ez önámítás, olyanféle, mint mikor a zsidó koldus Rothschilddal azonosítva magát, fölkiált : «Nekünk zsidóknak minden király az adósunk !» A szász köznép éppen csak annyit tud Kantról és Goethéről, mint az alföldi cívis. A művelt szásznak igenis tulajdona Goethe és Kant nemzetének műveltsége, de nekem is tulajdonom. Shakespeare, Dante, Cervantes, Voltaire nemzetének műveltsége is tulajdona minden magyar, szász vagy tót embernek, aki európai műveltségre tett szert. A művelődés kincstára közpréda és mindenki ott állhat be fogyasztónak, ahol kedve tartja. Termelő azonban csak a nemzet műhelyében lehet. Az erdélyi szászság egyrésze kilépett a műhelyből, tehát meddő életet él. Vajjon hol nyilatkoznak meg kultúrális képességeik ? Hol a germán fölényük ? Évszázadok óta féltékenyen őrköd-

tek jogaik fölött, de azért nem termett köztük egy államférfi sem, akit Deák Ferenccel és más húsz magyarral egy napon lehetne említeni. Városaik alatt örökké tombolt a háború, de a német iskolákban, hol jól ismerik sok magyar hős nevét, nem tudnak szász hadvezérről. Híres iparosok voltak mindig, ott is laknak a Kelet pitvarában, de a nemzetközi versenyben, mely a Balkán piacain folyik, semmi szerepe se jutott a szász iparnak. Kik a mai szász tudósok ? Kik a költőik ? Kik a művészeik ? A magyar országutak szélén termett nóták egész rajokban teszik meg a világkörüli utat, de szász zenéről nem tud a világ, pedig ők híres zenekedvelők. Évszázadok óta konzervatív gondolkodású és vagyonszerző emberek voltak, de egy európai nevű családot, egy országra szóló vagyont nem tudott alapítani egyikük sem. Hol lappang tehát a szász nép sokat emlegetett kulturális fölénye ? Nem tudom. A multban, mikor még nem alakultak át a nagy-németség plátói gyarmatává, igen tisztes kultúr-munkát végeztek és ötvösiparuk például világhírű volt. Nem véletlen, hanem a nép lelkében végbement átalakulás eredménye, hogy ez is elvesztette eredetiségét, elkallódott.

Sűrűn hánytorgatják, hogy a magyarság vezető elemei között sok volt mindig az idegen eredetű. Ez az igazság, amelyen nincs mit tagadni, a mi tételünk mellett bizonyít. Nem hiszem ugyan, hogy Hunyadi János oláh eredetű lett volna, de bizonyos, hogy Hunyadi soha sem lehetett volna az egész kereszténység jóltevőjévé és ünnepelt bajnokává, ha megmarad oláhnak. Zrinyi Miklós horvát bán volt, de ha holmi szeparatisztikus elvei lettek volna, nem hagyja az utókorra a nagy

erkölcsi kincset, melyet hősies példája képvisel. Buonaparte Napoleonnak és Gambettának is franciának kellett magát éreznie, hogy elvégezhesse világtörténelmi küldetését. Lenau sem lett volna azzá, akivé lett, ha nagyszebeni fővel gondolkozik és besztercei szívvel érez. Petrovicsnak Petőfivé kellett lennie, meg kellett ittasodnia a magyar faj, a magyar föld és a magyar szabadság szeretetétől, hogy szellemi kincseivel megajándékozhassa az emberiséget.

Azt mondhatná nekem egyik szász vagy sváb barátom : «Én azonban nem akarok részt venni semmiféle nemzeti életben, én megelégszem azzal, hogy a német kultúra passzív szemlélője legyek.» Helyes, ez végre is ízlés dolga. Az öncsonkítást, ha nem katonaköteles ember végzi magán, nem kell büntetni. Aki azonban (bizonyos hóbortos muszka szektáriusok példáján) a tömeges öncsonkítást prédikálja a népnek, azt büntetni kell. Az államot ne bántsa, ha a retyezáti pásztor román nótát dudál és ha a szenthuberti sváb németül imádkozik. De az állam nem tűrheti meg, hogy a német imádság és a román nóta védelmének ürügye alatt egész országrészeket elvágjanak a nemzeti élet vérkeringésétől. Az oláh, a tót, a sváb paraszt egy-egy hasznos sejtje az anyaország testének, ha románul, tótul, németül beszél is. Mihelyt azonban e sejtek külön organizmussá tömörülnek, mely önálló életet akar élni az anyanemzet testében : mérges élősdi lesz belőlük.

Ha külső ellenség fegyveres kézzel el akarná foglalni egyik határszéli kopasz hegyhátunkat, habozás nélkül föláldoznók tízezer polgárunk életét és vagyonát, hogy megmentsük a nemzet birtokát és becsületét. Egész állami szervezetünk a külső ellenség ellen való gyors és

hathatós védekezésben csúcsosodik ki. Különös, hogy minő nehézkes, komplikált és szegényes eszközök állanak az állam rendelkezésére, mikor belső ellenségek ellen akar föllépni, akik egész virágzó országrészek lakóit készülnek elidegeníteni. Minden állam első főcélja, hogy megtalálja és fejlessze védekező szerveit, melyekkel fönnállását biztosíthatja. Nagy-Britannia hatalma megdőlhet a gyarmatokon, Németországé a kontinens csatamezőin, Magyarországé a nemzetiségi végeken. Anglia nemzeti erejének javát a hajóhadában összpontosítja, Németország a szárazföldi hadseregében, Magyarország azonban jóformán fegyvertelen ott, ahol talpig fegyverben kellene állania. E különös tüneménynek talán az a magyarázata, hogy nálunk eddig különbséget tettek a dinasztia és a nemzet érdekei között és hogy az utóbbiakat alárendelték az előbbieknek. A történelmi fejlődés azonban elenyésztette már a különbséget. Aki ma a magyar nemzeti államot támadja, az szükségképpen ellensége a Habsburg-háznak és valóban ki is lehet mutatni mindennemű nemzetiségi propagandáról, hogy végső céljaiban anti-dinasztikus.

A magyar közvélemény ma mélységes elkedvetlenedéssel érzi, hogy a nemzeti állameszméért folytatott küzdelme nem volt nagyon dicsőséges. Az újonnan közzétett népszámlálási adatok nem csökkentették elkedvetlenedését. A nemzetiségek nem magyarosodnak, pedig sok magyar iskolát állítottak nekik ! Közbevetőleg szeretnék itt egy kérdést tisztázni. A tapasztalás azt bizonyítja, hogy iskolákkal a parasztot egyáltalában nem lehet nemzetiségéből kiforgatni. Hadd említsem itt a nagy-britanniai példát. Az 1891-iki népszámlálás szerint Walesben és Monmouthban, tehát a brit birodalom

szívében, 508.036 ember lakott, aki egy szót se tudott angolul. Akárcsak a tótjaink, akik ezer esztendeje megmaradtak tótoknak. Mért nem lehet a parasztot nyelvéből kiforgatni ? Azért nem, mivel neki nincs szüksége a nyelvre. Munkáját az izmaival végzi, arra pedig, hogy megértesse magát környezetével, elég neki egész életére néhány száz szó. A paraszt az őstermelő és aki vele érintkezik, az jóformán mind utána él, tehát érdekében áll, hogy megtanulja a paraszt nyelvét. Az angol szatócs, ha letelepszik Walesben, megtanulja a welsh nyelvet és a magyar ügyvéd, ügynök, korcsmáros és szatócs, ha boldogulni akar a végeken, megtanul kétháromszáz szót a paraszt nyelvéből. A tót kivándorló Amerikában hamarosan elsajátítja az angol nyelvet. A walesi ember is, ha az új világba vitorlázik, ott angollá lesz. Miért van ez így ? Azért, mivel ott nem földmíves, hanem gyári munkás, házaló, szolga és mint ilyennek szüksége van a nyelvre. Az említett néprajzi törvényt ismerve, se keseredem el hazám jövendő sorsán. A paraszt megmagyarosítását nem tartom szükségesnek a nemzeti állam kiépítéséhez ; ha az ország értelmisége kizárólag magyar lesz, akkor a nemzetiségi néprétegekből fel-feltörő új elemek is magyarokká lesznek és akkor magyar az állam. Ha a statisztikában az értelmiség fészkeit, a városokat kísérjük figyelemmel, az arány kedvező módon változik a magyarságra nézve. Ami különösen a Dunántúlt és a Bánságot illeti, annak városaiban húsz esztendő óta erősen hódít a magyarság. Hazánk e részben hasonlíthatatlanul kedvezőbb helyzetben van, mint Ausztria. Ott a német Bécs mellett hatalmas nemzetiségi metropolisok virulnak, melyeknek külön nyelvük, külön történelmük, külön arisz-

tokráciájuk, külön műveltségük, sőt külön divatjuk is van.

A magyarosodás kérdését meglehetősen komplikálja a tény, hogy puszta hazafiságból nem tanulnak meg magyarul az emberek. Könnyebben halnak meg a hazáért, semhogy grammatikát forgassanak. Példa rá nem egy negyvennyolcas szabadsághős. Ismertem egy sváb polgárt, aki holtáig sántított a békótól, melyet Haynau rakatott a lábára, tüzes magyar is volt mindvégig, de bizony a magyar köszöntésén kívül nem tanult meg egy magyar szót sem. Az én megfigyelésem szerint az emberek csak két okból tanulnak meg nyelvet: életszükségből és a fényűzés kedvéért. Fényűzésből ott, ahol a magyar nyelv tudása a magasabb műveltség jele, mint például a vidéki vagyonosabb polgárhölgyek körében. Egy városi sváb gazda, akitől egy ízben megkérdeztem, hogy beszélnek-e a gyerekei magyarul, ilyenformán válaszolt: «Beszélnének, de nem engedem meg nekik, mert az nem ilyen szegény embereknek való.»

Miféle eszközökkel lehetne elejét venni a kerekedő vésznek? Tegyünk különbséget az okozati és a szimptomatikus gyógyítószerek közt.

Első a *jó közigazgatás*. Azt hiszem, az ország többsége ma már tisztában van vele, hogy ezt csak a nagy reformmal, a közigazgatás államosításával lehet elérni. A délvidék mai közigazgatási apparátusa — elsősorban a városi autonómiákról beszélek, de itt tisztelettel kiveszem Temesvár városát — vidékies pártcsoportok játékszere, mely állandó megalkuvásokkal, elsimításokkal és kétértelműségekkel tengeti opportunus életét. Ez a szervezet a nemzetiségi kérdésben akaratlanul félre-

vezeti a kormányt is, a közönséget is, a mellett átlag gyalázatosan rosszul adminisztrál és több virágzó várost az adósságok feneketlen posványába döntött. Egy lefelé független tisztviselői kar, mely nemcsak opportunitásból, de meggyőződésből is magyar, egy becsületes és képzett tisztviselői kar már társas befolyásával is hatalmas fegyvere lehetne a magyarságnak. A kormánynak módjában volna, hogy tisztviselőinek elitjét küldje a fenyegetett vidékre és míg most a legtöbb esetben az üldözés gyülöletes politikáját kénytelen folytatni, akkor valahára preventív politikát csinálhatna. Minden egyes nap, mely az államosításig elmúlik, halasztás, melyet ellenségeinknek a fegyverkezés céljából adunk. Az okozati gyógyítás eszközei közé sorolhatjuk a helyes *gazdasági politikát* is. Ismétlem: az út a sváb paraszt szívéhez a gazdaságán át vezet. Aki megvédi a birtokát, könnyit a terhein, vagy akár csak érezteti vele rokonszenvét, az nagy befolyásra tehet szert nála. A svábok közt erős az egyesületi szellem. Ha a kormány — a hazafias sváb értelmiség igénybevételével — elősegíti a fennálló gazdasági egyesületek működését és új egyesületek megalakulását, közvetetlen nagy befolyást szerezhet a nép szélesebb rétegeire.

Úgy tudom, hogy a földmívelési kormány tetemes segítségben részesít néhány egyesületet. Igen fontosnak tartanám, hogy az egyesületeket a szász propagandával szemben nyilt állásfoglalásra ösztönözzék. Valószínű ugyan, hogy egyik-másik egyesületben szakadás fog beállani, de bizonyos, hogy a lappangás és elsimítás rendszerének, melyet az egyesületek egyrésze máig követ, csak a propaganda látja hasznát.

Szükséges továbbá, hogy gond fordíttassék a meg-

levő *németnyelvű néplapok* fejlesztésére, esetleg arra, hogy újak alapíttassanak. Egy olcsó és jó napilap (lehetőleg kétfilléres kis újság), mely kimondottan parasztlap, rendszeresen foglalkozik a kisbirtokost érdeklő kérdésekkel, mely nem elégszik meg általános hazafias szólamokkal, hanem a helyi viszonyokhoz mért okos nemzetiségi politikát csinál és kíméletlen harcot folytat az úszítók ellen, nemcsak hazafias kötelességet végezne, de talán még jó vállalkozás is lehetne. Föltétlenül szükséges, hogy az idegen földről a Bánságba szakadt agitátorok, akik kenyérkeresetből izgatják a népet minden ellen, ami magyar, *eltávolíttassanak* a déli vármegyékből. A magyar közjog nem zárja ki az ilyen kitiltást, igaz azonban, hogy a hiányos kormányintézkedések alapján fejlődött gyakorlat csak a közbiztonságra veszedelmes és keresetnélküli egyénekre vonatkozik. Azok a szellemi proletárok azonban, akik ma a délvidéken csavarognak, jóval veszélyesebbek az állam közbiztonságára, mint egy szociálista apostol, életüket pedig gyanús eredetű pénzforrásokból tengetik. Szabadelvű ember vagyok, de semmiféle doktrinér-liberálizmus nem akadályozhat meg abban, hogy örömmel ne fogadjak egy törvénynovellát, mely a büntetőbíróságot vagy esetleg a rendőrbíróságot fölhatalmazza arra, hogy ilyen békétlenkedőket kitiltson egy-egy járás területéről.

Szükségesnek tartom azt is, hogy a kereskedelemügyi kormány olyan lapoktól, amelyeknek egész irányából kitűnik, hogy céljuk az államellenes lázítás — különösen olyan esetekben, mikor ezt a bíróság is konstatálta már — *vonja meg a postai szállítás jogát.*

A magyarság nem vesztett még csatát a küzdelemben, melyet az egységes nemzeti államért folytat, ha-

nem meg sem ütközött még. Ha azonban fönn akarja tartani erkölcsi hatalmát az országban, fegyverkeznie kell. A délvidéki nép, még annak megtévelyedett része is, minden körülmények közt igényt emelhet az anyanemzet szeretetére. De éppen ez az előrelátó szeretet teszi kötelességévé a magyarságnak, hogy a hatalom minden eszközével kipusztítsa a hajdani Bánság földjéről a fölbérelt kútmérgezőket.

(1902.)

NIKITA ÉS NÉPE

A balkáni politikusok mind imperialisták. Minden népszerű balkáni politikának végső, merész ideálja a mostani helyzet feldöntése és a balkáni császárság felélesztése. Miféle császárságé ? Tulajdonképpen nem kevesebb, mint négy különböző történelmi alapokon álló és egymással versenyző császárságról lehetne szó. A mohamedánok, a görögök, a bolgárok és a szerbek császárságáról. A mohamedánoké beteg és az erőgyüjtés munkájával van elfoglalva. A görögökét kiábrándították önmagából a történelmi események, de azért Hellas és az ottomán birodalom görögjei nem felejtették még el, hogy szabadságharcuk idején a Dunáig terjedő keletrómai birodalom visszaállításáról álmodoztak. A bolgárok a Konstantinápoly faláig terjedő Simonféle nagy Bolgárországról, a szerbek pedig Dusán cár birodalmáról ábrándoznak. Az ortodox szerb eszmének két őrzője is van : Szerbia és Montenegró. Az ő testükbe fájó tövisként szúródik a katolikus horvát eszme. A balkáni politika vezérmotivumainak tömege ezzel még nincs kimerítve. Románia élesen szemmel tartja a kucóoláhokat, Albániából pedig egy nagyjövőjű és mindenkire nézve egyaránt kellemetlen nemzeti eszme kezd fegyverkezni. Hogy a balkáni népek hogyan képzelik az egymással való végleges leszámolást, azt a

gyakorlatban már megmutatta a macedóniai bandapolitika. Mindegyik nemzet nyilván el van rá tökélve, hogy szükség esetén gyökerestől ki fogja irtani a többit. Szinte lehetetlenné teszi balkáni kérdésekben a tisztánlátást az a körülmény, hogy az odavaló politikusokon még nagyon megérzik a török cselédszobák morálja és hogy a legtöbb balkáni ember tulajdonképpen háromféle politikát hirdet: hivatalos, érdek- és érzelmi politikát. Ime egy példa: A katolikus albán hivatalosan a török államesme híve, érdekből — mivel búsásan megfizetik érte — az osztrák-magyar politikát szolgálja, a szíve mélyén pedig Szkander bég független Albániájának visszaállítását óhajtja.

Igen jellemző példája a tömeges érdekösszeütközésnek Bosznia és Hercegovina mai helyzete. Törökországon és a monarchián kívül Szerbia és Montenegró is igényeket emelnek a két tartományra. A két szerb dinasztia most együttesen fordul a közös ellenség ellen, maguk között azonban sohasem fogják tisztázhatni ellentétes érdekeiket. A monarchián belül pedig különkülön aspirációi vannak Magyarországnak, Ausztriának és a horvátoknak.

Kétségtelen, hogy az egész félszigeten mint politikus és ember a legerősebb és legérdekesebb jelenség I. Nikola, Montenegró fejedelme, akit nálunk Nikitának szokás nevezni. A csekély erőforrásokhoz mérten, melyek felett rendelkezett, szinte hihetetlen sikereket tudott elérni. Egész élete jóformán a sikerek láncolata. Nemzetének ősi ellenségét, a törököt, tizenkét véres nagy csatában és hatvan kisebb ütközetben győzte le. Tizezer négyszögkilométernyi földet hódított és ma négyszer annyi alattvalója van, mint

volt uralkodása kezdetén. A szegény vladikák utóda ma európai dinaszta; két leánya az orosz császári család tagja, a harmadik pedig Itália trónján ül. A szerbek Ujvidéktől a Rigómezőig rajongó lelkesedéssel dicsőítik Nikolát, aki romantikus idők hagyományai szerint kardjával és lantjával szolgálja a szerb faj nagyságát.

Bizonyos, hogy Nikola fölényes elméjű, vasenergiájú és kiválóan szerencséskezű ember. Az is bizonyos, hogy vérbeli képviselője a balkán politikus típusnak, azaz ravasz, kétszínű, eszközeiben nem válogató, a pillanatnyi szükséghez képest hol erőszakos a vérengzésig, hol opportunus a meghunyászkodásig. Szóval Macchiavelli iskolájából való fejedelem és mint ilyen, megvetője az embereknek.

Nikola körülbelül huszonöt esztendővel ezelőtt érte el hatalmának és népszerűségének tetőfokát. Akkoriban világosan kidomborodott a montenegróiak különös és merész nemzeti programmja. Ők nem tekintik magukat véglegesen megalakult nemzetnek, csak a nagy szerb nemzet töredékének, az eljövendő szerb császárság gárdájának. Ez a gárda egyelőre talpig fegyverben áll a kopár Lovcsen-hegyen, de rövid idő kérdése csak, hogy elfoglalja ősei örökségét, mely az Adriától az Al-Dunáig terjed. A kicsi és koldus-szegény nemzetet valami csodálatos, szinte megható arisztokratikus önérzet jellemzi. Ők tudják és felette sűrűn emlegetik is, hogy a rigómezei csata után, midőn összeomlott a szerb birodalom és az egész Balkánt elnyelte a pogány áradat, csak Montenegró hegyei emelkedtek ki a szabadság szigeteként az özönvízből. A gyöngék meghódoltak, rájákká vagy renegátokká lettek, a dél-

szlávság elitje azonban felvonult a hegyekbe és megőrizte szabadságát akkor is, mikor már Budán is török volt az úr. 1768-ban 120.000 török és 20.000 velencei vonult Cettinye ellen, de a vladika maroknyi csapata szétverte őket. 1805-ben leszállnak hegyeikből és elfoglalják az egész Bocchet a franciáktól. 1861- és 1862-ben megint több török hadsereget semmisítenek meg. Azután jön az 1876-iki dicsőséges háború.

Nem csoda, ha a maroknyi nép Isten kiválasztott népének hiszi magát és rendületlenül bízik világraszóló küldetésében. Keleties fantáziájuk elhiteti velük, hogy ők semmisítették meg a török világhatalmat és hogy ők a velencei köztársaság és I. Napoleon legyőzői. Nekik semmi sem elérhetetlen. Ők a világ legkülönb harcosai. Ha európai hadseregről van szó, kicsinylően mosolyognak. A németek ? Az osztrákok ? Idejöjjenek, ha mernek. Még a cettinyei kis fogadó szolgája is, ha idegeneket kalauzolt a sívár fővároskában, naív önérzet hangján mondta : Nekünk nincsenek palotáink, mert mi a hősök nemzete vagyunk.

A nyolcvanas évektől fogva azonban lassú, de nagy fordulat állott be a crnagorcok lelkivilágában. A modern kor felhatolt a kopár hegyek közé is és ez a kor tudvalevően megölője minden romantikának. A montenegróiak a hétköznapi élet sanyarúságai közepett kezdtek kiábrándulni hősi mámorukból. Súlyos gazdasági válságok siettették a kiábrándulást, mely akkor érte el tetőfokát, mikor Montenegró mindenható protektora, a fehér cár rettenetes vereséget szenvedett a japánoktól. Ezt a váratlan és hihetetlen vereséget vérző szívvel fogadta minden szerb. Úgy látszik, bizonyos segélyforrások is kiapadtak akkoriban, mert

a feketehegyek között azóta a szürke nyomorúság az úr. A török végeken rendezett, búsásan jövedelmező portyázások ideje végleg elmult. A talpig fegyverben álló nemzetet agyon untatta és megnyomorította a harmincéves béke. Kómikusan jellemző, hogy a rablólovagok fiai mindenáron «modern fürdőhelyeket» akartak alapítani. Párizsban erre azt mondanák : az operett kerülgette a feketehegyeket. A fejedelemség összes állami bevételeit akkoriban hatszázezer forintra becsülték ! Ebből a nyomorúságos összegből kellett az egyre fokozódó állami kiadásokat és az udvartartás költségeit fedezni. Nikola népszerűsége rohamosan hanyatlani kezdett. Néhány szókimondó vajda, akit a fejedelem balkáni módon akart elnémítani, külföldre menekült és dühös rágalmak záporát zúdította Cettinye felé. A fejedelem, hogy kitérjen az elkerülhetetlen adóemelések ódiuma elől, alkotmányt adott népének. Az alkotmányos élet Montenegróban is odavezetett, ahová eddigelé minden szláv államban : a pártok irtó hadjáratához, összeesküvésekhez és államcsinyekhez. A fejedelem Olaszországtól várta a gazdasági megváltást. Olasz tőkepénzesek segítségével behozta az állami dohánymonopóliumot és sokféle gazdasági előnyt biztosított az olaszoknak. Az élelmes idegenek inváziója kimondhatatlanul felháborította a népet. Minden egyes montenegrói munkakerülőből egy-egy Petur bán lett, aki mosdatlan szájjal szidta a «külhoniak hálójába került» fejedelmet. A dinasztia tekintélyének lejáratásához nagyban hozzájárult a gőgös és különcmodorú Daniló trónörökös is.

Ilyen volt a Petrovics-Nyegus-dinasztia helyzete, mikor bekövetkezett Bosznia és Hercegovina annexiója.

Az éleseszű és elszánt Nikola rögtön megragadta az alkalmat, hogy visszahódítsa veszendő népszerűségét. Egyszerre kitünt, hogy minden bajnak, nyomorúságnak a gyülölt «svába» az oka. A lobbanékony crnagorcok ezt rögtön elhitték és megértették. Ami gyülölet és elégedetlenscg forrongott a kis országban, az ízzó lávafolyamként törtet Ausztria felé. Egész Montenegró most megint talpig fegyverben áll. Régi hősi énekek akkordjai visszhangzanak a hegyekben és az ifjúság megmámorosodott régi nemzeti dicsőségétől. Senki sem beszél most a fejedelem gyanus pénzmanipulációiról, az olaszok arcátlanságáról, a dohánymonopóliumról és Daniló herceg izetlenkedéseiről. Mindenki a nemes montenegrói faj történelmi küldetéséről beszél, szaval és dalol.

Kétségtelen, hogy az egész agitációt maga a fejedelem irányítja és kétségtelen, hogy a furfangos Nikola ezúttal is tudja, mit akar. Nikola igen jól ismeri a nagy aránytalanságot, mely az ő országának és a szomszéd monarchiának erőforrásai között van. Ő azt is tudja, hogy a mai montenegrói nép többé nem az, mely valamikor ellenséges hadseregeket semmisített meg. Harminc esztendő alatt új nemzetség nőtt fel, mely nem kalandos vitézek, hanem szántó-vető kisparasztok módjára nevelkedett és mely a fegyvert csak férfias dísznek viselte, de nem igen használta. A féktelen gárda-önérzet megvan még a crnagorcokban, de apáik edzettsége és félelmetes gyakorlottsága a tömeges emberölés művészetében nincs meg bennük. Kitünő katonai anyag, egészben azonban csak népfölkelők. A fejedelem azt is tudja, hogy egy modernül felszerelt és fegyelmezett hadsereg egészen más segédeszközök

felett rendelkezik, mint a régi jó idők török hadseregei, amelyeknek vezérei különös előszeretettel lepették meg magukat álmukban.

Mindazonáltal nincs kizárva, hogy a biztos vereség tudatában is belemegy a hadi kalandba, ha dinasztiájának érdeke úgy kívánja. Ilyen eset pedig könnyű szerrel elképzelhető. A háború mindig jó levezető csatornája volt a belső elégedetlenségnek. Néhányezer montenegrói otthagyná ugyan a fogát, de Nikola nem az az ember, aki ilyesmin megakadna. Az óriás túlerővel szemben folytatott guerilla-háború, ha Montenegró legyőzetésével végződnék is, alkalmat ad újabb hőstettekre és újabb legendákra és friss babért fon a fejedelem őszülő feje körül. A dinasztia exisztenciáját semmiképp sem veszélyeztetné, arról majd gondoskodnék az orosz és az olasz rokonsággal élén az úgynevezett európai koncert. Az pedig egészen bizonyos, hogy az izgága néppel megrakott kopár hegyeket még a győztes ellenfél sem óhajtja elvenni.

A fejedelem ezt tudja és számít rá, hogy Bécsben is tudják. Bécsnek ma nagyobb érdeke, hogy kerülje a háborút, mint Montenegrónak, és lehet, hogy Bécs hajlandó ezt a körülményt honorálni. Ha a honorárium olyan lesz, hogy Montenegrónak haszna lesz belőle, akkor a fejedelem könnyű szerrel le fogja csendesíteni a felizgatott hegyi sasokat, és újból, mint a szerbség hatalmának öregbítője fogja magát ünnepeltetni.

(1908.)

ATHOS, PORTHOS, ARAMIS

— A TEGNAP HŐSEI —

1.

A három széphangzású név, amelyet cikkem fölé írtam, a nagymamák korában visszhangra talált minden «nyájas olvasó» szívében. Három regényhős neve volt, a nevek Öreg Dumas *Három Testőre* révén világhírre tettek szert.

A nyolcvanas években három magyar úriember adoptálta e neveket és bizony mondom, volt hármukban annyi szellem, mint a Dumas *mousquetaire*-jeiben. Annyi tehetséggel, amennyi beléjük szorult, egy új császárságot lehetett volna alapítani, esetleg meg lehetett volna buktatni egy régi királyságot. Talán csak a magyar sors, a vidékiesség átka, amely akkor még rá borult az egész országra, volt oka annak, hogy ragyogó képességeikhez méltó pályát egyikük futott csak meg.

A magyar Athos, Porthos és Aramis : Szemere Attila, Thallóczy Lajos és Pulszky Károly.

Talán akad még krónikás, aki megrajzolja arcképüket, én csak egypár epizódot akarok papírra vetni, amely jellemzi őket is, némileg a kort is, amelyben éltek.

2.

Szemere Attila fia volt a 49-es miniszterelnöknek, Szemere Bertalannak. A párizsi emigrációban született. Délceg megjelenésű, szikrázóan elmés és miként az emigráns-csemeték általában : kissé kalandos hajlamú ember volt. Nem igen ismertünk nála érdekesebb és mulatságosabb embert. Születésénél és tehetségénél fogva arra érzett magában hivatást, hogy a nemzet vezérei közt szerepeljen, az ő bohém vére azonban eleve elgáncsolta nagyratörő terveit. Ezt ő maga is tudta és ezért maró szárkázmusza mögött a csonkaszárnyú sas melanchóliája lappangott.

A pénzt, amit örökölt, arra használta, hogy körülutazza a világot. Különösen a távoli Kelet, India, Kína és Japán vonzották. Később, mikor pénz nélkül hazajött, újságíró, majd országgyűlési képviselő lett, — mi más is lehetett volna ?

Fényűző életet élt, akár egy renaissance-fejedelem, olykor százezrei voltak, gyakran üres volt a zsebe, de azért mindig nagyúr maradt. Nem szabad elfelejtenünk, hogy abban az aligmult korban a jó nevelés követelménye volt a pénz megvetése. Aki számolni tudott vagy pláne takarékos ember hírében állott, azt nem is tekintették igazi gentlemannek.

Megtörtént egyszer, hogy Szemere Attila, aki éppen a sovány esztendők időszakát élte, reggeltől-estig kétségbeesett szívóssággal szaladgált pénz után. Nagynehezen sikerült is kapnia. Este vacsorát adott jóbarátai számára, ahol minden teríték mellett egy-egy

porcellánvödörbe ültetett szőlőtő állott, telve pompás fürtökkel. Minden vödörhöz egy-egy ezüst olló volt mellékelve, hogy legyen mivel felaprózni a szőlőt. Notandum est: ez február havában történt. Most már tudták a jóbarátok, mire kellett olyan sürgősen a pénz.

3.

Thallóczy Lajos kiváló történettudós volt, később a Tudományos Akadémia tagja lett. A közös kormány szolgálatába lépett és mint Kállay Béni kedvenc tanítványa balkáni specialistává képezte ki magát. Szép karriert csinált, az uralkodóház családi levéltárának igazgatója és titkos tanácsos lett. Midőn váratlanul meghalt, a központi hatalmak által meghódított Szerbia kormányzója volt.

Pulszky Károlytól hallottam, hogy Thallóczy gyors előremenetelét elsősorban albániai viselt dolgainak köszönhette. A kevés európai emberek egyike volt, akik tökéletesen megtanulták az albán nyelvet. A bosnyák okkupáció idején mint a monarchia titkos emiszáriusa azon fáradozott, hogy a katolikus albántörzseket a montenegróiak ellen uszítsa. A fekete hegyek sasai ugyanis hajlandóságot mutattak, hogy megsegítsék a bosnyákokat és azért nem ártott, hogy otthon, illetőleg az albán határon, foglalkoztatják őket. Thallóczy akkoriban mint ferencrendi barát élt az albánok közt. A suba alatti küzdelemnek, amely közte és némely orosz emiszáriusok közt folyt, az volt egyik epizódja, hogy Thallóczy tüdőlövést kapott, amelyből hosszabb betegeskedés után szerencsésen

fölépült, az orosz főemiszárius pedig fejlövést kapott, amelyből sohasem épült föl többet.

Ez a nagyeszű és nagyenergiájú ember, aki Bécsben jólelkű pátrónusa volt minden rászoruló magyar embernek és minden magyar ügynek, különös kedvét lelte abban, hogy a legcinikusabb álarcban lépjen a nyilvánosság elé. Például: még kegyelmes úr korában is szívesen vette, ha pincérek és hivatalszolgák lengyel zsidónak nézték és mivel kitünően beszélte a *jiddisch* dialektust, egyébként pedig vörös körszakált viselt és igen rosszul öltözködött, ezt az örömöt elég gyakran meg is szerezték neki.

4.

A triumvirátus harmadik tagja Pulszky Károly volt, Charly, ahogyan bizalmasai nevezték. Azt lehetne mondani: annak a kornak előkelőségei csak kivételesen születtek otthon, nagyobb részük azokban az idegen nagyvárosokban látott napvilágot, ahol a 49-es emigráció fészkei voltak. Ha Szemere Párizsban, akkor Pulszky Londonban született.

Fia volt Pulszky Ferencnek, a szabadságharc nagyszerű diplomatájának és publicistájának, aki mint archeológus is világhírre tett szert és akinek karakterisztikus torzképe, Podmaniczky Frigyes báró karikaturája mellett, évtizedeken át dominált a budapesti élclapokban.

A kicsi, szinte leányosan finom és karcsú alakú Charly volt korának talán legzseniálisabb műértője. Az ő igazi birodalma ugyan a renaissance volt, de

azért csodálatos intuicióval igazodott el az összes korok és nemzetek művészetének labirintusában. A zsibárusbolt zugában rozsdásodó, összevissza görbített rézgombolyagban ő megismerte a kincseket érő antik tripust ; az ócska olajmázolmány alatt megsejtette az átfestett prerafaelita műremeket ; olasz kisvárosok zegzugos tömegkvártélyaiban ő lebontatta a közfalakat, hogy rég feledésbe ment termeket rekonstruáljon és halhatatlan szépségű falifestményeket kaparjon ki a mész alól.

Pulszky Károly az állami Esterházy-gyüjtemény igazgatója és egy időben országgyűlési képviselő is volt. Miként negyvennyolc előtt a táblabírói cím, úgy abban az időben a mandátum adott komoly hátteret minden szabad életpályának.

3.

Athos, Porthos és Aramis elhatározták, hogy együtt fognak lakni. Közös lakást bérelnek, vagy még jobb lesz, ha közös költségen egy kis villát építenek maguknak. (Az ilyet hozomra és amortizációra is meg lehet csinálni, mondta Szemere, a triumvirátus pénzügyi kapacitása.) Nekiültek és elkezdtek tervezgetni. Nagyon alapos megbeszélések folytak köztük és arról a kérdésről, hogy a pipázó kandallója fölött gobelin vagy alabástrom-, esetleg színezett márvány-dombormű ékesítse-e a falat, hetekig tartó szenvedélyes viták folytak. Végül az utolsó szögig elkészült a ház. Természetesen papíron. A legjelentéktelenebb részletről sem feledkeztek meg, éppen csak *egy* kérdéssel nem

értek még rá foglalkozni : honnan veszik a pénzt ? De hiszen majd azt is kimódolják valahogyan . . .

Egyik építészbarátjuk elkérte a terveket és lelkiismeretes költségvetést készített az építkezésről és a bútorzatról. A villa, amely időközben gigantikus márványvárrá növekedett, 45,000.000, azaz *negyvenötmillió arany forintba* került volna. Jóval többe, mint akár a pesti Országház, akár a lipótvárosi Bazilika, nem is szólva afféle vityillókról, mint a Villa Albani, vagy a Borghese.

Midőn a három testőr meghallotta ezt a csillagászati számot, vérmérsékletükhöz képest különféle módon reagáltak rá. Thallóczy kacagott, Pulszky elszomorodott, az örök optimista Szemere Attila pedig azt mondta : Majd beszélek bankár-barátaimmal!

Nem építették föl a villájukat, pedig ez lett volna az öt világrész legszebb lakóháza. Éppen abban érvényesült a magyar stílus, hogy sohasem építették föl. A bútorzat inventáriumának egyik darabját azonban mégis beszerezte Pulszky Károly. Egypár gyertyára való sapka volt, antik csipkéből. Egyik párizsi antikvárnál vette, párját ötszáz jó frankért.

6.

Akkoriban jóformán senkinek sem volt pénze az országban. Akinek a szabályt megdöntő módon mégis találkozott ilyesmi a zsebében, az sietve eldobálta, mintha undorodnék tőle. Ez különben már a magyar középosztály pusztulásának fejezetébe tartozik.

A Szemere vagyonát megdézsmálta valami gyám. Attila úr ezért igen megneheztelt rá, bár sohasem jutott eszébe, hogy büntető följelentést is tehetne az öreg ellen. A Pulszkyak dominiuma a szabadságharc után addig volt a bécsi kormány kezén, míg a fejedelmi szécsényi kastély a kéményig elmerült az adósságokban. Pénz tehát nem volt.

Athos, Porthos és Aramis akkoriban, pénzbajaik enyhítése céljából, közös uzsorás ügynököt tartottak, annak ugyan magának sem volt pénze, hallomás szerint azonban olykor tudott volna szerezni. *Fiatal Kasztlnak* hívták és fia volt az *öreg Kasztlnak*. Az öreg a maga idejében hirhedett pesti pióca volt, de a fáma szerint belepusztult abba a szerencsétlen rögeszméjébe, hogy ki akarta uzsorázni a három testőrt. Ugyancsak a fáma szerint a halálos ágyán a három jóbarátra hagyta fiát, azok vállalták is, aminek az lett a következménye, hogy a fiatal Kasztl abbahagyta a szolíd uzsorás életét és gavalléros lumpéletre adta magát. Az orfeumban és a kávéházban rendesen a szomszédasztalnál ült, ha pedig fizetésre került a dolog, akkor a három testőrök asztala felé bökött, jelezvén, hogy szomszédban rejlik az elégtétel.

A fiatal Kasztl azzal igyekezett magát hasznosítani, hogy pontos rováson tartotta a különböző váltóesedékességi terminusokat; ilyen kritikus napokon beloholta a várost és nem nyugodott, míg rendbe nem hozta az összes prolongálásokat.

Váltózsiránsok dolgában akkoriban nem igen jöttek zavarba az emberek, hiszen a jótállást úgy kérték és adták egymásnak az utcán, mint ma a szivartüzet. Akkor történt meg az az eset is, hogy valaki a Nemzeti

Színház társalgójában egyik kitünő művésznőhöz lépett és papírlapot meg írótollat tett eléje.

— Nem, — tiltakozott ő nagysága, — százszor megmondtam már : senki fiának nem írok alá több szabadjegykérvényt !

— Ez nem szabadjegykérvény, hanem váltó — világosították föl.

— Ja, az más ! — és odakanyarította nevét a bélyeges blankettára.

7.

A krónika följegyezte, hogy a fiatal Kasztl megjelent egyik hónap elsején az öregúrnál, Pulszky Ferencnél, és különböző aláírandó ürlapokat rakott eléje az asztalra. A méltóságos úrnak azonban ezúttal valami pedáns rohama lehetett, mert orrára tette a cvikkert és mindenáron tudni akarta, miféle váltókról van itt szó.

— Hát ez a kétszázforintos micsoda ? — rivalt rá Kasztlra.

— Ezt a váltót Szemere Attila úrnak zsirálja a méltóságos úr.

Nahát ez több volt a soknál ! A méltóságos úr az asztalra csapott :

— Nem fogom aláírni ! Hogy jutok én hozzá ? Hiszen nem is ismerem azt a Szemere Attilát !

— Nem baj, — vélekedett az ügynök, — ő sem ismeri a méltóságos úrat és mégis negyvenezer forintig zsirál méltóságodnak.

Erre aztán az öregúr nem szólt többet, hanem mérgesen odarajzolta a nevét.

8.

Miként Napoleon granátosa a marsallbotról álmodott, úgy a nyolcvanas és kilencvenes évek ifjúságának is volt egy kedves álomképe : szétrobbantani a montekarlói bankot ! Nemcsak a haszon, hanem a dicsőség kedvéért is, mert hiszen akinek sikerülni fog, arról hősköltemények et fognak zengedezni a riporterek.

A mi triumvirátusunk is foglalkozott a gondolattal, de komolyabban, mint a többi szélkakas, mondhatnám tudományos alapon. Volt egy rulettbankhoz való fölszerelésük, azt egész télen át üzemben tartották. Hozomra játszottak milliós differenciák mellett, az eredményt mindig gondosan följegyezték. Igy aztán ellenmondást nem tűrő bizonyossággal kitünt, hogy abban a szeszélyes útban, amelyet a körbe vágtató szerencsegolyó a piros-fekete mezőkön megtesz, igenis van logika és rendszer. Most már tovább lehetett menni egy lépéssel és matematikai alapon ki lehetett számítani : hogyan kényszeríthetjük szolgálatunkba az úgynevezett véletlent.

Szóval : kitaláltak egy rendszert és a szisztémájuk csalhatatlan volt, ami abból is kitetszett, hogy most már minden héten annyiszor robbantották föl a saját rulett-bankjukat, ahányszor akarták.

Kora tavasszal egyikük elutazott Montekarlóba, tárcájában mindazzal a pénzzel, amit hárman csak föl tudtak hajszolni. Az eredmény lesujtó volt, négy nap mulva már távirat érkezett : «Semmim sem maradt, küldjetek útipénzt». Rákövetkező és harmadik tavaszon hasonló dolgok történtek az azúros tengerparton.

A rendszer, amely Budapesten kifogástalanul bevált, odalenn mindig csütörtököt mondott.

— Valamit kellene csinálnunk, nehogy minden pénzünk Montekarlóba vándoroljon — indítványozta az egyik.

A másiknak, nem tudni melyiknek a három közül, volt egy kitünő ötlete :

— Legjobb lesz, ha leutazunk és nyilvánosan fölpofozzuk a játékbank igazgatóját.

— És az mitől jó ?

— Ilyen botrány után örök időkre kitiltanának minket a monakói fejedelemség területéről és ez lenne egyetlen módja annak, hogy megmaradjon a pénzünk.

Az ige azonban nem öltött testet és ezt sajnálni lehet, mert ha elcsattan a pofon, nagy öröm lett volna Európában, de talán Amerikában is.

9.

Kasztlnak, a triumvirátus állandóan szerződtetett uzsora-ügynökének, néhanapján mégis sikerült egy kis kölcsönt közvetítenie. Igaz, hogy készpénzt elvből nem adtak az akkori uzsorás urak, inkább csak *árut*, amit aztán Kasztlnak kellett pénzzé tennie.

Tehát sikerült kölcsönt közvetítenie. Az áru Pozsonyból jött úgynevezett *cülnin*, a Dunán úsztatva. Különböző okokból kívánatos lett volna, ha sikerül az üzletet gyorsan, lehetőleg azonnal lebonyolítani és a fiatalok kimentek a pesti Vámházhoz és ott

várták növekedő türelmetlenséggel a cülnit. Este felé megjött. Impozáns nagy hajó volt. Kasztl a hajó orrán állott, büszkén, mint Nelson admirális és a kalapját lengette. Végre, hosszú cihelődés után kikötött. Athos a hajóra rohant.

— Miféle áru ? — kérdezte izgatottan.

— Jó áru, nagyon jó áru ! — nyugtatta meg az ügynök.

A cülnin néhány száz új fakoporsó volt. És így egy időre a halottakat is bevonták hitelügyleteikbe.

10.

A triumvirátus egyik-másik tagja sűrűn mutatkozott Kasztl társaságában a Rózner-kávéházban. Hogy hol volt a Rózner ? Ti fiatalok nem tudtok semmit a világon ! Tehát a Rózner ott volt a Károly-kaszárnya sarkán, szemben a luteránus templommal. Este női zenekar játszott a Róznerban, ami az arany- és a talmi-ifjúság némely tagját odavonzotta, nappal azonban egész szolid hely volt, akkor vén uzsorások ültek a márványasztalok körül, kapucinerezve, tártlizva és a gavallér-váltókat kínálgatva egymásnak.

A fiatal urak tehát odajártak, nem mintha pénzt remélhettek volna az uzsorásoktól — az ő hitelük éppen akkor fenékig kimerült, — de hát jól esett messziről is látniok a huszonöt percentes oroszlánokat. A párizsi Maximba és az ostendei kaszinóba is elmennek az emberek szép nőket nézni, még ha a vagyoni viszonyaik nem is engedik meg nekik, hogy közelebbről is tiszteljék a szóban forgó nőket.

Egyszer, amint ott ülnek, Kasztl hirtelen lerántja kalapját egy savanyúképű vén ember előtt.

— Tetszik látni azt az öreget ? Ő a híres Deutsch ! Legalább is egy millióig áll.

Athos rendületlenül optimista volt és odaszólt Kasztlnak :

— Maga kérhetne nekem ezer pengőt !

Kasztl keserű mosollyal legyintett. De valahogyan ő is már az urak bohém filozófiájának hatása alá kerülhetett, mert hirtelen fölkelt és azt mondta :

— Mért ne kérjek ? Igenis kérek ! Mert mi történhetik velem ? Legföljebb nem ad !

És már ott is ült az öreg Deutsch asztalánál.

— Deutsch úr, jó üzletet ajánlhatok. Ezer forintot lehetne elhelyezni gavallérváltóban. Biztos pénz, jó kamat !

— Ki az illető ? — kérdezte Deutsch látható bizalmatlansággal.

— Nagyságos Szemere úr.

— Der Ottila? — szörnyülködött Deutsch németül.

— Igen, ő !

Mi történt ekkor? Deutsch úr úgy látta, hogy ez a *nimand*, ez az incifinci kis ügynök ugratni merészli őt, a komoly tőkepénzest. Annyira dühbe jött, hogy szó nélkül pofon legyintette Kasztlt.

És Kasztl ? Az ügynök sem szólt semmit, hanem fölkelt és hideg arccal visszaült ügyfelei asztalához. Csak nagysokára fakadt ki keserű hangon :

— Na mondhatom : sokra vitték az urak !

11.

Életük expozicióját maguk csinálták meg Athos, Porthos és Aramis, jókedvűen, elmésen, könnyű szívvel, — az ember megesküdött volna rá, hogy víg-játék lesz belőle, de aztán jött a titokzatos dramaturg és tragédiára fordította a szellemes komédiát. Mert hiszen mindenféle verőfény és jókedv csak rövid moratórium, amit a sors engedélyez. A triumvirátusnak mind a három tagja tragikus módon halt meg.

Szemere Attila egy napon valami reumás fájdalmat érzett. Nem először életében és ő tudta is a gyógyszerét. Forró fürdőt kell ilyenkor csináltatni és öt percig benne ülni. Bele is ült szegény Attila, de kijönni többé nem tudott, úgy kellett kiemelni, mert öt perc mulva már halott volt. Szívszélhüdést kapott.

Férfikora delén ment el, fiatal felesége mellől, akit nagyon szeretett ; telve volt még életkedvvel és életerővel, fejében még száz terve nyüzsgött. Tervei között volt *egy*, amelyet ma is sajnálok, hogy abbamaradt : meg akarta írni az *igazi Amerikát.* Ő két évig élt Newyorkban, ahol tőkét keresett egy zseniális magyar találmányhoz, — pénzt nem talált, de a találmányát ellopták tőle. Egész kofferra való anyagot hozott magával, az igazi Amerika dokumentumait, és én azt hiszem, Európa egy szenzációs könyvtől esett el.

Mellesleg szólva : ő olyasmit hitt, hogy Amerika soha sem vitte előre egyetlen lépéssel sem az emberiség kultúráját, Amerika sterilis föld, ahol nem termett

még egy eredeti gondolat, — tulajdonképpen egy óriás szivattyúrendszer, amely arra rendezkedett be, hogy fokozatosan kiszívjon Európából minden erőt, pénzt és tehetséget.

*

Thallóczy Lajos vasúti szerencsétlenség áldozata lett. Mint Szerbia kormányzója fölment Bécsbe, hogy részt vegyen Öreg Ferenc József király temetésében, hazamenet kisiklott a vonat, amellyel utazott és ő szörnyet halt ágyában fekve. Élete minden eredménye: hogy a saját szalonkocsijában halt meg.

12.

A legszomorúbb véget rendelte a sors Pulszky Charlynak. 1896-ban a kultuszminisztérium följelentést tett ellene, hogy hűtlenül kezelte az állami pénzt, amelyet rábíztak, hogy képeket vásároljon a Szépművészeti Múzeum számára. Olyan embervadászat indult meg ellene a sajtóban és a képviselőházban, amilyen még a híres magyar vadászterületen is ritkaságszámba ment. Emlékszem : a képviselőházban főleg azt vették zokon, hogy drága pénzen valami Piombo-képet vett. A magyar politikusok szótárában a Piombo szónak akkoriban olyanféle hangzása lett, mint Franciaországban a Panama szónak. A Piombo-kép, amelyért a szegény Pulszkyt annyira támadták, ma a Szépművészeti Múzeum irígyelt büszkesége, valamint a többi kép is, amit hozott, kulturális leltárunk jelentékeny értéke.

Én sohasem értettem meg és ma sem értem, mért kellett szegény Charlynak meghalnia ? Való igaz, hogy ő, bármennyire zaklatták is, nem tudott elszámolni a rábízott pénzzel. Pedig a testvérbátyja, Pulszky Ágost, fölajánlotta a nyilvánosság előtt, hogy az esetleges kárt megfizeti a maga zsebéből.

A kérdés lényege mégis csak az : megérték-e a beszerzett műtárgyak a pénzt, amit rábíztak Pulszkyra ? A kérdés azonban nem is kérdés, mert minden hozzáértő tudja, hogy a magyar állam sohasem csinált még jobb üzletet, mint ez alkalommal.

Tudunk esetekről, midőn az összes hivatalos formaságok szem előtt tartása mellett óriás kárt okoztak az államnak. Pulszky páratlan hasznot szerzett az országnak, mivel azonban nem törődött a formaságokkal, vizsgálati fogságra vetették, kiüldözték a hivatalából és kivándorlásra kényszerítették. Egy ideig bolyongott a nagyvilágban, akkor aztán elúnta a dolgot és a nyilt tengeren, Ausztrália és Dél-Amerika közt, főbelőtte magát. Ujságíró és politikus üldözői *halalit* fuvathattak : a nemes vad terítékre került. Másutt talán üvegharang alatt tartották volna ezt a lángeszű gyermeket, mint Goethe Homunculusát.

(1926.)

MAGYAR SZÍNMŰIRODALOM

Tegnap este a Tudományos Akadémia képestermében megalakult a Magyar Színpadi Szerzők Egyesülete. Körülbelül harmincan voltak csak jelen írók. Szerény keretben, a vérmes reményeket eleve is lefokozva, eszközeik hiányos voltát elismerve és erejük fogyatékos voltát hangoztatva, láttak hozzá a szervezkedéshez. Mikor azonban az értekezlet véget ért, egyszerre tüzesen és lelkesen, a mi kétkedő és keserves fővárosi íróinknál szinte páratlan formában, tört ki egy gondolat. Ugyanaz a gondolat, mely ma ezer fővárosi és tízezer vidéki magyar embert nyugtalanít, mely régóta a fejünk fölött lebeg és melyet magam is érintettem a Petőfi-Társaság nagygyűlésén: a magyar színpadnak az idegen járom alól való felszabadításának gondolata.

Tudom, most sokan szánakozva mosolyognak. Nem bánom, mosolyogjunk, de beszéljünk a dologról!

Azt mondják, hallom: Tessék a magyar szerzőknek jobb darabot írni, mint írnak a külföldiek, és meglesz az emancipáció. Ezt már gyakran hallottam és aki mondta, mindig udvariasan hozzátette: A jelenlévő szerző persze kivétel. Nem kivétel, mert mi bizony együttvéve sem tudunk olyan színdarabot írni, mint Dumas, Gorkij, Hauptmann. De a tudósaink se tarta-

nak ott, ahol Spencer, Mommsen, Pasteur. A technikusaink kisebbek Edisonnál. Olyan zeneszerzőnk sohasem volt, mint Wagner, vagy Verdi. Mednyánszkynál ismerünk nagyobb külföldi festőket. A Times nagyobb lap, mint a Magyar Hírlap és képviselőházunk szellemi színvonalát éppoly kevéssé lehet összehasonlítani az angol parlamentével, miként kereskedőinket és iparosainkat nem lehet a németekkel. Egy szegény, elmaradt és gyönge nemzet munkásai vagyunk valamennyien és a mi gyöngeségünk, a színműíróé éppúgy, mint az öné, tisztelt olvasó, a magyar nemzet gyöngesége.

Csudálatos és feltűnő dolog azonban, hogy míg anyagi és szellemi közéletünk minden terén a kezdetlegesebb hazai termelés nélkülözhetetlenné tudta magát tenni a fejlettebb külföldi mellett is, addig Katona, Madách és Szigligeti örökéből ma az idegen import lerakodóhelye lett. És szinte gyanús dolog, hogy míg nyilvános életünk minden terén ma erős és gyakran türelmetlen nemzeti érzés az úr, addig első kultúrintézeteinket védelem nélkül kiszolgáltatjuk az idegen szellemnek és erkölcsnek.

Eszembe jut, hogy a világ leghatalmasabb nemzete, a német, valaha hasonló, csakhogy még nyomorultabb kulturális rabságban senyvedett. A német szalónban, színházban és könyvtárban a francia nyelv uralkodott. Nemzeti íróikat, az előkelő német sznobok bárdolatlan, együgyű és unalmas tuskóknak tartották, kik sohasem fognak megmérkőzhetni a gall elegánciával, a gall elmésséggel és formaérzékkel. Egy Lessingnek kellett születnie, hogy kiragadja nemzetét az idegenimádás fanatizmusából. Goethe, Schiller azután végleg

eltiporták a francia hegemóniát. Lessingék nemzették az új német irodalmat. A német irodalom nemzette a németség öntudatát.

Tudom, min mosolyognak most : Lessing, Goethe, Schiller ! Oh igen, köztünk nincs ilyen. De talán jönni fog, legalább jönnie kell. Mi pedig addig is egyengessük az útját, azzal a hittel, mely hegyeket tud kimozgatni a helyükből. Mert tudjuk, hogy oly nemzet életében, mely nem akar lemondani önmagáról, egy idegen kultúra legfényesebb és legfejlettebb termékei sem pótolhatják a nemzeti kultúra kezdetleges és szegényes termékeit.

Miféle eszközökkel kívánjuk elérni a célt? Fölösleges a megbotránkozás: sem szellemi védvámot, sem cenzúrát nem kívánunk. Egyáltalában nem kérünk védelmet az idegen verseny ellen. Jöjjön be Dumas, Hauptmann. Hozzák be a klasszikus francia pezsgőt és a nemes rajnait. A mi magyar csigerünknek mindig akad még barátja. Nem kérünk védelmet a hatalmas versenytársak ellen, de kérjük az államhatalmat, a sajtót és a közönséget, védje meg önmagát és védjen meg bennünket a tisztességtelen verseny ellen, mely a művészet vignettája alatt mérges kotyvalékot mér.

A propaganda eszközeit mérlegelvén, megemlékeztem a magyar irodalmi színház tervéről. Egyik napilap ilyen megjegyzéssel fogadta a tervet : «Azt az üzleti versenyt, mely a színházak közt kifejlődött, vajmi nehéz lesz megszüntetni akként, hogy még egy színházat építünk.»

A szóbanforgó színház tervezői azonban nem is akarnak segíteni a színházak baján, őket az irodalom

nagy baja érdekli csupán. Nem kívánják szaporítani a fölös számmal fennálló vállalatokat, hanem olyan intézetet akarnak alapítani, amelyhez hasonló nincs a fővárosban és amelyre kulturális okokból szükség van. A mostani színházak kevés kivétellel üzleti alapon alakultak. Versenyeznek egymással, vad és éhes kapkodással. Részben egyes művészek népszerűségére, részben a nagyközönségnek nuditások és sikamlósságok iránt való előszeretetére támaszkodnak. A helyett, hogy vezetnék a tömeget, a tömeg által vezettetik magukat. A tömeg lélektanának minden ismerője tudja, hogy mit jelent ez. Irodalmi és művészi szempontból a minuendo licitációhoz vezet. Egyes színházaink máris ott tartanak, hogy megszokásból adjuk nekik csak a színház nevet; a valóságban csak mulatók.

Ha egyáltalában még segíthetünk a bajon, azt csak új színház építésével vagy valamely meglévőnek gyökeres átalakításával tehetjük. Szüksége van a fővárosnak oly népies színházra, mely mindenek fölött és mindenek előtt színház, csak másodsorban vállalat. Nem szeretem a külföldről vett példákat, de a párizsi Odéon-ra és a berlini Deutsches Theater-re kell gondolnom. Egy intézetre, ahol nem a pénztári kimutatás, hanem a kritika az úr. Amely nem vezetteti magát a karzat közönsége által, hanem vezetni igyekszik a közönséget. Feladata volna, hogy magához vonzza és szaporítsa a fővárosi közönségnek azt a részét, mely még ma is művészetet és irodalmat keres a színházban. Végső célja annak a bebizonyítása, hogy egészséges, kulturális viszonyok közt az irodalom is — üzlet. Hogy a színház tervét a Nemzeti Színház vezetői érdeklődéssel és örömmel fo-

gadják, az erkölcsi erősségük azoknak, kik az új intézet gondolatában a Nemzeti Színház nagy hagyományainak egyik hajtását látják. Más kérdés, hogy üzleti szempontból jövedelmező lenne-e a terv? Ennek a kérdésnek előzetes eldöntését azonban rábízhatjuk azokra, akik készek rááldozni pénzüket és munkájukat. Aki eleve is letagadja létjogosultságát, az nem hisz a magyar kulturális törekvések jövőjében.

A Magyar Hírlap engem a Petőfi-Társaságban előadott elmefuttatásom alkalmával azzal vádolt, hogy a színházi cenzúrát sürgetem. Azt mondja vezércikkében: «Politikába vág: kutatni, nincs-e abban törvényszerűség, hogy a színházi cenzúra gondolata is azóta támadt fel nálunk, mióta az ultra-liberális Tisza István gróf Magyarország miniszterelnöke?» Nincs benne törvényszerűség. Hogy megnyugtassam a kollégát, ünnepies ígéretet teszek, hogy Tisza István gróf, vagy bárki más, aki Magyarországon meg akarná honosítani a színházi cenzúrát, engem is, a leghevesebb ellenzék soraiban találna. A Petőfi-Társaságban ezeket mondtam: «Üdvös volna, ha az államhatalom élne felügyeleti jogával ama színházaknál, melyek állami segítségben részesülnek, és itt elsősorban a szubvencionált vidéki színpadokra gondolok.» Ez nem cenzúra. Az államnak nincs ma olyan felügyeleti joga, mely hasonlatos volna a cenzúrához, de igenis, megvan az a joga, hogy közpénzekből csak olyan színházat segítsen, mely a *művészet* szolgálatában áll. Ha egy vidéki igazgató léhaságok és trágárságok segítségével akar boldogulni, ám tegye a maga szakállára, de ne az ország pénzén.

Azt is mondtam: «A cenzúra szó gyűlöletes, de ha a magyar államnak megvan a joga, hogy nyilvános helyeken őrködjék a köztisztesség fölött, akkor nem tudom belátni, miért szabad fényesen földíszített termekben, ezerszámra menő közönség jelenlétében, a tisztességet és vele a művészetet estéről-estére pellengérre állítani.»

Az államhatalom előzetes cenzúra nélkül is őrködhetik a tisztesség fölött. El tudom képzelni, hogy a közerkölcsiség durva megsértésére vonatkozó bűnfenyítő intézkedések kiterjesztetnek a színházakra. Ha egy nő földszintes lakásának ablakában hiányos öltözetben jelenik meg, a rendőr följelenti és megbüntetik. Ez kihágás. Ha ugyanaz a nő levetkőzik a színpadon, akkor az művészet? Ha az ügyészség vagy egyik magánfél följelentésére bíróság elé idézzük az igazgatót, ki szemérmetlenségek elkövetésére és trágárságok elmondására kényszeríti művészeit, azzal nem esnék rés az alkotmány sáncain és a kormány hatalma sem növekednék meg vele.

Nem szeretném, ha ezekután valaki oly prüdériával vádolna, amelyből egy mákszemnyi sincs bennünk. Mi tudjuk, hogy a szenny, melyet egy Dosztojevszkij vagy egy Gorkij bemutat, tisztít; tudjuk, hogy Tizián meztelensége fölemel, tudjuk, hogy érzékiség nélkül nincs művészet. Tizián, az ó- és újkor összes klasszikusai és a papírliberalizmus összes jelszavai azonban nem szolgálhatnak mentségéül annak az import-irodalomnak, mely ma úr a mi színpadjainkon. Ez nem az igazság, nem a klasszikus mezítelenség és nem a művészi érzékiség, — ez romlottság, szemérmetlenség és mocsok. Ez ellen az irány ellen fogunk

küzdeni és száz szimptoma meggyőz róla, hogy a kérdés megérett és hogy csatlakozni fognak hozzánk mindazok, akik egyrészről tudják, hogy milyen óriás nevelő hatása van a színpadnak és másrészről azt vallják, hogy a jövő Magyarországnak tiszta erkölcsű és ép gerincű nemzetségre van szüksége.

(1904.)

SZÉCHENYI ISTVÁN ÉS A MAGYARSÁG KULTÚRÁLIS FÖLÉNYE

A tömeglélek nagy rázkódásai, melyekkel Európa térképének erőszakos átalakítása járt, a magyarság gondolatvilágában egy axiomaszerű tételt vetettek felszínre, amelyből sokan vígaszt merítenek a borús jelenre és reménységet keresnek egy derűsebb jövőre nézve. A tétel olyképpen szól, hogy kezdetleges kultúrájú népek nem képesek arra, hogy tartósan elnyomjanak oly idegen fajokat, amelyek már a művelődés magasabb fokán állanak. Ezzel kapcsolatban a magyarság kulturális fölényéről szóló jelige, a politika és a sajtó révén, beleszürődött a köztudatba és máris némi irányító hatással van egyes körök gondolkodására. A dolog érthető. Ha a népben csökken a fizikai fegyverek erejébe vetett hit, akkor növekedni fog a szellemi fegyverekbe vetett bizalom.

Az ilyen jelszó, mint a magyarság kulturális fölényéről szóló, a köz szempontjából hasznos lehet, ha egy igazság népszerűsítésére és a nemzet önbizalmának fokozására szolgál, — de kártékony is lehet, ha egy féligazságot, vagy egy föltételes igazságot fegyverez föl az axioma egész és föltétlen tekintélyével. Mert ez esetben hamis bálványképet állít és elősegíti annak a fatalista felfogásnak meggyökeresedését, hogy a nemzet boldogulásának föltételei magasabbrendű, titokzatos hatalmak kezében vannak letéve, amely hatal-

mak — a mi különösebb hozzájárulásunk nélkül is — bizonyos időn belül el fogják végezni a maguk üdvös munkáját.

Azért talán nem végzünk teljesen hiábavaló munkát, ha érdeklődünk, hogy gróf Széchenyi István miként vélekedett a súlyról, mely a művelődést a nemzet erőforrásai közt megilleti és ha tisztába iparkodunk jönni azzal, hogy az ő megállapításai mennyiben illenek a magyarság mai helyzetére.

Az Inferno utasa Vergilius szellemének kalauzolására bízta magát ; mi pedig nem választhatunk jobb útmutatót Széchenyi szelleménél, mert ő minden magyar publicistánál ékesebb és avatottabb formában foglalkozik a kérdéssel és mindenkinél szenvedélyesebben hitt a «kiművelt emberi agyvelő» nemzetboldogító hatalmában.

Az ő hitében osztoztak kortársai is és ez a hit vezetett a Magyar Tudományos Akadémia alapításához. Az alapítók nagyszabású szellemi fegyvergyárat akartak állítani, ahol (a politikai és társadalmi viszonyok zajától távol — az eredeti terv szerint : az élet gondjaitól is mentesen) a művelődés fegyvereit kovácsolják a nemzet számára.

A nemes nyersanyagot, amelyből a magyar tudomány fellegvára épült, megismerhetjük Széchenyi kimeríthetetlen gondolatbányáiban.

A Hitel-ben ezt mondja :

«Ha az országok s nemzetek előmenetelét, virágzását, vagy viszont azok hátramaradását és hervadását tekintjük, s mindazon okokat kifejteni iparkodunk, melyek növésüket előmozdították, vagy hátráltatták, s mily lépcsőkön emelkedtek fel, vagy süllyedtek le :

úgy fogjuk találni, — ámbár a sorsnak s vak szerencsének is nagy befolyása van — hogy legtöbbnyire fölemelkedésük oka az egészséges agyvelő és a tudományok szoros rendszabásai szerint felállított és folytatott intézetek voltak . . .»

Ugyancsak a Hitel-ben írja :

«A tudományos emberfő a nemzet igazi hatalma . . . Nem termékeny lapály, hegyek, ásványok, éghajlat satöbbi teszik a közerőt, hanem az ész, mely azokat józanul használni tudja. Igazibb súly az emberi agyvelőnél nincs. Ennek több vagy kevesebb léte a nemzetek több, vagy kevesebb szerencséje.»

Széchenyi gyakorlatias elméje távol volt attól, hogy a tudományos és irodalmi munkásságban az emberiség valamely nemes fényűzését, kiváltságos szellemek öncélú életműködését lássa ; a tudomány őnála a nemzeti élet egyik szerve, mint szerv nem is lehet önálló, értékét megszabja a haszon, melyet a nemzetnek hajt. Közvetlenül a nemzetnek és csak közvetve az emberiségnek, mert hiszen az egyes ember csakis a nemzet közvetítésével szolgálhatja az emberiséget és a művelődés legértékesebb kincseit a nemzeti érzés tűzénél kovácsolták.

A béke és a közömbösség éveiben olykor talán elhalványodott nálunk a művelődés nemzeterősítő hivatásába vetett hit ; történelmi válságok idejében azonban a magyar közvélemény rendesen a maga tudósaiban és költőiben látta a nemzeti gondolat győzhetetlen tartalékseregét.

Akadémiánk történetéből tudjuk, hogy az abszolutizmus éveiben a közvélemény az Akadémiát állította a nemzeti mozgalom élére. Gróf Dessewffy Emil,

az akkori elnök, ezt az áramlatot használta ki nagyszerű eréllyel, hogy otthonhoz juttassa az akadémiát. Sem az akadémiának, sem a háromezer gyüjtőív aláíróinak nem válik szégyenükre, ha megmondjuk, hogy a köveket, amelyekből ez a díszes palota épült, csak kisebb részben a tiszta tudományszeretet, nagyobb részben a tiszta hazaszeretet hordta össze.

Széchenyi szerint tehát a műveltség erő, mégpedig nemzeti erő. Minél több kiművelt agyvelőt számlál egy nemzet, annál nagyobb lesz politikai ereje. A kérdés így végtelenül egyszerűnek és politikai alkalmazása a magyarság jövőjére nézve fölötte biztatónak látszik. Mert kétségtelen, hogy nálunk nagyobbszámú a művelt értelmiség osztálya, mint a velünk versenyző fajok bármelyikénél és így, úgyebár, az is kétségtelen, hogy a létért való küzdelemben előbb-utóbb felül kell kerekednünk.

A Hitel-ben azonban, mintha csak sikra akart volna szállani szavainak könnyelmű magyarázata ellen, így nyilatkozik Széchenyi :

«A nemzetek valódi ereje vadságon, fanatizmuson, vagy tökéletes kiműveltségen épül.»

Tehát kezdetleges kultúrájú népnek is lehet ereje, a műveltség pedig Széchenyi szerint csak akkor erő, ha «tökéletes». Továbbá ezt írja :

«Közép ebben (tudniillik a barbárság és a tökéletes kiműveltség közt) veszedelem nélkül nem lehet, mint nem is lehet károsabb a félszeg felvilágosodásnál és tudománynál. Mi már ősi vadságunk nagy részét, mely Ozmán dühének valaha határt vont, letettük . . . de most, midőn ősi bálványunk megsemmisült, szinte két nemzetiség közt s így igen gyengék vagyunk. S mind-

addig azok is maradunk, míg a felvilágosodás fél útjából ki nem lábolunk s azon pontra nem emelkedünk, melyről minden vadságot és fanatizmust meggyőzhetünk; mint az ordító oroszlánt bátran várja be a jól fegyverzett ember s meggyőzi.»

Eddig Széchenyi.

Ő tehát a felvilágosodás fele útját, a félműveltséget tartja a nemzeti haladás legválságosabb pontjának, mert ekkor leggyöngébb a nemzet. A relativ nagyobb műveltségnek nem felel meg relativ nagyobb nemzeti erő; a félbarbár nem különb az egész barbárnál; sőt ellenkezően: a barbár társadalom erősebb a félműveltnél, mert a barbár még fanatizálható, a félművelt társadalom azonban — éppen lényének felemás voltánál fogva — nagy érzésekre, merész elhatározásokra és fájdalmas áldozatokra képtelen. Azonban úgy a barbárnál, mint a félműveltnél erősebb az igazán művelt nemzet. Ez a Széchenyi jól fegyverzett embere.

Kétségtelen, hogy Széchenyi a maga korabeli magyar társadalmat a félműveltek közé sorozta. Oly nemzetet látott a magyarban, mely már kimerészkedett a barbárság védő őserdejéből, de még nem érkezett el a fejlett műveltség biztos várkastélyába.

A Kelet Népé-ben ezt szokott szókimondásával és plasztikus nyelvén meg is állapítja:

«. . . ha nem akarjuk tagadni — ugymond — bajaink legfőbb oka tán az, hogy nincs hazánkban, mint szokás mondani, elég „gátra való alkalmas legény", de ehelyett inkább csak szónok, irka-firkász, vagy egyedül nagyokat, kicsapongókat tervező van általánosan köztünk és hibázik viszont azon józan és minden

lárma és pompa nélkül tenni s cselekedni tudó osztály, melyből minden hivatalra s minden dologra lehetne találni elég választásra alkalmas egyént . . .»

Visszatérve oda, ahonnan elmélkedve kiindultunk, a magyarság kulturális fölényéről szóló jeligéhez, — abból a nemzeti jövőnkre nézve biztató következtetéseket csak oly esetben szabad levonni, ha haladásunkban már kiláboltunk a félműveltség veszedelmes útszakaszából, ahol a legnagyobb magyar a maga honfitársait találta. Mert hiszen hallottuk tőle : a relatív fölény még nem erő. Ha valóban túl vagyunk a veszedelmen, akkor joggal hivatkozhatunk fajunk kulturális fölényére és oly nyugodtan várhatjuk be a jövőt, amint Széchenyi jól felfegyverzett embere az ordító oroszlánt.

Ha összevetjük háború előtti közviszonyainkat a Széchenyi koráéval, akkor kétségtelen, hogy a nemzet úgy szellemi, mint anyagi téren nagy haladást tett. Bátran mondhatjuk : a háború előtti Magyarország sok tekintetben megvalósította Széchenyi István legmerészebb álmait. Vasúti hálózatunk és gőzhajó-parkunk gazdagabb volt, mint aminőnek a mult század közepén bárki is el tudta volna képzelni ; országunk belekapcsolódott a világforgalomba ; hitelrendszerünk kifejlődött ; gyáriparunk nagy arányokban kezdett terjeszkedni és — hogy a Lánchíd tervezőjének ne legyen oka irígykedni az angolokra, — Budapesten a Dunát ma éppen annyi híd íveli át, mint amennyit Széchenyi ámuló tisztelettel számlált meg Londonban. De «kiművelt agyvelőkben» sem szenvedünk hiányt ; a tudományok és művészetek minden ágában annyi képzett munkásunk van, hogy az újabb magyar publicisztika

inkább a túlprodukción, mint az emberhiányon kesereg. Mi tehát valóban kiláboltunk már a félműveltség veszedelmes hinárából és ha a gondolatmenet helyes, akkor a mi eszes, tanult és világlátott magyar értelmiségünk szükségképpen olyan erőt képvisel, amely szilárd acéltömbbé formálja a nemzetet.

A tapasztalás azonban másra tanított minket. A vezető néprétegek, amelyeket az értelmiség névvel szoktunk megjelölni, más nemzetek hasonló osztályaival összemérve, igen műveltek, de nem jelentettek erőtényezőt a nemzet válságos napjaiban. És ami még szembeszökőbb : a művelt magyarság képe a háború előtt mindazokat a rikító fényfoltokat és sötét árnyékokat mutatta, amelyek egyébként köztudomás szerint csak a félműveltség jellemző szinei.

Talán nem vétek az Akadémia házi géniusza ellen, ha emlékeztetek reá, hogy a háborúelőtti magyar közéletet egyrészről a személyi harcok, másrészről a féktelen demagógia, a magánéletet az önzés és az élvezetek vadászata jellemezték, hogy a politikai életben a pártérdek túlgyakran eltiporta a nemzeti érdeket, hogy a sajtóban a frázis királyi trónon ült és hogy az irodalomban és művészetekben elharapódzott a hitetlenség és a különcködés betegsége. Bár most már elég «gátra való alkalmas legény» találkozott volna az országban, a Széchenyi által oly maró gúnnyal említett szónokok, irka-firkászok és kicsapongókat tervezők nem vesztették el befolyásukat a nemzetre. Növelte a nemzeti ziláltság képét az a körülmény, hogy a felsőbb osztályok egy része közömbösségből, az alsók egy része osztálygyűlöletből, cserben hagyták a nemzeti gondolatot. Ilyen körülmények közt a jövő történetírójának

azt kellene meglepőnek találnia, ha a háborúvesztést nem követi nyomon a megsemmisítő összeomlás.

Mit higgyünk most már ? A legnagyobb magyar volt-e tévedésben, midőn a nemzetek erejét a «kiművelt agyvelők» számarányával mérte meg, vagy talán mi magyarok vagyunk olyan rendkívüli, minden történelmi tapasztalást megszégyenítő kivétel a nemzetek sorában, hogy egyesíteni tudjuk magunkban a művelt és barbár fajok rossz tulajdonságait ?

Forduljunk egyenesen Széchenyihez és tudjuk meg, milyen módon kívánta ő nemzetét fölruházni azzal az erővel, amely szerinte a fölényes műveltségből fakad.

A Kelet népé-ben a nemzetnevelés tárgyáról elmélkedik és egyebek közt így szól :

«. . . a nevelés tárgya mutatkozik nagy nemzeti sakkjátékunk azon vonásának, melynek józan logika szerint minden más vonást alá kellene rendelni . . .»

Később pedig megállapítja, hogy sok bajunk «. . . koránt sem lelki tulajdonunk, vagy értelmi súlyunk híjával, hanem egyedül nevelésünk fonák és mégis oly bonyolódott képéből veszi eredetét ; mert valóban, ha csalni nem akarjuk magunkat : sehol sincs annyi sokat tanult s mégis annyi hasznavehetetlen ember, mint nálunk . . .»

Ez a vékony Ariadne-fonál talán elkalauzol a helyes útra. A passzus egyébként jellemző Széchenyi éleslátására és gyakorlatias gondolkozására. Ő, aki leírta ezt a sort : «Az ész erő s így az ész boldogság», — ő ismer sokat tanult és mégis hasznavehetetlen embereket, tehát ismer művelt embereket, akik a nemzetnek nem erősségei, hanem inkább gyöngeségei.

Széchenyi különbséget tesz az egyéni nevelés és a nemzetnevelés közt ; ő tudja, hogy igenis, lehet valaki egyénileg tanult, sőt tudós ember, aki a mellett a nemzet — és így az egész emberiség — szempontjából hasznavehetetlen ; szerinte Magyarországnak éppen az a baja, hogy itt több az olyanféle ember, mint bárhol másutt. A bajon azzal akar segíteni, hogy fonák nevelési rendszerünk helyébe mást állít és bár erre vonatkozó nézeteit nem fejtette ki részletesebben, kétségtelennek kell tartanunk, hogy az egységes nemzetnevelés elvével foglalkozott.

Ő egyébként a Hitel-ben a «kiművelt agyvelő» mellett a nemzet boldogításának egy másik föltételét is említi.

«Csak magunkban a hiba, — mondja — de egyszersmind magunkban is a feltámadási erő ! A nemzet nagysága mindig csak magában a nemzetben rejtőzik, s ahol már nemzet van, ott annak belső kifejtése mindennek sarkalatja ; hol pedig még nemzet nincs s csak egy kis része privilegiált, nagyrésze pedig pórnép, legislegelső a nemzetesítés.»

A nemzetesítést ő a jobbágyságra vonatkoztatta, de úgy gondolom, nem vétünk Széchenyi szelleme ellen, ha föltesszük róla, hogy követelhette volna oly néprétegek nemzetesítését is, amelyek nem kényszerűségből, hanem szándékosan különítik el magukat a nemzeti közösségtől, legyen bár magatartásuk oka osztálygyűlölet, pártikuláris hajlandóság vagy általános közömbösség.

Ő tehát kétféle módon kívánta gyarapítani a magyarság erejét : neveléssel és nemzetesítéssel, illetve a meglévő nemzeti érzés belső kifejtésével. A nevelés kér-

désének megóvása szerinte a nemzeti sakkjáték első vonása, amelytől az egész játék eredménye függ. A nemzetesítés a legeslegelső dolog ; a nemzet belső kifejtése pedig mindennek sarkalatja. Tehát egyik olyan fontos, mint a másik, egyébként azonban ugyanannak az akciónak különféle hatásairól van szó, az akció maga : a nemzetnevelés.

Széchenyi a nevelés fonák és bonyolódott voltáért nem az iskolát teszi felelőssé, és nekünk, ha tovább akarnók szőni az ő gondolatát, erre még kevesebb okunk volna, mint lehetett neki a maga idejében. Tudjuk : az iskola csak egyik tényezője a nevelésnek. Folytatja azt, amit a család jól-rosszul elindított, a mellett az ifjúság irányításában az iskola állandó versenytársa az élet, amely száz látható és láthatatlan csatornán keresztül csepegteti balzsamát és mérgét az ifjú lelkekbe.

Ha a Széchenyi gondolatköréből kiindulva, nemzetnevelésről beszélünk, nemcsak az ifjúságra, hanem az egész magyar társadalomra kell gondolnunk, amelynek belsejében át kell nevelődnie, ha meg akarja élni a holnapi napfölkeltét.

A nemzetnevelés első feladata Széchenyi szerint : a nemzet belső kifejtése. Tudatossá tenni a magyarság minden tagjában az összetartozás érzését. Ha a legnagyobb magyar szellemében fogjuk fel a nemzeti érzést, akkor ez nem más fajok gyűlöletét és elnyomását, hanem saját véreink szeretetét és fölemelését fogja céljául kitűzni. Ma a nemzeti érzés mint valami magától értetődő ősi örökség, ott szunnyad mindegyikünk lelkében, de mint hatékony erő alig szerepel a közéletben.

A nemzetnevelés feladata, hogy minden magyart képessé és hajlandóvá tegyen a nemzeti munkában való részvételre. Meg kell értetni a nemzet minden tagjával, hogy az egyén csak a nemzet útján érvényesülhet és aki cserben hagyja a nemzetet, cserben hagyja önmagát. Széchenyi szellemében meg kell teremteni a közfelfogást, amely arra kényszerít mindenkit, hogy saját érdekét alárendelje a nemzeti érdeknek.

Bár mindez elsősorban politikai feladatnak látszik, mégis úgy vélem, a tudomány nagy szolgálatot tehet az ügynek, közreműködhetik abban, hogy Széchenyi szavai szerint : egy nemzet megtartassék az emberiségnek, — ha megkeresi és kijelöli az utakat, melyek a cél felé vezetnek ; ha szilárd formába önti a mai magyarság vezető gondolatait, megállapítja a nemzetnevelés irányát, vagy — hogy egy divatos kifejezéssel éljek — ha kultúrprogrammot ad a nemzetnek.

A magyar értelmiség epedve várja az országra boruló sötétségben felcsillanó első fénysugárt. Hiszen tudjuk : a sötétség felidézésében nagy része volt annak az áltudománynak, amely a háború előtt annyira visszaélt a magyarság tudásszomjával és annyi jobb sorsra méltó «kiművelt agyvelőt» idegenített el a nemzettől.

«Csak magunkban a hiba, de egyszersmind magunkban is a feltámadási erő !» — mondja Széchenyi. «A feltámadási erő» valóban csak a kultúrális fölény ereje lehet, de azt meg kell még szereznünk akarattal, munkával, áldozatkészséggel. Ma is igazság még, ami igazság volt, midőn Széchenyi a Garat-ot írta :

«. . . a magyart azon zarándoki önmegtagadás,

azon széplelkű mérséklet, egyedül azon rokonkeblű kölcsönös méltánylat és nemes magatartás mentheti meg a süllyedéstől és vezetheti biztos és dicső nemzeti öbölbe, vagy legalább az ránthatja ki provinciális pangásából, mely szerint, ha a helyett, hogy most egyik a másik ellen agyarkodik . . . és egyik a másikra törekedik tenni a hon hátramaradását . . . ha mindenik . . . nem aggódva azzal, a többi mit művel . . . nem tétovázik jobbra-balra, de kötelességérzetében saját példája által a selejteset is maga után rántja.»

(1922.)

A MACKENSEN-ESET*

* Először németül jelent meg.

Az árulás és a háládatlanság, amellyel magát a Károlyi-kormány Mackensen vezértábornagynak, a magyar országhatárok dicsőséges védőjének, elfogatásával és internálásával beszennyezte, gróf Károlyi Mihály egyéni műve volt. A gróf kemény koponyájába befészkelte magát a rögeszme, hogy bizonyos diplomáciai fogások segítségével ugyanolyan előnyöket biztosíthat Magyarországnak, mint amilyenek a tótok, horvátok és szlovének ölébe hullottak. Ők a tizenkettedik óráig vitézül harcoltak az ántánt ellen, végül azonban mégis szövetségesekké és győztesekké léptették elő őket. Ennek a fogyatékos ítélőképsségű embernek mi sem volt könnyebb, mint hasra feküdni az ántánt előtt, hogy megmentse az elveszett balta nyelét. Ő a politikában úgynevezett Machiavelli volt, persze nagyon korlátolt Machiavelli.

A mai Magyarország igen határozottan megtagadott minden közösséget az árulókkal. Károlyi gróf, akit a magyar bíróságok megbélyegeztek, külföldön bujdosik; a Mackensen-epizód másik két gyászmagyarja, Pogány doktor és Bőhm, akik később a proletárdiktatúra oszlopai lettek, csak nagynehezen ugrottak meg az akasztófa alól. A mai Magyarországot az ilyen emberek erőszakoskodásaiért és ostobaságaiért épp

oly kevéssé lehet felelőssé tenni, mint például Németországot a hajdani spartakusok garázdálkodásáért.

Német földön, ahol a Mackensen-eset érthető módon fölizgatta a lelkeket, többször már fennakadtak azon, hogy a magyar nép milyen egykedvűen vett tudomást a Károlyi-féle gazságról. Egy-két német író megpróbálta, hogy ebből az egykedvűségből általános, a magyar nemzeti jellemre nézve meglehetősen lealázó következtetéseket vonjon le.

Az ilyen következtetéseket azonban óvatosan kell fogadni. Hogy mennyire ajánlatos az óvatosság, az rögtön kitűnik, ha fölvetjük a kérdést : hogyan viselkedtek a Mackensen-hadsereg csapatai vezérük elfogatása alkalmával? A mai napig nagyon is egyoldalúan foglalkoztak a Mackensen-esettel. Csak az eset magyar oldalát szellőztették ; pedig van annak német oldala is.

December 16-án — ezen a napon fogták el a tábornagyot — még tekintélyes német csapategységek állottak magyar földön. Az összes hazatérő csapatoknak, amelyek akkor még Budapesttől délen vagy keleten tartózkodtak, két Németországba vezető út között kellett választaniok : az egyik Budapesten és Bécsen át, a másik Szolnokon és Zsolnán át vezetett ki az országból. Budapesttől a fóti kastély, ahol Mackensent őrizték, alig néhány percnyi, Szolnoktól ötven kilométer távolságban van.

A német katonák előtt természetesen nem volt titok, hogy mi történt a hadvezérükkel. Kérdés most már, hogyan reagáltak az eseményekre? Bizony sehogysem reagáltak.

Hogy megértsük az akkori helyzetet, tudnunk kell, hogy a fóti katonai őrség három tisztből és ötven

vörősőrből alakult. Mivel a vörösek unalmasnak találták a fóti szolgálatot, csak úgy lehetett őket együtt tartani, hogy a legénység felét felváltva Budapestre szabadságolták. Később tizenhat csendőr váltotta fel a vörősőröket.

Tizenhat csendőr! És ugyanakkor a német katonák tízezrei tartózkodtak Fót szomszédságában. A Károlyi-kormány jóformán védtelen volt. Rendszeresen feloszlatta az összes magyar csapatkötelékeket, mert utolsó lehelletéig attól kellett rettegnie, hogy valamelyik jó rendben hazatérő csapat felrúghatná az egész Károlyi-féle köztársaságot. Hogy ennek elejét vegyék, már az országhatáron lefegyverezték a hazatérőket, a kormány ügynökei pedig föllázították a legénységet a tisztikar ellen.

A forradalmi kormány «védereje» a vörösgárdisták hada volt, amely lógósokból, kórházi szimulánsokból és szökött fegyencekből alakult és amely, ha egyáltalában valakinek, akkor a katona- és munkástanácsnak engedelmeskedett.

Ha a németek megőrizték volna hajdani vasfegyelmüknek és harcias szellemüknek akár csak az árnyékát is, akkor egyetlen ezredük bőségesen elegendő lett volna arra, hogy szétverje a vörösöket. Kiszabadíthatták volna vezértábornagyukat, a nyavalyás Károlyi-kormányt pedig, ha kedvük telt volna benne, haditörvényszék elé állíthatták volna, amivel egyébként feledhetetlen szolgálatot tettek volna Magyarországnak.

A németek azonban komoran és mohón vonultak hazafelé. Bár a Károlyi-kormány «elrendelte» az egész Mackensen-sereg internálását, a németek útjokban,

minden ántánt-jegyzék és minden kormányrendelet ellenére, annyi ellenállással sem találkoztak, hogy akár csak egy emberüket is internálták volna. Egy emberüket sem, éppen *csak* a hadvezérüket!

Ha mármost a német csapatoknak dicsőséges marsalljukkal szemben tanúsított magatartását a lovagias hűség ugyanolyan mértékével ítélnők meg, mint aminőt némely német írók a magyarsággal szemben alkalmaztak, vajjon milyen következtetésekre jutnánk?

De hiszen nincs egyetlen épeszű magyar ember, aki kétségbe vonná a német katona ezerszer kipróbált hűségét, lovagiasságát és vitézségét. Csak azért állítottam be *így* a kérdést, hogy ad absurdum vezessem a Magyarországgal szemben emelt vádakat.

A német embertömegek, amelyek akkor keresztül özönlöttek az országon, nem voltak már hadsereg. Csak kiábrándult, elkeseredett, testileg és lelkileg elcsigázott, elvadult emberek voltak.

A magyarok pedig, akiknek városain és falvain keresztül vonultak, hasonló szellemi és erkölcsi állapotban voltak. Minden tekintély ingadozott; a fegyelem köteléke megoldódott; Tisza gróf meggyilkolása elüldözte a komoly elemeket a fórumról; az egész nemzetet szellemileg megbénította a szörnyű légköri nyomás, a nagy vihar előjele, amely később darabokra szakította az országot. Közép-Európa valami hatalmas pánik áldozata volt; a németek nem voltak azokban a napokban hadsereg, a magyarok nem voltak nemzet.

Aki megérti a németek passzív viselkedését a Mackensen-esetben, — és aki akarja, az meg is tudja érteni! — annak meg kell értenie az akkori magyarság viselkedését is. Bizonyos jelekből arra szabad követ-

keztetnünk, hogy maga a vezértábornagy tisztult bölcseséggel ítéli meg az 1918-iki eseményeket. Jó volna, ha ebben a kérdésben általánossá lenne az emberies és megértő felfogás, mert mi magyarok nem igen képzelhetjük el nemzeti jövőnket a nélkül, hogy bele ne vonjuk számításunkba a német nép barátságát, de viszont Németországra nézve sem lehet közömbös a tudat, hogy nagy erkölcsi tőkebefektetésekkel rendelkezik a mi kis országunkban.

(1929.)

FEKETE SZÜRET A BADACSONYON

Párhuzamos barázdákban egyformára vágott, türkizkékre permetezett szőlőtőkék futnak szét a láthatárig, a kicirkalmozott vidék csodálatosképpen mégis olyan regényes, mint a tájkép nagymama zenélőóráján. Aki most látja először a hegyet, az is gyermekkori hangulatokat talál itt, amelyek édes melanchóliával cirógatják a szívét. Ha én a szőlőkben járok, Himfy lantjának pengését hallom ; ha föltekintek a gigantikus hegytetőre, Berzsenyi pátosza mennydörög a lelkembe.

A kihült vulkán fenséges és merész vonalaival úgy emelkedik az opál- és gyöngykagylószínekben remegő tó fölé, mint az erő és a szépség istenszobrának talapzata. A gazdagon tagolt lejtőkön szőlők, fölöttük sötét erdőkoszorú, a fák fölött titáni bazaltoszlopok meredeznek ég felé.

Ez a legszebben fölépített hegy mindazok közül, amelyeket életemben láttam. Különb a palermói Monte Pellegrinónál, amelyről Goethe azt mondta: a világ legszebb hegyfoka. Goethe nem látta a Badacsonyt. Mostanában mind több külföldi fordul meg a Balatonon, egyszer talán eljön az az ember is, akinek még mi magyarok is el fogjuk hinni, hogy a Badacsony a természet szépségének egyik világcsodája.

*

Szüretelnek a Badacsonyon, de senkinek sem telik benne öröme, keserű lé folyik a borprésből. A halál árnyéka borul a verőfényes vidékre. Betege van minden háznak, beteg maga az öreg Badacsony. Reggeltől estig hallani lázas hörgését, kínos köhögését, sziklaarca napról-napra fakóbb és idegenebb lesz; ez már a facies hippocratica. A nagy Pán haldoklik!

Beszéljünk magyarul: a hegy köhögése: robbantó töltények durrogása. Mert évek óta robbantják, darabolják, hordják a Badacsonyt. A haszonlesés rávetette magát, belevágta farkasfogait és ami szépséget nyert a Teremtőtől, azt cafatokban tépi le testéről.

Sziklaormának óriás oszlopai, amelyek aranynál drágább fejedelmi koronaként övezték homlokát, egymásután ledőlnek, a helyükön undok sebhelyek támadnak, százöles fekélyek, vigasztalan kőomlások.

Üzleti nyelven ezt úgy hívják: kitermelik a Badacsony bazaltját. A szőlőbirtokosok úgy szeretik a hegyüket, mint családi pátriárkájukat, ők rémülettel és keserűséggel a szívükben tiltakoznak a szörnyű barbárság ellen. Évek óta kongatják a vészharangot, segítséget kérnek, fűhöz-fához kapkodnak, tanácskoznak, folyamodnak, könyörögnek, de a dinamit konokul és ádázul tovább durrog, a hegy képe napról-napra fogy és torzul: Istennél a kegyelem!

Mikor a részvénytársaság először vetette rá magát prédájára, azzal áltatták a badacsonyiakat, hogy a bányákat a hegy belsejébe fúrják, a Badacsony profilját azonban nem érintik. Mikor már szörnyű módon elrútították, a háborgó lelkek csillapítására kijelöltek egy pontot, hogy azon túl már nem mennek. Most már régen túl vannak azon is, a dúlás vandál lendülettel

folyik tovább és ha egy erős kéz le nem veri a közkereseti sakálhadat a Badacsony testéről, akkor nem is fogják abbahagyni, míg az utolsó bazaltcafatot le nem rágták sziklacsontjairól. És majd marad a dalokban és mondákban gazdag öreg Badacsony király helyén egy undok kő-dög a parton.

És ha valaki kegyelmet kér a halálraítéltnek, akkor szembe találja magával a falvak lakóit, szegény, jó embereket, asszonyokat, gyerekeket, akik munkához és kenyérhez jutottak a bányákban. Lám, a tőke emberszerető: spódiummá őrli fel öregapa csontjait és megengedi, hogy az unokák napszámosmunkát végezzenek mellette.

*

Állítom: ilyen vandál módját a nyerészkedésnek, a nemzeti kincsnek egyesek javára való ilyen kíméletlen elpusztítását, semmiféle kultúrországban nem tűrnék meg. Próbálja meg valaki és csináljon kőbányát a rajnai Loreley-sziklából, vagy hordja le Capri-sziget hegyét, majd meg fogja tanulni, mi a különbség mások közt és miköztünk.

A magántulajdon, a szerzett jog szentségére hivatkoznak azok, akik a Badacsony testéből lakmároznak. Van azonban valami, ami szentebb a magántulajdonnál és minden szerzett jognál: a nemzeti érdek. Ha nemzeti érdekből meg kell védeni a történelmi műemléket saját birtokosának értelmetlensége vagy kapzsisága ellen, akkor hogyan szabad eltűrni, hogy megsemmisítsék az Úristen remekművét, amelynek szépsége közös tulajdona minden magyar embernek?

Tegyük fel, a székesfőváros egynap bérbeadná a budai Halászbástya köveinek kitermelési jogát és a legtöbbet ígérő badacsonyi részvénytársaság, amelyet Esterházy herceg úr tekintélye támogat, kőbányát csinálna Schulek architektúrájából. Nos, ez semmivel sem vadabb gondolat, mint az, ami a Badacsonyon történik. Sőt egészben véve ártatlanabb dolog lenne, mert a Halászbástyát egy eljövendő tisztább kor a régi tervek szerint újból fölépíthetné, de a Badacsonyt senki, csak maga az Úristen tudná restaurálni, ha a kihült vulkánnal megint tüzet hányatna.

Bizony mondom, a cég, amely a badacsonyi bányának a robbanószereket szállítja, büszke lehet patrónjainak pusztító erejére. Azok nemcsak a hegyet zúzzák darabokra, de éreztetik hatásukat az egész művelt emberiséggel, mert szegényebbé teszik a világ szépséginventáriumát, azonkívül sebet ejtenek minden egyes magyar ember jóhírén is, mert ország-világ szemében azt a látszatot keltik, hogy a mi fajtánk nem méltó ennek az istenáldotta országnak természeti kincseire.

De még valamit összezúznak a robbantó töltények: sokunknak azt az öröklött babonás hitét, hogy az arisztokratikus nagybirtok konzervatív érték és valamiféle hivatást teljesít a nemzet szolgálatában. A Badacsony homlokán éktelenkedő sebhelyek nyilvánvalóvá teszik, hogy a nagybirtok üzleti morálja *egy* a banktőkéével: mind a kettő a kémiai sav vakságával és mohóságával kezdi ki és rágja szét azt, ami a közelébe jut. Sőt mégcsak nem is konzervatív, hanem ebben az esetben a konzervatív nemzeti gondolat tagadása.

(1929.)

KISKORÚ TESTVÉREIM

FÉSZEKRAKÁS

Hála Istennek, szaporodnak a madarak a főváros környékén. Télen nagy rajokban járnak az etetőkre az énekesek, főleg a cinegék, tavasszal pedig visszhangoznak a budai hegyek a rigófüttytől. Tavaszi hajnalon az ágyamból hallottam a vadgalambot és a kakukot, az éjszakai hangok közül pedig a fülemüleének annyira megszokott, mint a tücsökcirpelés. Kertünkben feketerigó, pinty és tengelic fészkel, a baromfiudvaron pedig, a verebek hangos megbotránkozására, nyáron is kosztra járnak a pintyek.

Az énekesek hivatalos védelemben részesülnek és ennek már látszik is jó hatása. Megérdemlik a védelmet az agrárius ország részéről, mert mint hernyószedők, lepkevadászok és bogárirtók kedves és olcsó napszámosai a gazdának. Azt hiszem, jó volna, ha a kormány a madárvédelem terén megtenné az utolsó lépést is, megtiltván, hogy a védelemre jogosult hazai énekeseket valaki fogságban tartsa. A kanárit és a többi egzotikust ám zárja kalickába, akinek kedve telik benne ; a hazai énekes azonban legyen szabad, hiszen neki kultúrhivatást kell teljesítenie. Aki elfogja, az végre is bizonyos esztétikai élvezettől és gazdasági haszontól fosztja meg embertársait. Pedig amíg piaci ára lesz az énekes-madárnak, addig mindig akadnak majd madarászok és rabtartók.

Van itt a budai hegyek tövében mindenféle madár. A legjellemzőbb madara a vidéknek a feketerigó; csak a fecske kevés, talán azért, mert kevés a lábasjószág és így kevés a légy. Pedig a fecskefészek az eresz alatt a családi békesség jelképe és ezért mindenképpen kívánatos ékessége a háznak. Odahaza, a délvidéken, azt tartják, hogy a fészekrakó fecske messzire elkerüli az olyan házat, ahol perpatvarban élnek az emberek.

Amióta itt lakunk a magunk kunyhójában, tavaszszal nagyon várjuk a fecskéket. Tavaly meg is jelent egy lakáskereső párocska. Nem házi, hanem füsti fecskék voltak. Először csak egyik keringett az eresz körül és miután jól körülnézte a házat, elhozta a párját is. Egészen úgy viselkedtek, mint a lakásnéző házaspár, megnézték a tető alatt a kombinációba vehető összes helyeket, majd a lugas tetejére telepedtek és csicseregve tanácskoztak. De aztán furcsa ötletük támadt. Hajnalban néhányszor bejöttek a nyitott ablakon keresztül a lakásba, egy nap pedig komolyan készülődni kezdtek, hogy fészket raknak az öltözőszoba függőlámpása fölé . . . Mivel azonban ezt a szobát semmiféle gyalogjáró vagy repülő partájnak nem óhajtjuk átengedni, néhány napig zárva tartottuk az ablakát. Fecskéink azután szerencsét próbáltak a szomszédságban, ott már hordták is az építőanyagot a dohányzó-szobába, de mivel onnan is kitiltották őket, megharagudtak és más vidékre mentek. Abból, hogy mindenáron szobában akartak lakni, arra következtettünk, hogy hideg nyarunk lesz — és a fecskejóslat tavaly be is vált.

Az idén megint szó esett a fecskékről, aztán egy-

szerre, mikor már nem vártuk őket, nagy késéssel megjöttek. Megint füsti fecskék. Ezúttal a tornác famennyezetére vetettek szemet; ezt a helyet már tavaly is föl szerettem volna nekik ajánlani. Rögtön építkezni kezdtek és hamarosan kitűnt, hogy a fecskék, vagy talán csak az én fecskéim, építőművészete korántsem tökéletes. Három különböző helyen fogtak bele a munkába, és mikor a sötét gerendán már ott sárgállott agyagból a fecskeház íves alaprajza, megint abbahagyták az egészet.

Végül megtalálták a nekik való építőtelket a gerenda és a fal összeszögellésében és most már serényen folyt a munka. De így is eltartott majd három hétig. Ezekben a madarakban, hál' Istennek, nincs meg a méhek és a hangyák buta és felbőszítő munkafanatizmusa. Csak korán reggel dolgoznak és késő délután; a nagy hőség idejében csicseregve hűsölnek az árnyékban. Az anyagot a közeli Ördögárokból szállítják. Munkaközben viselkedésük szinte ijesztően intelligens. Az egyik egy darabka agyagot hoz a csőrében. Száz kilométer sebességgel vágtat, magasan a kémények fölött szállva, aztán merész ívben kanyarodva lecsap az eresz alá; ha túlerős a lendülete, akkor megint kiszágult az ablakíven, szűk kört hasít a tornác oszlopa körül és most már fékezve odaszáll a fészekre és munkának lát. Miközben dolgozik, megjön a másik is, hosszú szalmaszállal a csőrében. Ilyenkor mindig szólnak egymáshoz valami moll-hangú, halk csicsergéssel. A szalmahordó, mivel a hely szűk arra, hogy ketten egyszerre dolgozzanak, köszönés után megint kirepül és a szalmaszállal a csőrében megtelepedik rendes pihenőhelyükön, a lugas vasívén.

Két perc mulva a vályogvető elkészült a maga dolgával és átengedi helyét társának. Gyakran megesik, hogy most már a vályogvető ül a lugasra és megvárja, amíg elkészült a szalmahordó. Aztán együtt vágtatnak az Ördögárok felé, boldog izgalmukban sivítva, a saját mesés ügyességükben gyönyörködve.

A füsti fecske azonban nem olyan híres építőművész, mint a házi fecske. Erős, de meglehetősen kócos, fölül egészen nyitott fészket tapaszt a tető alá, míg a házi fecske fölül is bezárja a házat és kerek kis ajtón jár ki-be.

A kész fészket kezdetben csak nappal látogatták a fecskéink, az éjszakát házon kívül töltötték. Mindenesetre azért, mert lakásuk még nedves volt. Néhány arasznyira a fészektől nagy villamoslámpa függ; eleinte megszeppentek, ha hirtelen világítani kezdett a körte, de azután hamar megszokták. Minket, akik lakótársaik vagyunk, ugyancsak megszoktak már. Az első napokban, ha kimentem a tornácra, ijedten surrantak ki fészkükből. Amióta azonban költenek, nemes és mondhatnám megtisztelő bizalmat mutatnak. Most már abba is belenyugodtak, hogy a két családunk közösen használja a kerti lugast.

A baromfiudvar felől, a tető bádogcsatornájában, még egy madárcsalád fészkel: verebek. Az ember lehet akármilyen demokrata, vagy bohém, azért nem nézheti rosszaló fejcsóválás nélkül ezeknek a züllött háztartását. Fészküket a vízlevezető csatorna közepébe rakták, alkalmasint abban bizakodva, hogy az idén talán nem lesz nagy eső. És amilyen szerencséje van az ilyen népségnek, nem is volt mindaddig, amíg szárnyra nem keltek kicsinyeik. Hihetetlen lármás és

veszekedő nép, olykor úgy összeverekszik a család, hogy egymást tépázva végiggurulnak a háztetőn. Olykor órákon át ott ülnek az akácfa tetején és felbőszítő makacssággal kiáltoznak valamit egymás szemébe. A baromfiudvaron valamennyien úgy elhíztak, hogy repülésük már csak nehézkes vergődés. Nem is szeretnek repülni; a legnagyobb élvezetük, ha az udvar porában hempereghetnek. Fecskéink, mint két fekete zománcos ékkő, némán ott ülnek a lugas vasrúdján és tudomást se vesznek róluk. És jellemző, nem annyira a madarakra, mint inkább az emberekre, hogy a fecskékről mindenki úgy beszél, hogy a mi fecskéink, a verebeknek azonban nem akad gazdájuk. Pedig a verebek télen is itt lesznek, itt fognak lármázni, tollászkodni és követelődzni az ablakunk alatt, a fecskék azonban, a mi fecskéink, messzi Ophir-ország szomjas kék ege alatt, pálmafák ringó lombja fölött vonják majd titokzatos íveiket.

(1913.)

JELENTÉS AZ IDEI ÉNEKESMADÁR-ÁLLOMÁNYRÓL

Hála Istennek, szárnyra keltek már a kis rigók és ezzel kő esett le a szívemről. Eddig mindig attól féltem, a szomszédasszony fehér macskája, a Hüvösvölgy legundorítóbb fészekrablója, mégis elpusztítja őket. Ez a Flóbert-golyóra megérett bestia, amelyet pedig az úrnője kövérre hizlalt, tehát nem is mentegetheti magát éhségével, állandóan ott settenkedett a fenyőfáim tájékán és volt nap, amikor ismételten le kellett rohannom, ha hallottam a madarak segélykiáltását.

A költő madár vészjelet ad, valahányszor macska közeledik a fészkéhez. A vészjel egészben véve egyforma az összes madarak között és hasonlít az élesen kiejtett «csak» szóhoz. Tehát nem valami síránkozó visítás, hanem a mechanikusan ismétlődő «csak» jelzi a macskát. Aki egyszer megtalálta az összefüggést a hang és veszedelem között, az nem tud többet nyugodtan maradni, ha szólítják a madarak.

Jókai Mór egyszer azt beszélte a Svábhegyen, hogy a fülemiléi az ablakához jönnek jelenteni, valahányszor macska van a kertben. Nem tartom a dolgot lehetetlennek. Annyit a magam tapasztalataiból is tudok, hogy a rigók ilyen macskabotrányok alkalmával bennem mindig felismerik a szövetségesüket. Amint észreveszik, hogy közeledem, csodálatosan nekibátorodnak,

a macska képébe csapnak és engem fokozott lármájukkal valósággal ráuszítanak az ellenségre.

Engem csak egyszer ültetett fel egy rigó, egy kivételesen fogyatékos intelligenciájú madár, midőn ok nélkül félreverte a harangokat, a fenyők alatt békésen alvó dáklikutyám láttára. Biztosan macskának nézte a jámbort.

A szóbanforgó dákli különben egy ideig érdemeket is szerzett a madárvédelem terén. Valahányszor felhangzott a vészjel a kertből, kieresztettem az ajtón, néhány harcias szóval feltüzelvén az ambicióját. Ő azután repülő fülekkel végigkarikázott a kerten, a felháborodástól lángolva, hogy a kurta lábaival sohasem tudja utolérni a menekülő macskát. Hogy, hogy nem, később a macska és a kutya összebarátkoztak és ha azontúl összetalálkoztak a kertemben, valósággal egymás nyakába borultak. Én akkor a fészek védelmére körülvettem a fa törzsét valami rőzsetorlasszal, amely tulajdonképpen a katonák «spanyol lovasának» plágiuma, egyébként azonban jól bevált.

*

Biztos vagyok benne, az énekes madarak tudják, hol látják őket szívesen. Én a megtisztelő bizalom jelének veszem és nem is minden önérzet nélkül emlegetem, hogy az idén megint hét énekes család fészkel a kertemben. Ezek közt van három rigópár, egy cinege, két rozsdafarkú és egy vadgerlicepár.

A rigók régi törzsvendégeim, ők a fenyő és a tiszafáim között építik fészküket, meglepő ügyetlenséggel, amit az ember fel sem tenne ilyen eszes madárról, úgy

hogy minden iskolásfiú és minden macska első pillantásra megtalálja.

A rozsdafarkúak az idén jelentkeztek első izben. Az egyik pár a pitvarban lévő elhagyott fecskefészket rekvirálta lakásul, a másik a veranda függőlámpásának felső vaspajzsán rakott fészket.

A cinegék télvíz idején nagy csapatokban lepik el a hüvösvölgyi kerteket, tavasszal azonban mindig kivonulnak a hegyekbe. Ezt az egy párt a fészekodú tartotta itt, amelyben láthatóan jól érzi magát.

Legbüszkébb vagyok a vadgalambjaimra. Azt hiszem, őket a szelíd gerlicék vonzották ide, amelyek reggeltől estig turbékolnak a verandán. Van a kertben egy öreg akácfa, annak elmult ősszel levágták egész koronáját, mire a törzséből olyan sűrűn törtek fel az új hajtások, mint az ecset sörtéi. Ezek között a sörték között építkeztek, még a legfurfangosabb macska számára is hozzáférhetetlen helyen.

*

Az énekes madár az anyatermészet egyik legszeretetreméltóbb ötlete. Budapest környékén feltünően felszaporodott mostanában a számuk és ha a kültelki kerttulajdonosok, nemkülönben a székesfőváros, mint budapesti erdőbirtokos, többet törődnének velük, akkor előreláthatóan csakhamar tömegesen jelentkeznének a városi parkokban és köztereken is.

Hogyan «törődjünk» velük ?

A madaraknak két kegyetlen ellenségük van : a téli hideg és az éhinség. Ha kemény fagy van, és ha magas hó lepi a kerteket és erdőket, úgyhogy nem tudnak hozzáférni a különféle magvakhoz és a téli

álmukat alvó bábokhoz, akkor nyomorultan elpusztulnak.

Tehát állítsunk fészekodukat és téli etető-helyeket! A fészekodut, ahol nyáron rendszerint egy-egy párocska szokott tanyázni, télen át tömegkvártélynak és éjjeli menedékhelynek használják a madarak. Én megolvastam egyszer, februári alkonyatkor, amint egymás után tizenegy cinege bujt be ugyanegy fészekoduba. Ami a téli madáretetést illeti: az énekes madárnak nem kenyérmorzsa, hanem zsíradék kell. Tehát napraforgó magja, kendermag, szalonna, háj vagy faggyú. Az utóbbit kővéfagyott, ökölnyi darabokban lehet az etetőhelyre kitenni, a madarak napokig nagy odaadással kopácsolják és csipegetik.

(1925.)

TRIANONI MACSKÁK

Én vagyok az az ember, akit fél esztendőn át irigyelni, fél esztendőn át sajnálni szoktak barátai a lakása miatt. Én ugyanis a kültelken lakom, kertek közt és elmondhatom: télen pusztán, nyáron paradicsomban az én lakásom.

Most nyár van, megint én vagyok felül, most élem gyöngyéletem és versenyt cincogok a tücskökkel. A pestiek, akik kikoptak Riminiből, Tátralomnicból és Gmundenből, azt mondják: «Ja persze, neki könnyű!»

*

Egy rigópár megtisztelte a tiszafámat avval, hogy fészket rakott benne, a hím pedig úgy hálálja meg a vendéglátást, hogy reggeltől estig fütyörész. A rigóének kedvesebb minden más madáréneknél, mert a fülemile, a vadgalamb, az aranymálinkó százezer év óta lekottázott rituális éneket ismételget, a rigó azonban maga komponálja az énekét, ő egyéniség. Mindenik a skálázáson kezdi. Piros hajnalban már ott ül a kertkerítésen és hallatlan odaadással, néha fölháborító csökönyösséggel tanul, mint egy keményfejű parasztsuhanc, akinek furulyát ajándékoztak. Rió, rió-adi, adi-csür, csür-vica, vica . . . sivítja kilencszázszor egy-

másután. Később összerakja a szótagokat és már igen változatos és furcsa dolgokat recitál. Eredetiségre nem törekszik, néha elplagizálja a fecske, a fülemile, a veréb, a kotló, sőt a közeli kaszárnya trombitásának motivumait is. Ha elúnja a saját énekét, akkor vásottan belesercent vagy nyikorog, mint a talyiga és átrepül a tiszafához.

*

Akkora örömöm telik a rigóimban, hogy gyanussá lesz előttem az egész dolog: hátha itt valami nincs rendben? Mert hiszen a polgári sorsú magyar embernek mostanában mindenről le kell szoknia, amiben öröme telhetnék. Le kell szoknia arról, hogy ízléssel öltözködjék, hogy kedve szerint egyék, igyék, hogy tisztességes szivart szívjon, le kell tennie arról, hogy világot lásson, hogy meleg napfényre, tenger mellé vigye fáradt idegeit, le kell szoknia még arról is, hogy külföldi könyveket és folyóiratokat olvasson, mert ahhoz már igazán nem embernek, hanem sibernek kell lenni, hogy előfizethessen a Revue des deux Mondes-ra.

Mindez pedig azért van, édes magyarom, mert elvesztetted a háborút. A győztesek csak úgy élvezhetik győzelmüket, ha neked rossz dolgod van. Mert katonai Gloire: a gyönyörűség, melyet a mások szenvedése nyujt. Neked szenvedned kell, hogy ők beteljenek a saját dicsőségüktől.

A fekete rigó énekét azonban meghagyták. Mi ez vajjon? Csak feledékenységből maradt volna ki a trianoni szerződésből? Alig hihető.

*

Barátom, a feketerigó, hirtelen abbahagyja énekét és félig ijedten, félig dühösen csörög. A magas fű hullámozni kezd, aztán két macskát látok, amint nesztelen, puha talpakon végigosonnak a kerten. Az egyik fehér és karcsú, a másik szürkefoltos, nagyfejű. De egy harmadik is jön az orgonabokrok felől : ez meg egészen fekete. Macskakongresszus ! A három macska összeül, mintha tanácsot tartanának, aztán libasorban megindulnak a tiszafa felé. Oh, a bestiák !

De most meghökken a három fészekrabló, mert az udvar felől a hivatalos buzgalomtól lángolva előrugtat Zsandár, a házőrző kuvasz. Mi az ? Macskák ? No hiszen éppen jó kedvében lelik !

Avval az ősi dühvel, melyet minden jóravaló kutya minden macska iránt érez, megattakirozza a három szövetségest. Ugatása haragos üvöltéssé lesz, egészen bizonyos, hogy förtelmesen káromkodik a maga kutyanyelvén. A három macska ész nélkül háromfelé rohan, kettő általveti magát a kerítésen, egyik azonban, a fehér, már csak a diófán talál menedéket.

Zsandár lenn ül a diófa alatt és várja, hogy a macska lejöjjön. A macska fenn ül a fán és várja, hogy Zsandár eltakarodjék. Melyik unja el előbb ?

*

De most már egészen világosan látok : hát persze, hogy nekünk tilos a madárének ! A dolog annyiban van, hogy a szegény emberek nálunk Trianon jóvoltából már nem győzik etetni sem a macskáikat, sem a kutyáikat. A macska megél a kertben is, madárvadászaton. A kutya nem tud így megélni és gyorsan pusztul. Minél jobban szaporodik benn a városban

a luxuseb, annál inkább fogy künn a külső részeken a házmesterek és kertészek házőrzője. A nagy kutyaadó meg fogja neki adni a kegyelemdöfést. És minél kevesebb lesz idekünn a kutya, annál szabadabban garázdálkodnak majd a macskák és annál rohamosabban pusztulnak majd az énekes madarak.

Tetszik érteni ? Trianon nem akarja, hogy nálunk madarak énekeljenek. A győztesek tekintélye úgy kívánja, hogy csend legyen a magyar kertekben. És így tulajdonképpen a fehér macska ott fenn a diófán a jóvátétel ügyének szolgálatában áll. Zsandár pedig a fehér tépőfogaival a trianoni szerződést veszélyezteti és nem bizonyos, nem fogják-e lefegyverzését követelni.

(1923.)

AZ EMBER ÉS AZ ÁLLAT

Ma délben kisgyerek-combját ebédeltem. A szakácsnő velesült burgonyát és zöld salátát tálalt hozzá.

A gyermek egy szomorúszemű, szelíd tehénanya borjú-gyermeke volt. Ezeknek a kis borjúknak nem lehet valami gazdag élettapasztalatuk, mondják, hogy a vágóhídon némelyik megnyalja a mészároslegény kezét.

Hallotta ön valaha a jászolhoz kötött tehén bőgését, amikor a mészáros elviszi a borját ? Nevessen kérem, de én azt a bőgést megrendítőbbnek találom Niobe sirámánál. Soha még szörnyűbb fájdalom nem zengett a sötét földről a csillagos egek felé ! Azt hiszem, ezért a hangért lett a tehén a hinduk szent állata.

*

Szóval : borjúcomb volt ebédre és vendégem is került hozzá, egy kedves vén fiú, akit a világi dolgok közül éppen csak a vadászat sportja érdekel.

Mulatságosan mondta el, hogyan viselkedik a nyúl, mikor megkapja a maga sörétporcióját. Legkomikusabb, ha orron lövik, mert akkor szabályszerű bukfencet vet. Az ember megpukkadhatna a nevetéstől !

Kissé elkedvetlenítő, persze, ha elgondolja az ember, hogy a nyúlnak szakasztott olyan idegei vannak, mint nekem vagy neked, ha a sörét széttépi a tüdejét vagy a beleit, az éppúgy fáj neki, mint fájna nekem vagy neked. A dülledt nyúlszem még a holta után is tele van rémülettel és fájdalommal.

*

Azt kérdezi a vendégem :

— Miféle csattogást hallani az utcáról ?

Nem is hinné az ember: a fuvarosok ostora szól így. A nyaralóm előtt hirtelen emelkedik az út és a téglahordó lovak csak nehezen tudnak felkapaszkodni. Megfigyeltem : a kocsisok legszívesebben a ló hasát verik, mert a háta már nem igen érzi.

A négylábú mártirok némán és megtört szemmel erőlködnek a nehéz kocsi előtt. Tavaly a házam előtt szörnyet halt egyik. A kocsis azt mondta : ő már hajnal óta várt ilyesmit. Az állat hajnal óta agonizálva vánszorgott a kocsi előtt.

*

Egyszerre fájdalmas üvöltés hallatszik az utcáról, azután hangos férfinevetés.

Tudom, mi az ! A lejtőn a fuvarosok leszállanak a kocsikról és rajvonalban lépkednek. Mindegyiknek kezében ostor. Olykor szembe kullog velük egy szerény kis kutya, amely — ő tudja, miért — sürgősen a vám felé igyekszik. Mikor meglátja a legényeket és kezükben az ostort, félénken visszahőköl, de azután kutyakönnyelműséggel mégis megreszkirozza, hogy a kerítés-

falhoz lapulva, elosonjon mellettük. A legközelebb eső kocsis a világért el nem mulasztaná, hogy ostorheggyel jót ne csipjen a bőrén. A kutya pedig üvöltve sántít tovább. Hát hiszen a szegény embernek is kell valami örömének lennie!

Ha körülnézek a világegyetemben, az embernek csak egyetlenegy lelkes, hű és önfeláldozó barátja van: a kutya. No hiszen, meg is fizet érte!

*

A házam pitvarában madárkalicka függ.

— Milyen kedves! — mondja a vendégem.

És nem gondol arra — máig magam sem gondoltam reá — hogy az erdő tarkatollú gyermeke szomorú kis fegyenc, életfogytiglan börtönt ül, csak azért, hogy halljam a fájdalmasan epedő énekhangokat, amelyekkel elvesztett szabadságát síratja. Milyen keserves lehet a fogság annak, aki megszokta, hogy erdők és hegyek fölött hasítsa a napfényes levegőt!

*

A kertkerítésen túl kis süldőleány szaladgál, pillangót kerget és olyan kecsesen mozog, mint maga Psyche, a bakfis-istennő.

A kis szomszédnő a gimnáziumba jár és szenvedélyes rovargyüjtő. Egyáltalában nagyon komoly gyermek. Amit elfog, azt gondosan felnyársalja vékony tűvel. Olykor napok mulva is, ha utána néz a zsákmánynak, a feltüzött kis állat még él és lassú, kínos ütemben mozgatja remegő lábacskáit. Tudunk emberekről, akiket ennyi szenvedésért szentté avattak.

*

Az egész szomszédcsalád nagy «természetimádó». Van a kislánynak két öccse, azok ugyancsak híres «gyüjtők». Gyüjteni annyi, mint gyilkolva és fosztogatva járni az erdőket. Kirabolják a madárfészkeket, mert nekik «tojásgyüjteményük» is van, tűhegyre szúrnak vagy spirituszba fojtanak minden apró állatot, amelyet balsorsa a «gyüjtők» útjába vezet. Annyi példányt ölnek meg, amennyit meg tudnak szerezni: ami nekik nem kell, az jó lesz cserepéldánynak. A gubókat skatulyába zárják s ha tavasszal kikel a pillangó, pihés kis testét már várja az acéltű.

*

A kirándulók tegnap egy ritka szép siklót vertek agyon az erdőben. A legártatlanabb és legkecsesebb kígyó volt, de meg kellett halnia, mert a városi embert valami babonás dühroham fogja el, ha kígyót lát. Tízen is utána vetették magukat, botokkal és esernyőkkel zavarták, döfködték, a megrémült állat kétségbeesetten menekült, kövek, farakások alatt keresett oltalmat, végül mégis oda kellett adnia a teremtés urának az ő egyetlen tulajdonát szegény kis életét. Most ott fekszik az úton, tört derékkal, eltaposott fejjel, a hangyák prédája.

Az ember förtelmes dolgokat művel «kiskorú testvérével», az állattal. Ha Mózes könyve az embert az állatok királyává avatta, akkor egy vérszomjas tömeggyilkosra bizta a kormányt.

(1925.)

A MI KISKORÚ TESTVÉREINK

Közfelfogás szerint az állat halála «indokolt», ha az ember érdeke úgy kivánja. Meg kell halnia, mert kárt vagy alkalmatlanságot szerez az embernek, mert szükség van a húsára, a csontjára, a bőrére vagy a tollára, és ezt az életével együtt oda kell adnia a teremtés zsarnokának. The rest is silence!

Rengeteg sok állat azonban «indokolatlanul» hal meg. A nyomorult tollas vagy négylábú proletárnak nincs semmije, ami az ember kapzsiságát ingerelhetné, haszontalan irhájával együtt mégis oda kell adnia vidám kis életét is, mivel az ölés maga gyönyörűsége Kain nagykorú és serdületlen fiainak. A halál mint önzetlen öröm, gyilkolás, mint l'art pour l'art!

*

Az én adataimat kiegészíti egy szörnyű levél, amely egyik vidéki városból érkezett hozzám. A levél azért szörnyű, mert a benne felsorolt förtelmességek a kultúremberre megszokott és jelentéktelen benyomást tesznek.

«A báró úr, — írja az én emberem — a báró úr nemrég flóbertpuskával lepte meg tizenkétéves fiát. Hadd tanuljon meg fegyverrel bánni. A fiú lövési lajstromot vezet, amelyben lelkiismeretesen elkönyvel

minden állatot, amelyet elpusztít. A jegyzékben szerepelnek verebek, harkályok, csókák, szarkák, mókusok, egy ürge, rengeteg sok béka, néhány kóbor macska, mert a madarakat pusztítja, a kutya alkalmasint, mert a macskát bántja, a harkály, mert meglékeli a fákat. Persze, ez a sanda okoskodás kissé emlékeztet a farkaséra, midőn mint főmagánvádló lépett fel a báránynyal szemben. Fecskét is szeretne lőni a kis báró, de eddig még nem tudott : «Apa azt mondta, bár a fecske nem kártékony, egy-kettőt mégis le szabad lőni a gyakorlat kedvéért, mivel az nehéz lövés.» A kis báró ambiciózus fiú, azt hiszem, álmában is azon töri szőke fejét, hogyan gyarapíthatná a lövési lajstromát. Puskájával mindig ott lapul, ott settenkedik a parkban. Jaj a madárnak, amely meg akar pihenni a lombos fákon ! A rózsásképű kis kölyök a halál fanatikus ügynöke. Egyéb vágya nincs, minthogy állatok vidám és kecses életét bűzös döggé változtassa.»

*

Az emberek azt hiszik, ezek ártatlan dolgok, mint minden, ami az emberre nézve nem, csak az állatra veszedelem. Pedig tévedés ! A valóságban az ember súlyos árt fizet a gyilkos monomániájáért. Az állat ugyan nem áll bosszút (ő szegény csak páni félelmet érez, nem gyűlöletet «nagykorú testvérével» szemben), de a könyörtelen vendettát megállja egy magasabb fórum : a természet rendje.

Mert a természet rendjéből következik, hogy Kain fia, aki megszokta, hogy kénye-kedve szerint öldösse az állatokat, fel tud ugyan emelkedni a felhők fölé és Budapesten meghallja a dalt, amit Londonban éne-

kelnek, de nem tudta még felebarátaival az élethez való jogát elismertetni. Azaz: Európa szívében az életbiztonság ma semmivel sem különb, mint volt a húnok és mongolok betörése idejében. Úgy látszik, a civilizáció kimerült a technikai haladásban, a kultúremberben azonban ugyanazok a kannibáli ösztönök élnek, mint a hajdani barlanglakókban. Az emberi nagyság teljét a katonai dicsőség adja meg, amely nem egyéb, mint a szervezett emberölés apoteózisa.

Meg vagyok győződve róla, az emberiség nem is fog kijózanodni véres mámorából, amíg állatöléssel és állatkínzással rendszeresen táplálja a maga vad ösztöneit.

*

Mi a mai kor «vezérgondolata?» Egész osztályok, egész nemzetek egymás kiirtásáról ábrándoznak. Az állat bosszúja!

A kizárólag «emberi használatra» szánt gépfegyver és a mérges gáz, amely a rovarírtás technikáját vitte át a háborúba, az állat elégtétele.

Ha megint háború lesz és éjnek idején bombavető repülő berreg a házad felett és te ijedten kapod magadhoz síró gyerekedet, akkor jusson eszedbe oh ember, hogy az apró csúszó-mászók között éppen ilyen pánik volt, ahányszor a te fiad «rovart gyüjtött» az erdőben és jusson eszedbe, hogy magatok is okai vagytok az emberiség szörnyű elvadulásának.

(1925.)

EBKIÁLLÍTÁSON VOLTAM

I.

A városi kutya hasznáról. — Nagyságod kutyát óhajt szerezni és tanácsot kér tőlem, milyen fajtát vásároljon. Hogy helyes tanácsot adhassak, előbb tudnom kell, milyen célra kell az állat ? Gulyát, úgyebár, nem akar vele őriztetni, eszkimószán elé sem akarja fogni, de rókát sem akar vele kergetni. A kutya az ön otthonában nem gyakorlati, hanem inkább ideális hivatást fog teljesíteni. Reprezentativ kötelességei lesznek és bizonyos ürt fog betölteni nagyságod érzelmi életében. Szóval, a városi eb hivatása kétféle lehet : vagy a hiányzó házibarátot, vagy a hiányzó gyereket kell pótolnia.

Ha négylábú házibarátról van szó, akkor persze nagy kutyát kell választani. Afféle délceg utcai kísérőt, lovagias védőt, aki a hatalmas fogaival az állandó veszedelem illúzióját kelti. Mert a házibarát csak akkor érdekes, ha egy kicsit veszedelmes is. (Ön most már egy szép farkaskutyára gondol, mert így nevezik Budapesten a német juhászkutyát.)

A gyereket a kis kutya pótolja, a japán pincs vagy a törpe spicc, vele mulatságosan lehet hancurozni; ha beteg, akkor sajnálni és ápolni lehet, az utcán pedig utána fordulnak az emberek és azt mondják : «Juj,

de édes dög !» — amitől nagyságod az anyai büszkeség egy nemét érzi.

Nos, tisztelt asszonyom, óva intem önt a farkaskutyától, a japán pincstől, valamint a törpe spicctől! Ne bízza a poggyászát süllyedő hajókra!

II.

A farkaskutya alkonya. — Ebkiállításon voltam és onnan azt a sziklaszilárd meggyőződést hoztam magammal, hogy a farkaskutyának befellegzett! Ma még teli van a város vele, mint a nótában akácfavirággal, olyan csapatosan szaladgál a pesti utcákon, mintha az orosz puszták farkasai kongresszust tartanának, a kiállításon is annyi volt a farkasimitátor, mint egykor, Madame Sans-Gêne idejében, Napoleon-imitátor a párizsi kávéházakban. Nyurga és köpcös, krumpliorrú és pisze Napoleonok; sárga, szürke, fekete és csíkos ebek; farkasok, amelyeknek rókafejük, mackóképük vagy hiénapofájuk van; kutyák, amelyeket, ha nem csóválnák nyájasan a farkukat, maga Brehm sem tudna megkülönböztetni a pusztai akolbírótól, a Canis Lupus-tól. A kiállító uraságoknak volt szívük, hogy némelyik díszpéldányért 300.000 koronát is elkívántak. De mindez nem bizonyít sokat! A csillag is akkor fénylik legszebben, mikor már hullófélben van és a farkaskutya csillaga bizony hanyatlóban van.

Az ebtenyésztők nevetnek, de ők csak kutyaszakértők, — ha emberekhez is értenének, akkor tudnák, mi a farkaskutya tragikuma: túlságosan fölkapták, divatot csináltak belőle, mint egy Zerkovitz-kupléból.

Amiből pedig felesleg van, az nem érték : ami minden utcasarkon található, az nem maradhat divat ; amit mindenki visel, azt nagyságod nem viselheti. Kis idő kérdése csak és a mostani farkaskutya-inflációt katasztrofális bessz fogja követni, meglássa.

III.

A komondor megdicsőülése. — Akarja tudni, mit rejt méhében a jövő ? Megmondom. A jövő kutyája a magyar komondor és a puli. Kérem, ne mosolyogjon kicsinylően, belőlem nem a nemzeti sovinizmus beszél, én minden magyar emberrel sem vagyok szolidáris, magyar kutyával meg éppenséggel nem. A hazai fajkutyáknak azonban olyan nagyszerű tulajdonságaik vannak, amelyeket nem lehet tovább véka alá rejteni. Ott volt a kiállításon ? Ahány idegen kutya volt, mind tépte a láncát, üvöltött, ugatott, kaparászott és idegeskedett. Csak a komondor-gárda hevert összegöngyölődve a homokban, mozdulatlanul, mint egy rejtelmes szfinx-csapat és olyan jóizűen aludt, ahogyan csak a komondor tud aludni. Ők nem türelmetlenek, ők ráérnek, ezer esztendő óta várnak már, hogy fölvirradjon az ő napjuk és egypár esztendő már meg se kottyan.

Szép és imponáló állat. Olyan módos, mint a százholdas kisgazda. Ha gondozzák a subáját, akkor hófehér, mint a tibeti jaké. Neki is természetes hajválasztéka van, mely az orránál kezdődik és a faránál végződik. Tűzes vérű és mégis megfontolt. Nem verekedő, de ha igazságot kell tennie, akkor két farkaskutyával is könnyen elbánik. Gazdájához hű, idegenekkel szóba nem áll. A magántulajdonról igen preciz fogalmai

vannak, őt ugyan nem lehetne beszervezni kommunista sejtbe és ha ön a villája kertjét őrizteti vele, akkor a gyümölcstolvaj bemászhatik a kerítésen, de ki már csak az önkéntes mentők autóján mehet.

IV.

Mi a különbség a puli és a pumi között ? — Ha ön kis kutyát akar, akkor tiszta szívvel a magyar pulit ajánlom. Egészben véve olyan, mint egy zsebkiadású, fekete kis komondor. Bátor, eleven, kemény, eszes és kötelességtudó szőrpamacs. Tömörkény szinte tisztelettel szól az intelligenciájáról ; egyébként pedig azt állítja, hogy a nép a pulit nem is tartja kutyának. A puli nem kutya, hanem puli. Ha ön, tisztelt nagysád, pótgyereknek adoptálja, akkor sok öröme lesz benne. Képzeljen el egy négylábú gyereket, akit nem kell félteni sem a villamostól, sem a szomszéd harapós buldogjától, mert sokkal furfangosabb, semhogy kifoghatnának rajta ; egy gyereket, aki a harmadik határból is visszatalál önhöz ; aki olyan egészséges, hogy nem kell neki doktor és a marha velőscsontját úgy ropogtatja szét, mint a sósperecet.

Azonban a pulinál is kedvesebb a pumi. Nem tudja, mi a pumi ? Nos, jegyezze meg jól a nevét, mert a jövőben hallani fog róla. A pumi a puli dunántúli atyafia, annyiban különbözik tőle, hogy valamivel talán szikrázóbb kedvű, nagy füle pedig föláll, mint a csacsié.

Tehát komondort vagy pumit ! Ezek a kutyák csak azért nem vonták eddig magukra az ön megtisztelő figyelmét, mert idevalósiak. Ha majd mint Hima-

lája-juhászkutyák vagy tibeti ebek fognak megjelenni az ön életében, akkor úgy el lesz tőlük ragadtatva, mint a Kőrösi lány nótájától, mikor azt az amerikai bárban shimmynek játszotta a néger jazz-band.

V.

Egy szerény kérdés. — A magyar fajebekért is szép pénzt kérnek már. Ha sokalná a beszerzési árt, akkor adnék más jótanácsot. Ismerek egy menekült családot, amely szívesen venné, ha hároméves kis fiát el tudná helyezni valami jó házban. A kis fiút ön ingyen megkaphatná. Szép, kedves, eszes fiúcska. Mit szólna ilyen pótgyerekhez ?

(1923.)

JAKAB B-LISTÁRA KERÜL

1.

Jakab dáklikutya volt és a zugligeti rokonaim házában szolgált. A komám azt állította róla, hogy «ijesztően» okos; ha hinni lehetett volna neki, akkor egy Szokratesz agyveleje szorult a kutya-koponyába. Engem nem kedvelt Jakab, de annak egy sajnálatos félreértés volt az oka. Egyszer ugyanis a gyerekek labdáját kerestem az esővizes kád alatt, és Jakab, aki ott némely régi csontokat és kemény kenyérhéjakat őrzött, olyasmit képzelt, hogy én az ő jogos tulajdonára pályázom. Ettől fogva nem tartott engem korrekt embernek és én sohasem tudtam többé visszahódítani bizalmát.

Ő különben is pesszimista volt és ez meglátszott a külsején is. Homlokát állandóan gondterhes ráncokba vonta és mindig olyan levert benyomást tett, mintha éppen az imént valami lesujtó hírt kapott volna a tőzsdéről.

2.

Most pedig egy másik kutyáról kell beszélnem, arról a kóbor kuvaszról, aki a januári nagy fagyok idejében bevette magát az udvaromba. Bármit próbáltunk is vele, nem tudtuk többé elzavarni; ha tizszer

kitettük az utcára, tizszer visszasompolygott megint. Ha megszorították, akkor lehasalt a földre és olyan alázattal és megadással nézett föl a támadójára, mintha azt akarná mondani: agyonüthetsz, de én innen el nem megyek.

Szürke pulikeverék volt, szeméből csak úgy sugárzott az értelem, egyébként azonban meglátszott rajta, hogy szörnyen megöklelte a nyomorúság. Furcsa volt, hogy az én házőrző bundásom, amely pedig az egész villanegyed legelszántabb verekedője, nem bántotta a betolakodót.

3.

Mi legyen most már avval a döggel? A rendőrőrmester azt ajánlotta, telefonáljak a gyepmesternek, az majd ellátja a baját. De a kutyának olyan okos, szomorú szeme volt, — szóval nem telefonáltam. A konyhában azonban megtiltottam, hogy etessék, mert különben sohasem szabadulunk már tőle. Nem is tudom, miből élt két hétig a nyomorult pára, mert sohasem járt kenyér után, hanem éjjel-nappal ott feküdt a küszöbömön, csendesen, szomorúan és mindig reszketett a hidegtől. Ha valakit meglátott a háziak közül, akkor hátracsapta a fülét és a fehér fogait mutatta, de ez nem volt ellenségeskedés, hanem inkább valami furcsa, kedveskedő vigyorgás. Különben pedig napról-napra girhesebb lett és erőtlenebb. Ez a dög a fejébe vette, hogy nekem kell őt kimentenem a kutyagyehennából és az éhségsztrájk fegyverét szegezte a mellemnek . . .

Én azelőtt nem értettem, mi az éhségsztrájk. Ha valaki önként koplal, nem az ő privát dolga az ? Most megtanultam, hogy nem az ő privát dolga. Olykor éjjel is eszembe jutott a szomorú szemű szőrpamacs, amely ott fekszik a küszöbömön és amelynek élete csupa kínlódás és rettegés.

4.

Végül is én adtam be a derekamat. Elhatároztam hogy pártfogásom alá veszem Bodrit, — a leányok így nevezték el a vendégkutyát — tisztességes helyet keresek neki, hivatalhoz juttatom, de addig is a bundásnak osztoznia kell vele a konyhahulladékon.

Meglátogattam a zugligeti atyafiságot. Jakab a kutyaólban feküdt és igen rosszkedvűen nézett utánam. Nem ugatott meg, de midőn szóltam hozzá, morogni kezdett, hogy el ne bizzam magamat.

Rokonaim előtt szóba hoztam a négylábú peszszimistát.

— Nem szokott ugatni ?

— Emberekre ritkán, inkább csak macskákra.

— Pedig ebben a házban elkelne ám egy jó házőrző!

Most már fölajzottam lantomat és Bodri kutya dicséretét kezdtem zengeni. Hogy milyen okos, milyen szerény, milyen nagyszerű kutya !

A rokonság jó ideig tartózkodóan viselkedett, midőn azonban észrevették, hogy az nekem szívügyem, végre is kötélnek állottak. A szobaleány még aznap átvitte a kutyát a Zugligetbe és Bodri, miután körülszaglászott a házban és megvakartatta magát minden

családtaggal és enni kapott a konyhában, megértette, hogy mit várnak tőle és rögtön elfoglalta új hivatalát.

Én az este egy parányival talán nyugodtabb és jobbkedvű voltam, mint máskor.

5.

Egy hét mulva a villamoson találkoztam a zugligeti hugommal.

— Nos, hogy válik be Bodri ?

— Pompás kutya, mindenki szereti, csak az a baj, nem tud megférni Jakabbal. Képzelje : kiverte Jakabot a házából és most ő alszik benne.

Mulatságosnak találtam Bodri rohamos elszemtelenedését.

Egypár nap mulva a Kossuth Lajos-utcában találkoztunk. Az asszonyka már messziről nevetett.

— Hogy milyen szemtelen az a Bodri ! Most már a kertben sem tűri meg Jakabot, a szegény dákli napokig csavarog az utcán, már egészen lesoványodott, annyira fél Bodritól.

Tegnap künn voltam a Zugligetben. Bodri ott feküdt a kutyaól előtt, a verőfényben süttette a hasát. Jól meghizott, amióta nem láttam.

— És Jakab mester ?

Rokonom arca kissé megnyúlt.

— Jakab elveszett. Egy héttel ezelőtt elment hazulról, azóta se láttuk. Most már nem is bízunk benne, hogy még visszakerüljön.

6.

Alkonyatkor egyedül szoktam sétálni a hosszú fasorban. Néha kóbor kutyával találkozom és olyankor szegény Jakabra gondolok. Ha még él, akkor ő is ilyen tétova léptekkel, ilyen gyáván behúzott farkkal, gondterhes pofával, keserűséggel együgyü kutyaszívében bujdosik az árkok partján . . .

Hiszen én jót akartam, kegyelmes és méltóságos uraim, én jót akartam, de hát nem olyan könnyű dolog ám Gondviselést játszani!

(1924.)

ROOSEVELT ELNÖK
ÉS SZIMBA KIRÁLY

Gyermekkoromból megmaradt romantikus mohósággal kaptam bele Roosevelt Afrikai kóborlásai-nak olvasásába.

Az ex-elnök keletafrikai safari-ra indult, hogy félvad néger törzsek társaságában, emberevő fenevadak és trópikus viharok közepett próbára tegye azt a tulajdonságát, melyet nyilván legértékesebbnek tart magában : a férfiasságát. Az érdeklődéstől némileg izgatottan kikötöttem vele Mombasában, végigkísértem a koloniális vadasparkon, a southern game reserve-en, ahol az angolok emberségéből örökös treuga dei védi az állatokat, meg-megpihentem Nairobiban, a mesés afrikai városkában, ahol holdvilágos éjszakán vad zebraménes nyerít bele a főutcába és ahol a szőkehajú miss, ha zongoralecke után biciklijével vigyázatlanul bekanyarodik az utcasarkon, olykor összeütközik — hopszá — a hím oroszlánnal.

Roosevelt nagyszerű safari-vezető. A hajdani cowboy, aki egykor amerikai szerkesztőségek ablaka alatt terelgette a vad ménest, teli van robinsonos tettvágygyal és cooperes kalandszomjjal. Az olvasó élvezettel követi vadászkirándulásain és vele örül, midőn egy-egy sikerült lövéssel leteríti a pompás zsákmányt. A vén rinocerosz ott áll mozdulatlanul a sík lapályon,

egy pusztuló állatfaj mogorva penzionistája, «prehisztorikus gondolatokba merülten» — mondja Roosevelt Kermit. Roosevelték lőttek már egy tucatot, de ezt is megölik, mert szép szarvat visel az orrán és az jó lesz otthon a pipázóban. A vén vastagbőrű erős és bátor, akár a förgeteg, de vaksi és nem tudja kisütni, honnan küldik beléje a rettenetes acélgolyókat. Kapkodja ostoba fejét, keresi az alattomos gyilkost, zúzott csontokkal, átlőtt mellel is vitézül attakiroz, végül féltucat golyóval a testében «gőzsípszerű» üvöltéssel kileheli nyomorult páráját. Húsz rinoceroszt lőttek.

Ezt az állatot nem kell sajnálni, mert «megtámadja az embert». A zebra, a selyemszőrű, csikos afrikai vadparipa, nem támadja meg az embert, de azért egész ménesre valót, éppen huszonkilenc darabot pusztítottak ki belőle. Ők olykor azért is összezúzzák egy-egy állat gerincét, hogy kipróbáljanak egy új puskát. Félreértésből is ölnek. Víziló-hímet keresvén, lelőnek egy csomó nősténytt, mely útjukba kerül. Tizenegy óriás elefántot lőttek, egész hullahegyet. Eszembe jut, hogy Kipling oly tisztelettel szokott írni ezekről a különös állatokról, mintha valami titokzatos erdei vallás papjai volnának. A struccmadarat, mint hasznos állatot, ma már vad állapotában is kimélik az angolok, az exelnökkel szemben azonban udvarias volt a kormány és ő — mily büszke élvezet! — két struccot lőhetett a tojással telt fészek felett, melyet az ostoba madárszülők semmiképpen sem akartak elhagyni. A karcsú, fényesszőrű antilopfalkák olyan kecsesen és könnyedén ugrándoznak néhányszáz méternyire a Roosevelt táborától, mint a fiatal leányok; a vadászok üstökén fogják a jószerencsét és százszámra lövöldözik őket és

alkalmasint százakra rúg azok száma, melyek Bvama Makuba (így nevezik Rooseveltet a feketék) golyójával a csontjaikban elvonulnak meghalni a távoli bozótokba. Az urak nagy kedvvel lövöldözik a tanya fáin suhanckodó majmokat is. A Winchester csattan és a fürge állat gyermekvisítással, parányi kezét véres sebére szorítva, zuhan le a magasból. Kermit úrfi kisütötte, hogy a csita-gépárd a világ leggyorsabb lábú futója, a lélekzete azonban hamar elfullad. Ezentúl lóháton kergeti az állatot és csak akkor lövi le, mikor a csita szakadozó tüdővel, lélekzet nélkül, tehetetlenül lapul meg a gyöpön. Ők mindenféle állatra vadásznak, legyen az ragadozó, vagy ártatlan, hím vagy nőstény, sőt külön expediciót indítanak kicsi elefántborjúk ellen, hogy kitömessék azokat nem tudom melyik múzeum számára. Hajnalban nyeregbe ülnek, alkonyatig egyre dörren a puskájuk. Este a vértől mámorosan térnek a tanyára, ahol a mészárlástól az őrjöngésig felizgatott feketék üvöltő diadalénekkel fogadják őket. Másnap újból kezdik. Apa és fia olykor feláldozzák éjjeli nyugalmukat is, lámpással mennek ki a sivatagba és ha a homályban megcsillan a tűz visszfénye valami ugrabugráló kis állat ostoba és kiváncsi szemében, fejbelövik. Ez kedves és ártatlan mulatság, ártatlan, mert az éjjeli állatkák nem hordanak magukkal Winchestert, mint Roosevelték.

Kermit fiával ketten 512 nagyobb vadat lőttek. Ezek között van tizenhét oroszlán, tizenegy elefánt, húsz orrszarvú, nyolc víziló, huszonkilenc zebra, kilenc zsiráf, tíz bivaly, tizennégy majom és néhányszáz antilop. A ludak, kacsák, tyúkfélék és kisebb emlősök nincsenek felvéve a lajstromba. Most pedig én, Roose-

velt Theodor egyik szerény olvasója, leteszem a könyvet és kijelentem, hogy nekem elég volt. Ez az örökös vérontás undorító, mert mániákus benyomást tesz. Roosevelték valahogyan félreértik a vadászat sportját. Nem tudnám megállapítani, hol van a határ, de kell valami határnak lenni a vadászat férfias sportja és a tömeges állatgyilkolás között. Tudom, nálunk is ezerszámra lövik az apró vadat. Ez azonban mégis más. Akik lövik, maguk tenyésztették és a vad meglehetősen fontos élelmicikk. A nagy vadat azonban főleg a trofeák kedvéért lövik. Tehát öldöklés az ölés emlékéért. A nagyvad érzelmi skálája — mert erről szó lehet — átkozottul közel áll már az emberéhez. Ezek a zebrák, gnuk és antilopok szervezett társaséletet élnek, szeretnek és gyűlölnek, ismerik a hatalomvágyat, a féltékenységet és a barátságot. Csontjaiknak, melyeket az acélhegyű golyó összezúz, véredényeiknek, melyeket széttép, ugyanaz a nevük és az alkatuk, mint az emberi csontoknak és edényeknek. És a halálra sebzett állat szemében ott vibrál ugyanaz a rettenetes félelem, mellyel a vérző ember ordítja a gyilkos szót. Igaz, Rooseveltnek van valami enyhítő körülménye, ő tudományos intézetek számára gyüjt. Ha azonban az élet szertelen arányú pusztítása csakugyan tudományos érdek, akkor ez a szomorú és alantas munka nem sportembernek, hanem pecérnek való, és én nem akarok a tömeges fojtogatás tanuja lenni. Az igazság az, hogy az urak szórakoznak. Nyomukban a kék afrikai ég felé bűzlik a megnyúzott, szarvaitól és fogaitól megfosztott kadáverek hosszú sora, előttük pedig halálos pánikban, sántítva menekül a nyomorékká lőtt vad. Mert Roosevelt angol-szász becsületességgel bevallja, hogy néha-

napján kegyetlenül rosszul lőtt. Ha ki is nevetnek a vadászok, én mégis azt kérdezem magamban, joga van-e hozzá földi anyától lett halandónak, hogy ennyi életet áldozzon fel a maga szórakozásának? Ennyi virágzó, életkedvben és szerelemben tüzelő életet? A becsületes undor, melyet érzek, azt mondja, hogy nincs!

Egyszer aztán, nem tudom már, hogy melyik oroszlánvadászatán, Roosevelt elnök szembe került Szimba királlyal. Méltó ellenfelek! Az elnök hatalmas ember, aki több izben az Atlantitól a Csendes óceánig kótyagossá szónokolta már a választópolgárokat. Szimba három méter hosszú és két métermázsa súlyú hímoroszlán, Isten kegyelméből való király, aki az erejét és bátorságát az Úrtól nyerte. Amint megütköztek, én egyszerre azon vettem észre magamat, hogy egész lelkemmel királypártivá lettem. A támadó fél az elnök volt. A király ki akart térni az összeütközés elől, midőn azonban már két golyót kapott, bátran és haragosan felvette a harcot. «A lövés után az erős, inas bestia az agár gyorsaságával vágtatott felénk,» — írja Roosevelt. Szó sincs róla, az elnök derekasan viselkedett, a király azonban még derekasabban, és ha a fizikai bátorság valóban tiszteletreméltó tulajdonság, akkor Szimba király volt a nap hőse. Kettőjük közül Rooseveltnek jóval kényelmesebb volt a helyzete. Kezében volt a nem tudom hány acélgolyóra töltött Winchesterje, mellette állott Tarlton úr, a fekete földrész egyik legkeményebb oroszlánölője, mögötte egypár fegyverhordozója a hollandus tartalék puskával, melynek irtóztató erejű kartácstöltésétől hanyatthomlok bukfencezik az óriás orrszarvú is. Szimba

egyesegyedül volt, nem is volt puskája, fegyverei csak a közeliharcra alkalmasak.

Az elnök igényt emelt olvasóinak izgatott rokonszenvére, mivel az oroszlán veszedelmes és kártékony duvad. Miért kártékony? Hetenként elfogyaszt átlag egy zebrát, vagy egy antilopot. Mondjuk elfogyaszt 50—60 állatot egy esztendőben. Na, én nem hiszem, hogy akadna Afrikában oroszlán, mely egész életén keresztül annyi kárt tett volna a vadállományban, mint tett Roosevelt aránylag rövid vadászkirándulásán. Erről tehát ne beszéljünk.

Az oroszlán azonban megtámadja és megöli az embert is. Roosevelt pedig megtámadja és megöli az oroszlánt. Szimba király álláspontja morálisabb, mondhatnám emberségesebb is, mert ő azért öl, hogy éhségét csillapítsa, az elnök pedig azért, hogy szórakozzék. Őt nem lehet oroszlánhoz hasonlítani, legföljebb azokhoz az orvul támadó, kivételes ragadozókhoz, melyek a puszta vérengzés kedvéért halomra fojtogatják az állatot. Én tehát, ha nem hallgatok a nepotizmus szavára és ha Rooseveltben nem a felebarátomat, hanem valamely principium képviselőjét látom, az igazság és az erkölcs nevében Szimba király mellé állok.

Az igazságnak és az erkölcsnek azonban ezúttal sincs szerencséje. Már két golyót kapott. Most Tarlton is tüzel. Az elnök letérdepel és mellbelövi a királyt. A golyó átlövi az oroszlán tüdejét és szétroncsolja szívének véredényeit. Szinte fejjel a földre zuhan, de újból talpra szökik és a halállal a szívében közeledik ellensége felé. De már csak lépésben tud menni. Közbe elelszédül. Tarlton újból lő és lapockán találja. Roosevelt is tüzel és szétzúzza a nyakát. Szimba király meghalt.

«Délkeleten zivatar dübörgött és a vörösen leáldozó napban, mely mögöttünk tüzelt, a viharfelhők pompás színekben ragyogtak. Később lehunyt a napvilág, a felhők szétfoszlottak és mialatt mi végigmentünk az alaktalan sivatagon, magasan felettünk függött a félhold, a tiszta égen idegenszerű csillagok ragyogtak, a déli kereszt pedig sziporkázva állott a láthatáron.»

Igy fejezi be Roosevelt az oroszlánkaland elbeszélését. Szimba király bőrét persze magával vitte, talán lábszőnyeget fog belőle csináltatni Roosevelt Alicenak. A vörös alkonyi fényben távoli hiénaröhögés hallatszik, a sivatag egén a félelem és a fájdalom orkánja gigantikus állatcsorda árnyképeit hajszolja végig. Én pedig nem olvasom tovább ezt a szép kötésű könyvet.

(1910.)

MESE A TUDÓS GYERMEKRŐL

Az égre kérlek, vigyázzatok, nehogy a gyermekek megtudjanak valamit! A fiú legyen piros-pozsgás, összekarmolt arcú kis lator. Legyen mindig éhes, legyen arcátlan és vad. A leány pedig legyen ugrifüles és fecsegő, mint a szarka. És egyik se tudjon semmit. Csak éppen köszönni, imádságot darálni, franciául kotyogni, villával enni és egy kicsit zongorázni. De azonkívül semmit!

Hallottam egyszer egy kis leányról, egy tudós kis leányról, az megértette az állatok nyelvét.

Mindenki tudja, hogy azok a kis leányok, akik piros pünkösd hajnalán születtek, különös titkos tudományokban jártasak. Az ilyen gyermeket arról lehet megismerni, hogy nem leli kedvét a játékban, hallgatag mint az egérke és sokat töprenkedik magában. Csodálatos képességei később kipárolognak a lelkéből. Rendesen aznap, mikor a templomban először kacsint a legények padja felé. Hogy miért van így, azt magam sem tudom.

Ilyen hallgatag, szomorú, magában járó gyermek volt az én leányom is.

Már meglehetősen nagyocska volt, mikor megösmerte saját csodálatos képességeit. Néhanapján az-

előtt is úgy rémlett neki, mintha a nagy diófán ugrándozó rigó értelmes szavakat rikoltana feléje; de mivel testvérei kinevették ilyenekért, elszégyelte magát és nem törődött többet a dologgal. Egy verőfényes napon azonban, mikor az egész család szüreten volt és őt házőrzőnek hagyták otthon, lehullott szeméről a hályog.

A dolog pedig így történt. A kis leány a szobában ült és a hímzésén dolgozott, közbe pedig szórakozottan hallgatta rab gerlicéjük turbékolását. Egyszerre leejtette hímzését az ölébe és figyelni kezdett. Semmi kétség, tisztán megértette, mit turbékol a galamb.

— A párom, a párom! Künn a füzesben, susogó lomb alatt, vár a párom... De hiába vár! Susogó fák körül száll zengő szárnyon a párom... De hiába száll! Nem látom már a párom!

— Szegény galamb! — mondta a kis leány, miközben a szeme könnybe lábadt. Aztán más neszre kezdett figyelni. Az ablak deszkáján papírskatulya állott — a skatulya a fiúké volt —, abból halk kaparászás hallatszott. A kis leány kinyitotta a skatulyát és egy gombostűvel átszúrt, nagy agancsos bogarat látott. Még élt. Lassan mozgatta lábait és kínlódva cincogott. A kis leány a füléhez tartotta a skatulyát és ekkor tisztán megértette a haldokló bogár cincogását:

— Fáj!... Fáj!... Nagyon fáj!

A leány majdhogy hangosan el nem sírta magát. Kifutott a szobából, hogy ne legyen tanuja a bogár kínszenvedésének, az ajtóban azonban pillantása a rab gerlice kalitkájára esett.

— Rajtad még segíthetek, — mondta.

Egy székre mászva kinyitotta a kalitka ajtaját.

— Szállj el, galamb, szállj a párodhoz, a füzesbe! Fivéreim ugyan engem meg fognak öklözni, de nem baj!

A gerlice kiszállt a kalitkából, de éppen csak a ház ereszéig tudott fölvergődni. Ott leült és izgatottan tipegett föl-alá.

— Nem tudok, nem tudok! — turbékolta. — Béna a szárnyam!

— Jaj, a rossz fiúk eltörték a szárnyadat! Most már nem segíthetek rajtad, — mondta szomorúan a kis leány.

Odakünn a baromfi nagyon izgatottnak látszott. A tyúkok futkostak és kotkodácsoltak, a kacsák pedig hápogva verdesték a szárnyukat. Nagy lármájukból ilyenféle kiáltásokat értett meg a kis leány:

— Megfogták? Megfogták? — Melyiket? — A bóbitásat! — Levágták? Levágták? — El a torkát... Éles késsel elvágták... Elfolyt a vére, piros vére... Szegény bóbitás! Ma neki, holnap nekünk!

A baromfi később elcsendesedett és bús csoportban ült meg az udvar sarkában.

A kis leányt irtózat fogta el.

— Meg fogom kérni mamát, ne vágasson le több csirkét! — mondta sírva.

Ekkor hosszú, fájdalmas bőgést hallott az istállóból.

— A tarka tehenünk bőg! — mondta a leány. — Vajjon mi baja?

Félve, nesztelen léptekkel osont az istállóhoz és bedugta fejét az ajtón. A tehenek mind csendesen kérődztek a jászol mellett, csak a tarka tehén nézte

mereven az ajtót, halálos szomorúsággal a szép barna szemében. Közbe pedig fájdalmasan bőgött :

— A gyermekemet ! Elvitték gyermekemet ! Adjátok vissza a gyermekemet !

— Irgalmas Istenem, — kiáltotta a kis leány — hát mégis eladták a kis borjút a mészárosnak? De én megmentem szegényt ! Sietek a mészároshoz ! Letérdepelek előtte, sírva kérem, adja vissza a tarka tehén kis borját . . .

Azzal esze nélkül szaladni kezdett. Még az udvar végében is hallotta a bús anya bőgését . . .

A kapuban meg kellett állapodnia egy percre : éppen téglát fuvaroztak az udvarra. A nehéz szekér megrekedt a kátyuban és a kocsis káromkodva csattogtatta ostorát a ló hátán. Lesoványodott, vén, szürke gebe volt. Hasáról az istráng lekoptatta szőrét, nyakát pedig véresre marták a bögölyök. Minden erőfeszítése mellett se tudott súlyos terhével megbirkózni és ekkor fölemelte csontos vén fejét és kétségbeesetten hörögte :

— Átkozott ember ! Átkozott élet !

A mészáros, aki elvitte a borjút, a szomszéd faluban lakott és a kis leány szaladva vágott neki a réteknek. Egyszerre két nyulat ugratott fel a szántásból, egy öreget és egy kicsikét.

— Ember jön . . . szaladj ! — biztatta a nagyobbik a fiát, amint dühös sietséggel elvágtattak.

— Nyulacskák, én nem bántalak ! — kiáltotta utánuk a kis leány . . .

De biz azok rémülten továbbrohantak.

Aztán egy csapat vásott fiúval találkozott, egy sánta ebet kergettek. A kutya dühösen üvöltözött :

— A házukat őriztem, a gyerekeiket védtem... Koplalás és rúgás volt a bérem... Hű voltam és engedelmes, most pedig tréfából eltörték a lábamat...

A kis leány szenvedélyes felháborodással vetette magát a fiúk útjába, hogy megvédje a szegény vén ebet. De a fiúk röhögve félretaszították és visítva hajszolták tovább az ebet.

A kis leány sírva ült a tarlón. Alig egy órája értette csak az állatok nyelvét és azóta a gyűlölet, a szenvedés, a kétségbeesés, a félelem hangjai vérezték meg szívét. A közömbös hangok, amelyeket eddig derült egykedvűséggel hallgatott, most az egész mindenséget betöltő fájdalmat panaszolták föl.

Aggódó szülei csak késő este találták meg. Még akkor is ott ült a tarlón és zavaros dolgokat beszélt. Azt mondta, a borjút vissza kell adni anyjának, a füzesben pedig meg kell keresni a gerlice párját. A szegény lovakról is beszélt, meg a vén komondorokról.

A kis leány jó sokáig beteg volt, mikor aztán elhagyta megint ágyát, kitűnt, hogy végleg elfelejtett mosolyogni.

Azért mondom: vigyázzunk, hogy a gyermekek ne tudjanak többet, mint szükséges. Elég a francia, a zongora, meg a jó modor.

(1899.)

TARTALOM.

Könyvek:

Oldal
Károlyi Mihály és az igazság 7
Mahatma Gandhi 29
M. Clissold és a Semmi 45

Harcok és harcosok:

A padláslétrán 65
Német nemzetiségi kérdés 79
Nikita és népe 119
Athos, Porthos, Aramis 129
Magyar színműirodalom 147
Széchenyi István és a magyarság kultúrális fölénye 157
A Mackensen-eset 171
Fekete szüret a Badacsonyon 179

Kiskorú testvéreim:

Fészekrakás 187
Jelentés az idei énekesmadár-állományról 195
Trianoni macskák 201
Az ember és az állat 207
A mi kiskorú testvéreink 213
Ebkiállításon voltam 219
Jakab B-listára kerül 227
Roosevelt elnök és Szimba király 235
Mese a tudós gyermekről 245

TÁRA

5

MAGYAR T. KÖNYVKÖTÉSZETE

HERCZEG FERENC MŰNKAI

39

TANUL-
MÁNYOK
II.

59.700
/39